

[1.03] Nordisk Øst-forum

Sankt Petersburgs grunnleggelse
og tidlige historie

En politikk basert på minner:
St. Petersburgs trehundreårsjubileum

Sankt Petersburg – en by af føderal
betydning

Demokrati och nostalgi i Central- och
Östeuropa

Rosa Luxemburg, nasjonalitetsspør-
målet og polsk selvstendighet

Nr. 1 - 2003
17. Årgang

[1] Innhold

- 3 **Forord**
- 5 **Sankt Petersburg – 300 år**
Peter Ulf Møller og Rikke Haue
- 9 **Sankt Petersburgs grunnleggelse og tidlige historie**
Hans Bagger
- 29 **En politikk basert på minner: St. Petersburgs trehundreårsjubileum**
Pertti Joenniemi og Vjatsjeslav Morozov
- 49 **Sankt Petersburg – en by af føderal betydning**
Lars P. Poulsen-Hansen
- 65 **Demokrati och nostalgi i Central- och Östeuropa**
Joakim Ekman och Jonas Linde
- 85 **Rosa Luxemburg, nasjonalitetsspørsmålet og polsk selvstendighet**
Tanja Storløkken
- 109 *Velkommen til Internett*
- Bokomtaler*
- 113 **Pains of Partition. Nationalism, National Identity, and the Military in Post-Soviet Russia**
Recenserad av Johan Öhman

- 116 **Kazakhstan – Hvor bjergene er høje og steppen bred**
Omtalt av Bergljot Hovland
- 119 **Russia: More different than most**
Recenserad av Björn Badersten
- 122 **Women after Communism. Ideal images & real lives**
Omtalt af Brit Aaskov Kaznelson
- 124 **Russia's Potential in the 21st Century**
Omtalt af Mette Skak
- 126 **Russia and Europe: Putin's Foreign Policy**
Recenserad av Timo Hellenberg
- 131 **Russia's Attitudes Towards the EU: Political Aspects**
Omtalt av Per Kristian Aale
- 133 **Regionernes Rusland**
Omtalt av Helge Blakkisrud
- 137 *Nye bøker i Norden*

Forord

St. Petersburg fyller år

Om noen ganske få uker markeres trehundreårsjubileet for grunnleggelsen av St. Petersburg, det håndfaste symbolet på Peter den stores reformverk og ambisjon om å gjøre Russland til en europeisk stormakt. Tross sin relativt unge alder har byen en rik historie. Etter at Peter den store først hadde måttet tvangsflytte adel, borgere og håndverkere for å kunne befolke myrlandskapet ved Neva, vokste byen etter hvert i egenskap av keiserlig hovedstad til å bli det ubestridte politiske og kulturelle midtpunkt i det russiske imperiet. Skuddene fra Aurora i oktober 1917 var imidlertid også et skudd for baugen for St. Petersburg. Verken at byen gikk over fra å være tsar Peters til å bli kamerat Lenins utvalgte by eller dens mytiske prestisje som revolusjonens arnested kunne veie opp for det faktum at den politiske makten ble samlet hos den gamle rivalen Moskva. Leningrad gikk fra å være det russiske imperiets sentrum til å bli en av sovjetimperiets periferier, en ganske ordinær provinsby.

I 1991, da Leningrad igjen ble Peters by, startet også en prosess for å gjenfinne tapt identitet. I det nye føderale systemet ble St. Petersburg likestilt med Moskva som «by av føderal betydning». Imaget som Russlands «nordlige hovedstad» har imidlertid vært vanskelig å underbygge med reell politisk, økonomisk eller kulturell innflytelse. I sammenligning med Moskva har St. Petersburg sakket akterut og mer og mer fremstått som en fattig fetter fra provinsen: stolt over sin arv og sine aner, men ubemidlet og loslitt. Petersburgernes håp er at det forestående jubileet skal bidra til å ryste støvet av museumsbyen, at en Stakhanov-inspirert oppussing skal gi byens arkitektoniske monumenter et anstrøk av fordums glans og, ikke minst, at jubileet skal bidra til å trekke turister og pengesterke investorer til byen.

Nordisk Østforums bidrag til det forestående jubileet er en egen temabolk. De to gjesteredaktørene Peter Ulf Møller og Rikke Haue gir i et eget forord til temabolken en fyldig introduksjon til de ulike bidragene, men kort fortalt gir Hans Bagger til beste historien om St. Petersburgs grunnleggelse, mens Lars P. Poulsen-Hansen gjør rede for jubilentens politiske og økonomiske status ved inngangen til jubileumsåret. Pertti Joenniemi og Vjatsjeslav Morozov drøfter perioden som ligger mellom disse to ytterpunktene i form av en diskusjon av hvilken innflytelse de historiske minnene har på dagens identitetsdiskurs.

Men vi har også et par andre bidrag i dette nummeret. Joakim Ekman og Jonas Linde har tatt for seg forekomsten av «kommunistnostalgi» i Sentral- og Øst-Europa. Spørreundersøkelser har avdekket en tendens til at respondenter i tidligere kommuniststater blir stadig mer positive til ulike aspekter ved det gamle kommuniststyret. Er det slik at kommunistnostalgi er et utslag av at store deler av den voksne befolkningen er sosialisert inn i et kommunistisk system og at et sett av tilhørende normer dermed er internalisert, eller er nostalgien et uttrykk for misnøye med de nye demokratienes manglende evne til raskt å stable på bena en fungerende velferdsstat? Med andre ord, innebærer de avdekkede holdningene en trussel mot de nye demokratiene, eller er det bare et naturlig korrektiv i forbindelse med den pågående transisjonsprosessen?

I den siste artikkelen i denne utgaven har Tanja Storløyken tatt for seg Rosa Luxemburg, en av de sentrale, men tapende debatantene innen den tidlige marxistiske bevegelsen. Storløyken er opptatt av Luxemburgs nei til polsk selvstendighet. Hva var årsaken til at Luxemburg, født inn i et delt og undertrykket Polen, så konsekvent avviste polsk selvstendighet? Forklaringen gir Storløyken ved å ta for seg Luxemburgs revolusjonssyn og hennes forståelse av veien frem mot det sosialistiske samfunn.

Vår faste internettspalte er som seg hør og bør viet St. Petersburg på nettet. Her finner vi en samling lenker til jubileumsfeiringen, men også til politikk, kultur og byhistorie. Som vanlig runder vi av med et knippe bokanmeldelser og en oversikt over relevante nyutgivelser i de nordiske land.

God lesning!

Redaksjonen

Skt. Petersborg – 300 år

Jubilæer er – som vi alle ved – pseudobegivenheder. De kommer af sig selv, i kraft af kalenderen, når jubilaren – levende eller død – har passeret et vist åremål. Det er langt fra givet, at jubilaren netop op til sit jubilæum er specielt interessant og aktuel, tværtimod er det ofte et tungt slid for festtalerne at påvise, at jubilarens glemthed er uretfærdig.

Når *Nordisk Østforum* ikke desto mindre har sat sig for at markere Skt. Petersborgs 300-års fødselsdag og betroet os under tegnede at redigere en sektion af tre artikler i den anledning, er forklaringen, at der trods alt findes jubilæer som ikke er til at komme udenom.

Grundlæggelsen af Ruslands vestlige hovedstad – den officielle dato er 27. maj efter nugældende kalender – havde stor betydning både praktisk og symbolsk. Den signaliserede vældige forandringer både indadtil og udadtil, i dannelsesidealer såvel som i international orientering. Jubilæet indtræffer midt i turbulensen fra et nyt historisk kursskifte. De postsovjetiske forandringer er ikke mindre radikale end Peter den Stores europæiserende reformer. Så ikke blot det historiske og det symbolske Skt. Petersborg, men også i høj grad det virkelige og hverdagsaktuelle giver masser af temaer til lødige jubilæumsovervejelser.

Også rent fysisk lader jubilæet sig ikke ignorere. Det ved enhver der har været i Skt. Petersborg inden for det sidste års tid. Den som f.eks. vil besøge centralt beliggende arkiver, biblioteker eller museer, har først måttet forcere opgravede veje og pladser, kante sig frem mellem støjende entreprenørmaskiner og balancere på is- eller regnglatte brædder over render med blotlagte varmeledninger. Byens berømte monumenter og turistmagneter er under hektisk

restauration, og lige så hektisk cirkulerer myter og anekdoter om letsindig omgang med vanvittige summer til forberedelserne.

De meget iøjnefaldende forberedelser understreger, at jubilæer jo er menneskeskabte konstruktioner og dermed historiske størrelser. Deres iscenesættelse og forløb siger fuldt så meget om arrangørerne og deres samtid som om selve jubilæren. Ved Skt. Petersborgs første hundredårsjubilæum i 1803 var det f.eks. interessant at oplede oldinge på hundrede år eller derover, der kunne blive modtaget i audiens af kejseren og dekoreret som levende øjenvidner til hovedstadens start. En 108-årig pensioneret *commissarius* ved navn Timofejev blev sporet til Kronstadt, viser flådens arkiver, men var for svag til at forlade sin seng. Til gengæld kunne flådehavnen tilbyde en 102-årig forhenværende soldat ved navn Luka Zujev, der skulle være rask nok til at klare sejlturen ind til hovedstaden.

Det tema går naturligvis ikke en gang til. Hvad fremtidens historikere vil hæfte sig ved, når de ser tilbage på 300-årsjubilæet, vil tiden snart vise. Vi skal ikke foregribe begivenhedernes gang, men begrænse os til at præsentere hvad *Nordisk Østforum* byder på i den festlige anledning. Med de tre artikler i jubilæumssektionen prøver vi at dele plads og opmærksomhed så nogenlunde lige mellem fortid og nutid, mellem jubilærens historie og jubilæets aktuelle kontekst. En rød tråd i artiklerne er imidlertid spørgsmålet om byens plads inden for Den russiske Føderation.

Hans Bagger gennemgår omstændighederne omkring byens grundlæggelse og ser bl.a. på de militærstrategiske betingelser. Skt. Petersborg var om noget Peter den Stores projekt, og Bagger fokuserer bl.a. på netop Peters visioner for den nye by. Samtidig skildres også de barske forhold omkring etableringen af byen.

Pertti Joenniemi og Vjatjeslav Morozov benytter i stedet jubilæet som en anledning til at se nærmere på Skt. Petersborgs forskellige identiteter gennem tiderne. Især ofres opmærksomhed på forestillingen om byen som Ruslands vindue mod vest og som kulturelt kraftcenter. Skt. Petersborgs særegne historie har sat sig konkrete spor i bybilledet. I den forbindelse leverer Joenniemi og Morozov også en analyse af, hvordan forvaltningen af byens arkitektoniske arv udgør en udfordring for det siddende bystyre, som nu mere end nogensinde er nødt til at formulere sit bud på Skt. Petersborgs plads i Rusland.

Lars Poulsen-Hansen gør i sit bidrag status over Skt. Petersborgs aktuelle situation. Herunder behandles mange af de økonomiske, politiske og infrastrukturelle udfordringer, som byen står over

for på tærsklen til 300-året. Også Poulsen-Hansen gør sig i sin artikel sine overvejelser om Skt. Petersborgs fremtidige plads i Rusland.

Alt i alt kredser de tre artikler om, hvad der har været med til at gøre Skt. Petersborg til noget særligt. Så må fremtiden vise, hvordan *Piter* vælger at forvalte sin arv.

Gæsteredaktører Peter Ulf Møller og Rikke Haue

Sankt Petersborgs grundlæggelse og tidlige historie

Hans Bagger
er lektor i historie ved
Københavns Universi-
tets Østeuropainstitut

Ved Den store nordiske Krigs udbrud i år 1700 var Neva-landskabet mellem Ladogasøen og Finskebugten en svensk besiddelse. Europæere fra mildere himmelstrøg følte sig ikke just tiltrukket af dette område. Om vinteren var det næsten uafslædt indhyllet i mørke og knuget af en streng frost, som hvæssedes af den høje luftfugtighed. Om sommeren dvælede solstrålerne derimod længe ved dette landskab, der mestendels bestod af sumpe og morads, buskadsklædte holme og forblæste bakkedrag med krogede træer; når vejret var stille, kunne enorme myggesværme undertiden helt lamme samfærdselen (Jangfeldt 1997: 18). Hvor terrænet indbød til pløjning, var jordbunden sandet og ufrugtbar. Landbruget havde det svært under disse forhold. En dansk gesandt var vidne til, at en voldsom haglbyge – med hagl så store som dueæg eller endog hønseæg – farvede jorden hvid i juli måned (Juel 1893: 258).

For den svenske regering havde besiddelsen af Neva-landskabet dog stor strategisk betydning. Det blev betegnet som en «lås», der skulle spærre russerne adgangen til Østersøen. Den østlige forpost i det svenske forsvarssystem var stenfæstningen Nöteborg, der lå på en lille ø ved Ladogasøens afløb i Neva. I den anden ende af denne flod – godt en mil fra dens udmunding i Finskebugten, havde svenskerne anlagt fæstningen Nyenskans, der var beskyttet af høje sandskrænter. Her lå også købstaden Nyen, som skulle formidle handelen mellem Rusland og Østersøen, og som med sine 2.000 indbyggere var på størrelse med Viborg, den næststørste by i Finland.

I øvrigt var området ganske tyndt befolket. Det gjaldt ikke mindst flodens delta, hvor der kun var tre svenske sædegårde og nogle små

finske landsbyer. De mange øer i deltaet var ikke synderligt velegnede til permanent bebyggelse, da de hyppigt blev ramt af oversvømmelse, når kraftige vestenstorme satte pres på vandmasserne. Finske fiskere på stedet huskede endnu tydeligt, at havet engang havde opslugt hele landet op til Nyenskans (Engman 1983: 71). Alligevel anbefalede svenske fortifikationsekspertter indstændigt, at man for en sikkerheds skyld skulle oprette en flådebase ved Nevas munding. Men det blev ved snakken (Jangfeldt 1997: 27).

Tidevandet skifter

Historiens tidevand skiftede i 1702, da svenskekongen Karl XII var optaget af at føre krig i Polen. I oktober erobrede russiske tropper fæstningen Nöteborg, og tsar Peter omdøbte den straks til Schlüselburg, dvs. «Nøgleborg». Med dette tyske navn ville tsaren nok signalere, at han nu havde fået nøglen til at lirke den svenske «lås» op, så han kunne få adgang til Østersøen. Måske mente han også, at Rusland havde fået nøglen til en ny, vestvendt fremtid (Wittram 1964, bind 1: 254). I hvert fald kunne russerne erobre Nyenskans i begyndelsen af maj 1703, hvorefter de drog videre ned ad Neva for at vinde fodfæste ved flodmundingen.

Af de mere end 70 øer i Nevas delta valgtes den lille holm Jänissaari som fundament for en russisk fæstning, og snart kunne tsaren kundgøre for alverden, at han havde grundlagt en befæstet by. Den blev opkaldt efter hans skytshelgen, apostelen Peter, og navnet Skt. Petersborg findes første gang i kilderne som påtegning på et brev, der blev modtaget i «Sant-Piterburkh» den 30. juni 1703. Sandsynligvis skete navngivningen den 29. juni, der var tsarens navnedag; denne dag indviede metropolitten af Novgorod kirken i den nye fæstning, og ved en af portene blev der opstillet en legemstor træfigur, forestillende apostelen Peter med to nøgler i hånden. Skt. Petersborgs officielle grundlæggelsesdato er den 16. maj 1703, da man påbegyndte fæstningsarbejderne på Jänissaari.

Den 16. maj var tsaren ikke selv til stede. Han befandt sig ved Ladogasøen, hvor han i Olonets havde anlagt det skibsværft, der skulle bygge de første orlogsskibe til den nye russiske Østersøflåde. Skt. Petersborg skulle efter hans plan være en imponerende krigshavn, men også en driftig handelshavn. Havne er den arterie der nærer «det statslige hjerte», erklærede han med tidstypisk svulstighed for at retfærdiggøre anlæggelsen af den nye by (Wittram 1964, bind 2: 75). Allerede i august 1703 forkyndte han, at Skt. Petersborg skulle tiltrække varer fra såvel Riga og Narva som Persien og

Kina (Cracraft 1988: 174). Vi ser her tsarens storstilede vision om at gøre Det russiske Rige til et transithandelsland, der med sine havne, floder og kanaler formidlede handelen mellem Europa og Orienten – en af de visioner, der bar ham gennem den langvarige krigs utallige trængsler.

I februar 1704 må han endnu have ment, at «det statslige hjerte» var Moskva. Men fra september dette år begyndte han at omtale Skt. Petersborg som *stolitsa*, hovedstaden. Heri lå der en klar afstandtagen fra Moskva og alt, hvad den gamle hovedstad stod for. Han var nok kommet til den overbevisning, at hans forsøg på at europæisere Rusland ville blive kvalt i det gamle, etablerede miljø; det ville derfor være klogere at begynde på en frisk, at gøre den nye by til et kulturpolitisk eksperimentarium og præge dens indbyggere, efterhånden som de kom til.

De fleste undersåtter havde naturligvis svært ved at følge monarkens tankegang. Russerne var ikke nogen søfartsnation, og den lille byggeplads ved Nevas munding mindede mindst af alt om en hovedstad. Da den første oversvømmelse kom i august 1703, blev det betragtet som et dårligt varsel, og modstanderne mumlede i krogene, at Gud dermed havde ytret sit mishag. Tsaren mistede dog ikke humøret, og da den helt store «syndflod» kom i september 1706, valgte han at betragte situationen fra den humoristiske side (Wittram 1964, bind 2: 59). Han bevarede drømmen om at skabe et andet Amsterdam, med et dræn af kanaler og en masteskov af orlogsskibe og koffardifartøjer. Men han indså snart, at fornuftsargumenter var utilstrækkelige, hvis hans egen begejstring skulle smitte i bredere kredse, og han satte derfor sine gejstlige medarbejdere – mest ukrainere – til at finde maritime symboler og skriftsteder i den kristne kulturarv (Hughes 1998: 212).

Skt. Petersborg var mere end nogen anden russisk nyskabelse på den tid tsar Peters personlige værk, og han følte sig for hvert år stadig tættere knyttet til sin by. Den var altid i hans tanker, også når han var på farten. Tidligt indforskrev han gartnere, nyttige urter og prydbuske, som skulle forskønne stedet. Inspireret af sine oplevelser under ungdomsrejsen i Holland projekterede han allerede i 1704 den Sommerhave, som han hængede om resten af livet. Sarte frugttræer fra Persien blev anbragt i opvarmede hytter, så de kunne overleve den strenge vinter. I omegnen blev der også plantet en ny slags træer – egeskove, så kommende slægtled kunne fortsætte med at bygge orlogsskibe. Tsaren plantede med henblik på fremtiden, og det er næppe for meget sagt, at han ville gøre Skt. Petersborg til et beskyttende drivhus, hvor importerede kulturspirer – i ordets

bredeste forstand – kunne få lov at vokse sig stærke.

Det virker lidt grotesk, at tsaren begyndte at anvende ordet «Paradis» som synonym for Skt. Petersborg, også når han daterede sine breve fra stedet. Brugen af dette udtryk er særligt insisterende i brevene til Aleksandr Mensjikov, hans ungdomsven og vigtigste medarbejder. Måske har tsaren villet sikre sig, at Mensjikov accepterede Skt. Petersborg som et godt projekt. Måske udtrykte «Paradis» en god del selvironi, som kun kunne forstås af de nærmeste. I hvert fald kunne hverken Mensjikov eller andre betroede medarbejdere være i tvivl om tsarens stærke kærlighed til stedet. De vidste udmærket, at bevarelsen af Skt. Petersborg var det højst prioriterede krigsmål (Wittram 1964, bind 1: 272, 282).

Fortifikationen af Paradis

Alle regnede med, at det blot var et spørgsmål om tid, før Karl XII ville vende sig mod Rusland med hele sin krigsmagt. I Skt. Petersborg foregik der derfor en hektisk aktivitet mod skovle og økser, så man kunne have forsvarsstillingerne færdige, når fjenden dukkede op. Arbejdskraften var væsentligst straffefanger og rekrutter, der blev udkommanderet fra alle dele af Rusland.

Fæstningen på Jänissaari var bragt i forsvarlig stand i 1705. Den bestod af seks jordbastioner og fik navn efter sin trækirke, der var indviet til apostlene Peter og Paulus. Lige nord for Peter-Paul Fæstningen, på den anden side af en flodarm, anlagdes samtidigt bastionen Kronverk, og i det smalle farvand mellem de to fæstningsværker gemte man den spæde Østersøflåde, der foreløbig kun talte et par fregatter og en række mindre skibe, bygget på værftet i Olonets. Men Skt. Petersborg fik også sit eget befæstede skibsværft, Admiraltetet, der i disse år husede forvaltningen af den febrilske byggeaktivitet. Det var placeret syd for Peter-Paul Fæstningen, på den anden side af Nevas hovedstrøm, og det kunne i 1706 søsætte sit første orlogsskib. Fra efteråret 1703 anlagde tsaren desuden frem-skudte forsvarsværker på øen Kotlin et stykke ude i Finskebugten (det senere Kronstadt); de blev suppleret med det runde citadel Kronslot, som blev opført på den sydlige sandbanke i kanonskuds afstand fra Kotlin, således at man kunne kontrollere indsejlingen til Skt. Petersborg.

Det nødtørftige forsvarssystem af jordvolde og træbygninger var nok hastværksarbejde, men alligevel anlagt efter tidssvarende principper. Kastellet på Jänissaari og bastionen Kronverk var anlagt under opsyn af den sachsiske fortifikationsekspert Johann Kirchen-

stein, der bukkede under for strabadserne i 1705. Citadellet Kronslot og befæstningerne på Kotlin blev hovedsagelig projekteret af den italienske arkitekt Domenico Trezzini, der kom til Skt. Petersborg i 1704 sammen med en dansk ingeniør, som russerne kaldte oberstløjtnant Emson (Lisaevitsj 1971: 14). De var i april 1703 blevet engageret af den russiske gesandt i København, Andrej Izmajlov. Efter eget udsagn havde Trezzini været i den danske konges tjeneste i mere end fire år, men italieneren synes ikke på nogen måde at have indskrevet sit navn i Danmarks arkitekturhistorie. I Skt. Petersborg skulle han derimod få æren for de fleste af de monumentale bygninger, der er bevaret fra den petrinske periode (Ovsjannikov 1987). Efter Kirchensteins død udnævntes han til «oberstløjtnant af fortifikationen og arkitekt».

Det fremgår af kontrakten med Izmajlov, at Trezzini havde sikret sig ret til omkostningsfrit at vende tilbage til København, hvis det russiske klima var for farligt for hans helbred. Han forblev i Rusland til sin død i 1734. Når han klarede de første svære år, skyldes det blandt andet det tætte samarbejde med den norskfødte viceadmiral Cornelius Cruys, som han første gang mødte på Kotlin, og som hjalp ham med forsyninger af arbejdskraft og byggematerialer. Begge dele måtte skaffes langvejs fra, da omegnen jo var tyndt befolket og bevokset med forkrøblede træer, der ikke kunne anvendes til gavntømmer. Cruys var i disse år Admiralitetets praktiske koordinator, og han havde ikke blot ansvaret for at skaffe forsyninger til marinen, men også for at opføre magasiner og boliger til de mange tvangsudskrevne arbejdere i Skt. Petersborg og på Kotlin (Titlestad 1999: 57–61).

For de bagkloge historikere er det uforståeligt, at Karl XII ikke i tide sørgede for at udslutte byggepladserne ved Nevas munding. På landjorden styrkede russerne ganske vist deres position ved at erobre hele Ingermanland samt Dorpat og Narva i årene 1703–04. Men da Danmark var tvunget ud af krigen, kunne svenskerne have sat hele deres flådemagt – mere end 40 orlogsskibe med en samlet ildkraft på mere end 2.000 kanoner – ind på at tilintetgøre det spæde Skt. Petersborg. En svensk eskadre på fem fregatter, der i juli 1704 rekognoscerede i Finskebugten, opdagede på afstand de usædvanlige aktiviteter på Kotlin, men da den for fulde sejl angreb de russiske fæstningsværker, blev den ramt af en overraskende kraftig kanonade. Den svenske kommandør valgte da at vende om, hvorefter han sendte en skræmmende rapport til Karl XII i Polen. Men svenskekongen valgte foreløbig at ignorere faresignalerne. Han undervurderede i fatal grad tsarens satsning på Skt. Petersborg og

den russiske Østersøflåde (Wittram 1964, bind 2: 62, Glete 1994: 51).

I juni 1705 foretog svenskerne dog et mere behjerttet fremstød mod Skt. Petersborg. En hær på 10.000 mand under general Maydell trængte fra Viborg frem langs Finskebugten samtidig med, at admiral Ankerstierna nærmede sig Kotlin med syv lineskibe og fem fregatter. Men denne gang var russerne bedre forberedt. Et nyt kystbatteri var i sidste øjeblik bragt i stilling på Kotlin, og Cruys lå for anker i den nordlige sejlrende med sine få orlogsfartøjer, som han havde suppleret med en spærring af spidse palisader, så den svenske flåde tilsyneladende ville løbe sig stavere i livet, hvis den søgte at forcere. Ankerstierna bombarderede først Kronslot, der spærrede den sydlige sejlrende til Skt. Petersborg. Trezzinis citadel holdt dog stand. Så sejlede Ankerstierna til Viborg for at hente fladbundede landgangsfartøjer. Det lykkedes ham derefter at landsætte sine tropper på Kotlin, men de blev mejet ned. Svenskerne led et tab på 560 faldne og 114 sårede soldater og matroser, og såvel Ankerstierna som Maydell måtte vende hjem med uforrettet sag (Titlestad 1999: 69–75).

Over for en dansk søofficer pralede viceadmiral Cruys senere med, at han havde vundet slaget ved en krigslist: Han havde narret Ankerstierna til at tro, at de nævnte palisader var rammet ned i havbunden; i virkeligheden var de blot holdt på plads af ankre, og svenskerne ville med største lethed have kunnet gennembryde spærringen og derefter nedbrænde Skt. Petersborg (Juel 1893: 210). Dette er måske en af de sædvanlige skipperskrøner, selv om den også verserede på tryk i Amsterdam; men sikkert er det, at den svenske flåde endnu i 1705 kunne have udraderet tsarens paradys, hvis Karl XII havde insisteret derpå.

Derefter kom der ikke flere flådeangreb på Skt. Petersborg. Anlægsarbejderne blev lidt mindre panikagtige. I 1706 fik Trezzini ordre til at om- og udbygge Peter-Paul Fæstningen med murstensarbejder. Men tsaren fik også stunder til at fundere over, hvordan resten af byen skulle se ud. Han udstedte forordninger om, hvordan man anlægger kajer og bolværker. Og han bestemte, at nye huse skulle opføres efter ensartede retningslinier og gøre front mod gaden. I 1706 oprettede han også Byggekancelliet, der fik ansvaret for rekruttering og anvendelse af arbejdskraft og for køb og produktion af byggematerialer. Kancelliets leder blev U. A. Senjavin, i hvis hus det lå. Dets chefarkitekt blev Trezzini, der fik i opdrag at uddanne unge russere i arkitekturens grundregler (Cracraft 1988: 158, 175).

Rekrutteringen af arbejdskraft blev nu for alvor sat i system. Fra 1707 og den næste halve snes år blev der tvangsudskrevet op til 40.000 bønder og byboer på årsbasis. Heraf mødte der som regel kun ca. 30.000 i alt. Gravningen af kanaler, nedramningen af bolværker og opførelsen af træhuse fandt normalt kun sted i den isfrie periode – fra april til oktober, og tvangsarbejderne blev organiseret i to store skiftehold, der hver skulle slide i tre måneder under militær bevogtning. Derefter kunne de drage hjem, hvis de stadig havde kræfter til at gå. De kom fra alle egne af landet – russere, tatarer, tjuvasjer og andre undersåtter. I begyndelsen kom de endog helt fra Sibirien. Hver skulle de medbringe en økse. Men selv om de fleste russere kunne bygge et hus alene ved at bruge en økse, skulle provinsebedsmændene sørge for, at en vis del af dem også var forsynet med sjældnere værktøj som mejsler, stemmejern og vridbor. Parolen lød, at de skulle arbejde «fra solopgang til solnedgang», hvilket blev umenneskeligt, når Skt. Petersborg havde sine karakteristiske «hvide nætter». Boligforholdene var uhygiejniske, og den sædvanlige løn for den slags statsligt tvangsarbejde – en rubel om måneden – var ikke tilstrækkelig, da der herskede dyrtid i den voksende by på grund af den akutte fødevaremangel (Pavlenko 1990: 521–23).

Forholdene var altså alt andet end paradisiske. Der var fastsat strenge straffe for rømning, og ved byens udfaldsveje var der posteret vagter. De pågrebne blev dog ikke alle henrettet. Den danske gesandt Just Juel berettede eksempelvis, at tre desertører måtte trække lod om, hvem af dem der skulle hænges. To af staklerne kunne sendes tilbage til arbejdet, mens den heldige blev befriet for denne verdens trængsler: «Det er forunderligt, at see, hvor liden følelsze dette folck har af døden eller dends angst, saasom de, naar Dommen er sagt, strax uden nogen væmodighed slaar et kaars for sig, og siger: Farvel, til alle omstaaende, gaar saa frimodig dertil, som der intet bittert var udj» (Juel 1893: 270–71). Gesandten skønnede i øvrigt, at 60.000 mennesker var døde af kulde, sult og udmattelse under arbejdet på at befæste Skt. Petersborg. Dertil kom 40.000 bønder, som omkom under opførelsen af Kronslot, hvis fundament blev lagt på ni fod vand i den kolde årstid (Juel 1893: 209). Han havde ret i, at de menneskelige omkostninger var størst i de første år. Men hans talstørrelser, der tages for pålydende af mange socialt indignerede historikere, er en vild overdrivelse (Luppov 1957: 94–96).

Var alt dette slid forgæves? I 1708 oprandt den næste skæbnestund. I marts stod Karl XII ved Minsk med sin hovedarmé; i løbet

af sommeren overskred han Dnjepr, og i september slog han lejr ved Smolensk. I hele denne periode var den russiske hærledelse i tvivl om, hvilken angrebsretning fjenden havde planlagt. Det var tsarens personlige opfattelse, at svenskekongen ville marchere mod Skt. Petersborg. Denne opfattelse blev bestyrket i august, da admiral Ankerstierna dukkede op i Finskebugten med en frygtindgydende flåde på 22 orlogsskibe, og da general Lybecker fra Viborg førte sin hær frem mod Neva. Admiralen foretog sig intet. Lybecker krydsede Neva, men gik i en stor bue uden om Skt. Petersborg og slog lejr i Ingermanland, ved Finskebugtens sydkyst.

Det var åbenbart svenskernes plan, at den finske hær skulle ernære sig her, indtil hovedangrebet kunne sættes ind. Men Lybecker fandt ingen fødevarer i Ingermanland, og snart blev han offer for en russisk krigslist. Han opsnappede en fingeret rapport – fra Cruys eller generaladmiral Apraksin – om at russiske troppeforstærkninger var på vej, og han fandt det derfor klogest at lade Ankerstierna sejle hæren over bugten tilbage til Viborg. De nåede dog ikke at indskibe hele Lybeckers hær. Fem batailloner, som stadig stod tilbage på stranden, blev udslettet af Apraksins fremstormende tropper. Desuden måtte Lybecker efterlade og nedskyde 6.000 heste (Wittram 1964, bind 1: 292–96).

På det tidspunkt stod det klart, at Karl XII satte kursen mod syd for at overvintre i Ukraine med sine elitetropper. Den store styrkeprøve mellem kongen og tsaren kom først med slaget ved Poltava den 27. juni 1709, der blev det militære vendepunkt i Den store nordiske Krig. Det er karakteristisk, at tsaren straks i sejrens stund tænkte på sin kære by. I et triumferende brev til Apraksin skrev han samme aften: «Just nu er stenen til Skt. Petersborgs grundlæggelse helt bragt på plads med Guds hjælp» (Ovsjannikov 1987: 51).

Urbaniseringen af Paradis

I 1710 havde Skt. Petersborg en fastboende befolkning på ca. 8.000 af militærpersoner, handlende, skibstømrere og andre håndværkere. Dertil kom den tvangsudskrevne sæsonarbejdskraft, der nu blev suppleret med svenske krigsfanger (Åberg 1991: 183). Et klondike af barakker, hytter og boder havde bredt sig ud over øerne i deltaet. Det var mest små bygninger i en etage, og da vinduesruder endnu var en sjældenhed, var åbningerne dækket af marieglas, træskodder, blærer eller simple klude. Langs Neva var der dog også større bygninger, bl.a. Cruys' egen bolig og den lutherske kirke, han havde ladet bygge i nærheden af Admiralitetet.

Hvad enten de var store eller små, var der mest tale om træbygninger «af bielcker paa hver andre, som huusene i Norge, og fast i gandske Rysland» (Juel 1893: 113). De egnede sig dårligt til repræsentative formål, f.eks. til at huse udenlandske diplomater og deres store tjenerstab. En udsending fra den tysk-romerske kejser i Wien fandt indkvarteringsforholdene fornærmende ringe og foretrak at bo i de telte, han havde medbragt. Men ikke alle udlændinge rynkede på næsen af dette tidlige bymiljø; det gælder eksempelvis den svenske krigsfange Paul Bethun, som få år senere blev udvekslet, og som ved hjemkomsten fremviste en idyllisk farvelagt tegning af «Staden som på Holmar är anlagd, med wackra Träbygningar bebygd och dagligen tilltager» (Ostanin & Jangfeldt 1998: pl. 6).

I 1710 erobrede russerne fæstningerne Viborg, Riga og Reval med Karelen, Livland og Estland. Skt. Petersborgs eksistens syntes nu sikret, og situationen i byen blev mindre anspændt. Tsaren var dog langt fra tilfreds med sin by af træhuse. En rigtig stad skulle efter hans mening domineres af stenbygninger, således som han selv havde set det i Amsterdam, London og Wien. Trezzini fik nu lov at vise sin duellighed som arkitekt. I 1710 påbegyndte han opførelsen af tsarens Sommerpalads og det første Vinterpalads. Disse paladser, der stod færdige allerede året efter, var vel ikke større end mangt et patricierpalæ i Vesten; men de var bygget i sten efter tidens mode, og tsaren frydede sig ved synet. Derefter gav Trezzini sig i kast med to af sine betydeligste værker, Peter-Paul Katedralen på fæstningssøen og Aleksander Nevskij Klosteret syd for Nevas knæ.

Også fyrst Mensjikov og kansler Gavriil I. Golovkin førte sig nu frem som bygherrer på den nye manér, efterfulgt af tsarens øvrige generaler og ministre. De palæer, der begyndte at frontispicere sejladserne på Neva, kan bedst karakteriseres som en variant af den nordeuropæiske barok (Cracraft 1988: 169). De var væsentligst opført i mursten, der produceredes på nyanlagte teglværker i omegnen. Fra 1710 fremstillede man 10 millioner mursten om året, og man øgede også produktionen af kalk, cement, fliser, glas og spær. Fra da af fik de tvangsudskrevne arbejdere ændrede vilkår, idet de primært blev beskæftiget med tilvirkning og transport af byggematerialer. Snart fik de også lægehjælp og månedlige kostrationer, så de kunne arbejde mere effektivt.

Hvis vi skal søge at danne os en forestilling om de tanker, tsar Peter gjorde sig på denne tid, har vi et fortrinligt vidne i Just Juel, der var akkrediteret det russiske hof i årene 1709–11. Gesandten opholdt sig mange måneder i Skt. Petersborg, hvor han ofte talte med den bramfri monark, mest med et drikkebæger i hånden, og

han nedfældede omhyggeligt replikker og iagttagelser i den dagbog, som han efter hjemkomsten til Danmark tilegnede Frederik IV. Juel var ikke i tvivl om, at tsaren var den drivende kraft i Rusland. Når der var ildløs, hvilket hændte ganske ofte i Skt. Petersborg, var Peter typisk den første der mødte op på brandstedet, og derfor skete der som regel ingen større ulykker. Men engang nedbrændte et helt kvarter af byen, fordi tsaren denne dag opholdt sig på Kronslot. Undersåtterne kunne åbenbart ikke tage sig sammen til at slukke branden uden selvherskeren (Juel 1893: 268).

Juel var heller ikke i tvivl om, at tsarens bestræbelser hovedsageligt gik ud på at europæisere Rusland og at civilisere befolkningen. Peter lod undertiden fortrolige bemærkninger falde om den modstand, han havde mødt både ude og hjemme, særlig i begyndelsen. Han fremdrog blandt andet en episode fra 1697, da han havde tiltrådt sin store udlandsrejse og ville sejle fra Pillau i Østpreussen til Kolberg i Pommern. De preussiske myndigheder forsøgte da at indbilde ham, at Østersøen var fuld af tyrkere og sørøvere «for at forskreke Ham fra sin reise, at hans øjne ej skulde opladis, at hand kunde faae verdens tilstand at see, og siden indrette sit riige, som andre Herrer og Konger i Europa» (Juel 1893: 113).

En anden gang bemærkede tsaren i al fortrolighed, at han misundte den franske konge Ludvig XIV, fordi denne havde så mange forstandige ministre. Men «hand self maatte gjøre alting, og af bester (hvormed hand meente sine indfødte undersaatte) gjøre menisker, og føre dem an imod et af de mægtigste, skarpsindigste og stridbareste folck i verden, hvilcket og er sandt, og maa man billig tilstaae, at det er højlig at forundre, hvorleedis et menniske, som Tsaren, ej alleene har forstand nock til at gjøre alting, men endog natuurlige kræffter til at udstaae ald møje og arbeide, uden at trættes» (Juel 1893: 244–45).

Gesandten mente nok, at tsaren ville få held til at forvandle bæster til mennesker. På den ene side måtte han konstatere, «at Rysszerne som et grovt og uskickligt folk, ej endnu veed over alt at gjøre forskiæl paa skickeligt og uskickeligt, hvorfore Tsaren faar have taalmodighed med dem, indtil de, som andre folck, faar lært tugt» (Juel 1893: 108). På den anden side måtte envoyéen beundre russernes receptivitet: «Det er icke at beskrive, hvor snart Rysszerne lærer alting, og venner sig til alt, hvad mand vil bruuge dem til» (*ibid.*: 260).

Juel havde svært ved at skjule sin begejstring for tsaren, der nu igen var Danmarks forbundsfælle i krigen. Han var skarp i sin fordømmelse af tsarens hang til umådeholdne drikkegilder. Men selv i sådanne situationer måtte han indrømme Peter, at «hand self er

meget skarpsindig, og har stoer omdømme og kundskab fast om alding» (Juel 1893: 244).

Sådanne vurderinger finder vi også hos andre udenlandske diplomater. Allerede i 1705 noterede englænderen Charles Whitworth således, at tsaren ved flid og videbegær havde erhvervet «næsten altomfattende kundskaber» (Bagger 1992: 38). Det er naturligvis en overdrivelse, men at der er noget om snakken, fremgår af en fortegnelse over det personlige bibliotek, som tsaren efterlod ved sin død. Mere end halvdelen af bøgerne var på fremmede sprog, og en god del af resten var oversættelser til russisk af europæiske bøger. Det er ikke overraskende at finde afhandlinger om politisk filosofi og statsretlige forhold, deres nytteværdi er jo indlysende. Derimod er det påfaldende, at en væsentlig del af Peters private bøger handlede om arkitektur. De fleste stammer fra hans senere år. Men allerede i 1706 pålagde han sine repræsentanter i udlandet at sende «bøger om fortifikation af enhver forfatter (...) og arkitekturbøger hvoraf man kan lære denne kunstart fra begyndelsen» og i 1707 udgik en anden ordre om at sende «de nye og bedste arkitekturbøger». Mindst seks sådanne bøger – bl.a. Giacomo Vignolas klassiske lærebog – blev oversat og trykt i Rusland. Egenhændige notater tyder på, at flere af bøgerne er blevet læst grundigt, og at Peter efterhånden selv blev lidt af en arkitekt (Cracraft 1988: 154).

Naturligvis kunne tsaren ikke selv tegne paladser og palæer; det fremgår af hans ubehjælpsomme skitser. Derfor engagerede han fra 1713 en række udenlandske «mestre» – først den preussiske hofarkitekt Andreas Schlüter der blev udnævnt til Skt. Petersborgs *Ober-Baudirektor*, og hans elev J. F. Braunstein der fik ansvar for paladset Peterhof ved Finskebugtens sydkyst. I 1714 kom også danzigeren G. J. Mattarnowy der er mest kendt for at have tegnet *Kunstkamera*, som kom til at huse tsarens raritetskabinet og bibliotek. Men Peter havde ikke tænkt sig, at Rusland i al evighed skulle være afhængigt af udenlandske arkitekter. Derfor sendte han unge russere på studieophold i udlandet. Desuden fik Byggekancliet som nævnt til opgave at drive en lille arkitektskole under Trezzinis opsyn. Mikhail Zemtsov var den første russer der – efter 12 års studier – tog afgangseksamen som arkitekt, og han blev derefter selv lærer for et lille hold af unge landsmænd. Således begyndte den europæiske arkitekturs grundprincipper at brede sig i Rusland som ringe i vandet. Vanskelighederne ved at oversætte den tekniske terminologi var nu overvundet.

Tsarens europæiseringspolitik var i høj grad inspireret af den

driftige bykultur, han havde oplevet i Amsterdam og London, og under sit ophold i Wien 1698 er han sikkert blevet slået af den psykologiske effekt, som den tunge og værdige barok havde på den tyskromerske kejsers undersåtter. Som menneske var Peter ikke nogen hedonistisk æstet, men en målbevidst utilitarist. Hans store interesse for arkitekturen skyldes nok dens bastante nytteværdi som propagandamiddel over for en analfabetisk befolkning og over for en europæisk opinion, der stadig betragtede Rusland som barbarisk. Træhusene var sikkert sundere at leve i under de givne klimatiske forhold; i hvert fald var de lettere at varme op. Men de iøjnefaldende stenbygninger langs Neva skulle over for de tilrejsende anskueliggøre, at Rusland var ved at knytte an til den vesterlandske kulturtradition, der havde sit udspring i antikken.

Samme funktion havde de nye velfriserede parkanlæg, som ikke voksede efter Guds vilje, og som vrimlede med buster og statuer, der af den ortodokse kirke blev betragtet som hedenske. Det kostede tsaren en betydelig sum og en god del overtalelse at købe en berømt Venus-statue af paven i Rom. Måske var pengene givet godt ud. Den antikke statue (nu udstillet på Eremitagemuseet) blev anbragt i Sommerhaven og beundret af udenlandske iagttagere. Men den må have virket som en giftig torn i øjet på den russiske gejstlighed, der siden kristendommens indførelse i landet havde dæmoniseret antikken. Den moskovitiske kirkes dominerende åndsretning – hesykasmen – var i sin tid opstået som en bevidst afstandtagen fra den gryende renæssance i Italien. Og nu var tsaren i færd med at indføre renæssancen i det hellige Rusland. Hans verdslige kulturpolitik brød med den gamle moskovitiske tradition for at betragte Vesten som noget syndigt. Det blev nu forkyndt, at Europa var noget forbilledligt, ikke noget forkasteligt. Han gjorde minus til plus, og plus til minus. Man forstår godt, at munke og præster stemplede Peter som «antikrist»!

Skt. Petersborg skulle være udstillingsvinduet for den verdslige kulturpolitik. Den kronedes i 1725 med stiftelsen af Videnskaberne Akademi, der ikke gav plads til teologien. Men tsaren var på et tidligt tidspunkt bevidst om, at han var i færd med at introducere antikkens verdslige kultur i Rusland. Det fremgår i hvert fald af en tale, han holdt for embedsmænd, flådeofficerer og udenlandske gæster i september 1714, da Admiralitetet søsatte linieskibet Schlüselburg: «De lærde har påvist, at videnskaberne havde hjemsted i det gamle Grækenland; ved tidernes ugunst blev de imidlertid fordrevet derfra og fandt skjul i Italien, hvorfra de senere blev spredt ud over Europa lige til selve Polen; men de blev forhindret i at vinde

indpas i vort fædreland på grund af vore forgængeres ringeagt, og vi befandt os [derfor] fortsat i det hidtidige mørke (...) Nu er turen kommet til os, hvis I blot oprigtigt og helhjertet vil hjælpe mig i mit forehavende» (Bagger 1998: 126).

Hovedstaden

Som nævnt kaldte tsaren Skt. Petersborg for hovedstad allerede i 1704, men hvornår byen blev hovedstad af gavn, er et åbent spørgsmål. Det blev ikke markeret ved nogen officiel begivenhed, og historikerne har foreslået forskellige årstal. Et godt bud er 1714. Da forlod hoffet Moskva for at tage permanent ophold i Skt. Petersborg. Det samme gjaldt embedsmændene i Senatet og den øvrige centraladministration. I 1714 opførte Trezzini kontorhuse i mursten for disse kancellier. Hvad der manglede i, at Skt. Petersborg blev en traditionel russisk hovedstad, var den centrale kirkeforvaltning. Peter ønskede endnu ikke en invasion af sortklædte prælater i sin verdslige kulturby. De kom først efter 1721, da kirkestyret blev indlemmet i den almindelige statsforvaltning. Men på det tidspunkt havde Skt. Petersborg allerede 30.000 indbyggere, så de sortklædte druknede i mængden.

Derimod ønskede Peter tidligt at tiltrække den verdslige elite som permanent inventar i det nye udstillingsvindue. I 1712 fik 1.000 af de «bedste familier» ordre til at bygge huse langs Neva øst for tsarens nyopførte palads. I 1714 blev samme ordre givet til endnu 1.000 militære og civile rangspersoner med betydelige godsejendomme. Der gjaldt ingen undskyldninger. Gamle og syge, der havde hørt rygter om hovedstadens usunde klima, blev truet til straks at forberede rejsen. De nye huse skulle være klar til indflytning førstkomende vinter. I disse år mistede de moskovitiske byer alle deres dygtigste folk. I 1710 fik 4.720 håndværksmestre af forskellig profession befaling om at forføje sig til Skt. Petersborg «for bestandig» med familier og lærlinge. De fik følgeskab af de rigeste købmænd. I 1712 fulgte yderligere 1.000 handlende og 2.000 håndværkere. I 1715 kom 200 smede med koner og børn. Ingen måtte forlade hovedstaden igen uden særlig tilladelse, og alle fik anvist en byggegrund. Købmænd og håndværkere skulle bygge på den mindre fine flodbred, over for tsarens og adelens palæer.

1714 var året, da tsaren satte sig for at rydde op i det vildtvoksende klondike af træhuse og kringlede gader, der havde bredt sig over øerne i de første hektiske faser. Som en bulldozer fór han frem mod undersåtterne, idet han udstedte en byge af byggedekreter. Det

blev forbudt at anvende mursten alle andre steder end i Skt. Petersborg, hvor det til gengæld blev forbudt at bygge flere træhuse. Var der ikke mursten nok, måtte man til nød bygge lerklinede huse med sokler af sten, «på preussisk manér». I alle tilfælde skulle facaderne stå i geled; værksteder og lagerbygninger skulle gemmes bort som baghuse. Alle undersåtter, der havde ærinde i den nye hovedstad, var tvunget til at medbringe byggesten af enhver art. Det regelmæssige postvæsen, der i 1714 blev indrettet mellem Moskva og Skt. Petersborg, har sikkert haft tungt læs på vogne og slæder, i hvert fald den ene vej.

Den nye hovedstad skulle præges af regelbunden uniformitet, og de tilflyttende bygherrer kunne derfor ikke selv bestemme, hvordan deres huse skulle se ud. Alt skulle godkendes i Byggecancelliet, hvor Trezzini i 1714 tegnede typehuse dels for «skattepligtige», dels for «velhavende personer». De to typer skulle hver for sig have samme højde, samme facade og samme barokke portalindgange, placeret ved siden af forhuset. I 1716 blev der også tegnet typehuse for «stormænd». Men de blev designet af den berømte arkitekt Jean-Baptiste Le Blond, der indtil sin pludselige død i 1719 formelt var Trezzinis foresatte (Cracraft 1988: 157).

Selv om de første murstenshuse var godkendt af Byggecancelliet, var de ikke langtidsholdbare. Mange af dem var ramt af byggesjusk og smuldrede efter få år. Skylden havde tsaren, der utålmodigt skyndede på bygherrerne. På nogle matrikler havde man ikke gjort piloteringsarbejdet grundigt nok. Andre steder havde man af frygt for tsarens vrede fortsat byggeriet til ud på vinteren. Enhver dansk muremester kunne have fortalt tsaren, at man ikke kan mure i streng frost med høj luftfugtighed; thi da vil mørtel og cement ikke binde stenene. Peter anede først uråd nogle år senere, og efter fredsslutningen i 1721 sendte han derfor Mikhail Zemtsov til Stockholm for at kontakte svenske murere, der var vant til at arbejde under lignende klimatiske omstændigheder (Hughes 1998: 226). Måske har svenskerne røbet, at man godt kan mure under svage frostgrader, hvis man hælder sprit i mørtelen.

Det var tsarens agt, at Skt. Petersborg skulle have en regulær byplan. Den russiske fremtrængen i Finland 1713–14 gjorde Peter varm på det forslag, at øen Kotlin skulle være byens tyngdepunkt. Jo vestligere, jo bedre – og så ville befolkningen af landkrabber blive vænnet til at sejle på åbent vand! Men derefter faldt valget – af indlysende, praktiske grunde – på den store ø Vasiljevskij Ostrov i Nevas delta. For denne bydel udarbejdede Trezzini i 1715 en enkel plan, der leder tanken hen på Amagers Christianshavns kvarter. Den

blev tilsyneladende godkendt af tsaren. Efter sin ankomst til Skt. Petersborg udarbejdede stjernearkitekten Le Blond i 1717 en mere ambitiøs plan, der ligner en forstørret udgave af det københavnske Amalienborgkvarter (Cracraft 1988: 159). Den ville sætte skranke for byens fremtidige vækst og eliminere alt hidtidigt byggeri på de mindre fine øer, bortset fra Mensjikovs palads. Derfor gik Trezzinis skitser af med sejren.

De vinkelrette gadenet, Trezzini kastede ud over landkortet, blev i virkeligheden kun sporadisk udfyldt med reglementerede huse i Peters levetid. Men de blev trykt som kobberstik og retningsgivende for kommende generationers byggeri, både på Vasiljevskij Ostrov og på Kotlin. På den fine side af Neva var der allerede opført så mange prominente bygninger, at man ikke kunne nedtvinge en skabelon med rette vinkler. Her blev der dog anlagt en vigtig retningspil, Nevskij Prospekt, der fra Admiralitetets forgyldte spir strålede ud mod det store Aleksander Nevskij Kloster, der var ved at blive opført.

Nevskij Prospekt blev som andre hovedstrøg delvis brolagt af svenske krigsfanger og snart også forsynet med gadelygter. Offentlige steder skulle være hygiejniske og sikre, frie for smuds og kriminalitet. Skt. Petersborg skulle leve op til den europæiske enevældes ideal, «den velordnede politistat». Derfor fik Rusland nu sin første politimester, med betjente og vægtere. Han skulle kontrollere, at borgerne rettede sig efter de mange restriktioner, bl.a. forbudet mod at drive kvæg gennem gaderne. Der blev også indrettet et tidssvarende brandvæsen med nymodens sprøjter, importeret fra Holland.

Trods overvågning og restriktioner begyndte byen efterhånden at leve et normalt liv, der mindede lidt om London og Amsterdam. Admiralitetet, tøjhuset og hoffet var den økonomiske udviklings dynamoer, der sikrede efterspørgselen og tilværelsen for talrige leverandører og underleverandører. Inden længe begyndte folk at strømme til byen ad frivillighedens vej. For der var arbejde at få og penge at tjene i linned- og sejldugsmanufakturere, i sav- og papirmøller, i våbenstøberier og krudtværker, i garverier, tovværksfabrikker, bryggerier og beskøjt-bagerier. Nogle af de nye virksomheder ansatte dog ikke hvem som helst. Det gjaldt Mensjikovs klædefabrik, der producerede fine meterverer som fløjel og silkebrokade. Og det gjaldt formentlig også den gobelinfabrik, der blev oprettet af franske indendørsarkitekter.

På havnen begyndte der at komme mere liv. Da det første udenlandske skib dukkede op i 1703, blev den hollandske skipper belønnet med en pose guldmønter. Alligevel måtte man vente længe på

de næste. Ifølge Just Juels dagbog kom der et engelsk koffardifartøj i 1710. Men i de følgende år gjorde svenske kapere Østersøen usikker. Et mindre gennembrud kom i sommeren 1716. Da opholdt tsaren sig i København, og han sørgede for, at 40 engelske og hollandske handelsskibe blev dirigeret til Skt. Petersborg under konvoj. Efter freden i Nystad genoptog hollænderne deres traditionelle handel på Riga, mens englænderne satte sig tungt på den nye russiske hovedstad, hvor de hentede skibsbygningsmaterialer som sejldug, tovværk, hør, hamp og beg. Desuden aftog de den russiske eksport af stangjern fra bjergværkerne i Ural.

Samtidige iagttagere kunne ikke undgå at bemærke, at de engelske skibe lossede langt mindre end de lastede. Skt. Petersborg var allerede selvforsynende med forarbejdede varer (Pavlenko 1990: 541–43). Hvad man virkelig manglede i byen, var basale fødevarer, og dem var englænderne ikke leveringsdygtige i. Byens forsyninger af korn, mel og gryn kom hovedsagelig fra Ruslands indre – om efteråret på tungtlastede pramme, om vinteren på hestetrukne slædekaravaner. På en enkelt vintermåned i 1723 ankom ikke mindre end 10.698 fødevarertransporter. En stor del af dem blev drevet af livegne bønder, der kom til staden for at betale herremændene deres landgilde i form af naturalier.

Byens overklasse kom altså ikke til at sulte. Selvherskeren sørgede for, at den heller ikke kom til at kede sig. Han stævnedes den til såkaldte assembléer, der i vintersæsonen skulle finde sted tre gange om ugen i forskellige privathjem. Stormændene skulle medbringe hustruer og børn, og hensigten var at skole dem alle i europæiske manerer – i høviskhed og affable smil. Det var især en revolution for kvinderne. Hidtil havde de været afsondret i deres *terem*; nu blev de trukket ind i selskabslivet, hvor de skulle lære at danse, konversere og lege blindebuk (Löfstrand 1998: 188).

Det var Peters strenge ordre, at disse aftensammenkomster skulle foregå under afslappede former, og at gækken skulle slås løs. Men han hersede i den grad med deltagerne, at de i begyndelsen hverken turde tale eller danse af frygt for at gøre noget forkert. Når pauserne blev for pinlige, kunne han finde på at læse op af Pufendorfs naturret. Da den bedrevidende skolemester engang selv var vært på landslottet Peterhof, udleverede han et sæt adfærderegler. En af læresætningerne lød: «Man må ikke lægge sig i sengen med støvler og sko på» (Pavlenko 1990: 547). Det var netop, hvad Peter selv havde gjort, da han i juli 1716 kom til Danmark, men det fortalte han nok ikke. I øvrigt gik dansen og passieren mere lystigt med årene; både herrer og damer lærte efterhånden at begå sig,

selv blandt udenlandske diplomater.

Peter den Store døde i 1725, og han blev begravet i sit «paradis». Godt tyve år tidligere havde man på dette sted tydeligt kunnet høre ulvenes tuden og myggenes summen. Nu stod der en støjende storby med 40.000 fastboende indbyggere og 6.000 bygninger af forskellig art, deriblandt 32 industrivirksomheder. For en dansker eller en hollænder, der var vant til rødstensbarok, kanalbroer og slanke spir, har Skt. Petersborg virket helt hjemlig. Men for de livegne russere, der kom til staden med deres landgilde, har «Piter» med sine linealstrøgne rækker af husrygge, med sine snorlige, renfærdigt brolagte og natbelyste gader været en fremmed og fascinerende verden. Spurgte bønderne om vej, kunne de let risikere at få et gebrokkent svar af en tysker eller en finne. Søgte de sjælesorg, kunne de have svært ved at finde den. For de mest iøjnefaldende kirkebygninger holdt sig ikke til den russiske tradition. Af dem var de tre lutherske og én katolsk.

Skt. Petersborgs betydning på længere sigt

Byens fremtid var ikke sikret i 1725, og det vidste Peter den Store godt. Ifølge en engelsk gesandt skulle han ved en stabelafsløbning i 1719 have sagt til nogle ældre rangspersoner, at han udmærket kendte deres aversion mod Skt. Petersborg og deres planer om at brænde både byen og flåden, så snart han selv var død (Wittram 1964, bind 2: 77). Denne bemærkning faldt året efter, at sønnen og tronfølgeren Aleksej var afdød ved døden som følge af den proces, der var ført imod ham. Aleksej havde som bekendt påkaldt sig faderens vrede ved at være samlingsmærke for oppositionen og ved at erklære: «Når jeg bliver tsar, vil jeg leve i Moskva og lade Skt. Petersborg henligge som en gemen provinsby. Jeg vil ikke holde flåde og kun så mange tropper, som er nødvendige for rigets forsvar. Jeg vil ikke drage i krig med dem, men nøjes med at herske over det gamle område» (Bagger 1992: 56). Da Aleksejs mindreårige søn Peter II blev kronet i 1728, tog hoffet faktisk ophold i Moskva, og oppositionen erobrede magten. Den svenske regering besluttede nu at «söka bringa ryssen till och inom sina gamla gränser tillbaka». Men Skt. Petersborg red stormen af indtil 1732, da Anna Ivanovna forbarmede sig over den. Fra da af og indtil 1917 residerede hoffet i byen ved Finskebugten.

Skt. Petersborg fortsatte sit vokseværk. I 1739 havde byen 75.000 indbyggere, i 1750 ca. 90.000. Hovedstaden for den stærkeste østersømagt var dermed klart større end en gammel hoved-

stad som København. Østersøflåden havde i 1790 flere orlogsskibe end den danske og den svenske flåde tilsammen, og på dette tidspunkt var Skt. Petersborg klart den vigtigste handelshavn i Rusland. I disse henseender havde byen allerede levet op til grundlæggerens forventninger. Men fik byen også succes som europæiseringsinstrument, som værksted for en ny kultur? En samtidig iagttagelse som Ludvig Holberg var ikke i tvivl. I sin heltehistorie om Peter den Store konstaterede han i 1739, at «Rysserne ere blevne et nyt Folk, og Rysland et nyt Rige». Denne dom var dog noget forhastet, for på det tidspunkt var Skt. Petersborg endnu mest et fremmedlegeme i Rusland. Men efterhånden som byen kom til at fylde stadig mere i Ruslands økonomi, voksede også dens kulturelle udstråling. Skt. Petersborg-kulturens voksende styrke kan måske bedst måles på den modreaktion, den fremkaldte hundrede år efter grundlæggerens død (Bagger 1995: 135).

Siden 1830'ernes og 1840'ernes debat mellem slavofiler og vestvendte har meningene været delte. Dog har der efter kommunismens fald været en tendens til at opskrive betydningen af Peters reformer. Et af de nye meningsmålingsinstitutter foretog i 1992 en opinionsundersøgelse, der viste, at 44 procent af russerne betragtede Peter den Store som deres største statsmand gennem tiderne; Lenin kom ind på en beskednen andenplads med 15 procent af stemmerne (Rhodes 1993: 54). Selv om Skt. Petersborg blev grundlagt som et «anti-Moskva» (Titlestad 1999: 56), rejste Moskvas bystyre i 1997 en kæmpemæssig statue af Peter den Store. Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at identitetsdebatten efter Sovjetunionens opløsning har avlet synspunkter, der ligger meget tæt på Ludvig Holbergs. Således hedder det i en ny universitetslærebog i Ruslands identitetshistorie: «Ruslands nuværende civilisation har sit udspring i Peter den Stores reformer» og «Det 18. århundredes moderniseringer skabte en ny kultur-genetisk kode, der blev retningsgivende for Ruslands videre udvikling» (Sjapovalov 2001: 70).

Litteratur

- Bagger, Hans (1992) «Det petrinske Imperium» i Lars Hedegaard Jensen & Knud Sandvej (red.) *Politikens Ruslandshistorie 1689–1917. Reforme og revolution*. København: Politikens Forlag.
- Bagger, Hans (1995) «Reformernas tidevarv – och reaktionens» i Birgitta Furu-hagen (red.) *Ryssland – ett annat Europa. Historia och samhälle under 1000 år*. Borgå: Sveriges Utbildningsradio AB/SNS Förlag.
- Bagger, Hans (1998) «Peter den stores reformer i Ryssland» i Sverker Oredsson (red.) *Tsar Peter och kung Karl. Två härskare och deras folk*. Stockholm: Atlantis.
- Craft, James (1988) *The Petrine Revolution in Russian Architecture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Engman, Max (1983) *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Glete, Jan (1994) «Bridge and Bulwark. The Swedish Navy and the Baltic, 1500–1809» i Göran Rystad, Klaus-R. Böhme & Wilhelm M. Carlgren (red.) *In Quest of Trade and Security. The Baltic in Power Politics, 1500–1990*. Bind 1. Stockholm: Probus Förlag.
- Hughes, Lindsey (1998) *Russia in the Age of Peter the Great*. New Haven & London: Yale University Press.
- Jangfeldt, Bengt (1997) *Från Landskrona till Nyenskans*. S:t Petersburg: Nordiska Ministerrådet.
- Juel, Just (1893) *En Rejse til Rusland under Tsar Peter*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Lisaevitj, Irina (1971) *Pervyj arkhitektor Peterburga*. Leningrad: Lenizdat.
- Luppov, S.P. (1957) *Istorija stroitel'stva Peterburga v pervoj tjetverti XVIII veka*. Moskva & Leningrad: Nauka.
- Löfstrand, Elisabeth (1998) «Peter den store och de ryska kvinnorna» i Sverker Oredsson (red.) *Tsar Peter och kung Karl. Två härskare och deras folk*. Stockholm: Atlantis.
- Ostanin, Boris & Bengt Jangfeldt (1998) *Sjvedy na beregakh Nevy. Sbornik statej*. Stockholm: Svenska Institutet.
- Ovsjannikov, Ju. (1987) *Dominiko Trezini*. Leningrad: Iskusstvo.
- Pavlenko, N.I. (1990) *Petr Velikij*. Moskva: Mysl'.
- Rhodes, Mark (1993) Russians Say Peter Was Greater than Lenin. *RFE/RL Research Report* 2 (7): 54–55.
- Sjapovalov, V.F. (2001) *Rossievedenie. Utjebnoe posobie dlja vuzov*. Moskva: Fair Press.
- Titlestad, Torgrim (1999) *Tsarens admiral. Cornelius Cruys i Peter den stores tjeneste*. Stavanger: Erling Skjalgssonselskapet.
- Wittram, Reinhard (1964) *Peter I. Czar und Kaiser. Zur Geschichte Peters des Grossen in seiner Zeit*. Bind 1–2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Åberg, Alf (1991) *Fångars elände. Karolinerna i Ryssland 1700–1723*. Lund: Bokförlaget Natur och Kultur.

Ny bok

Andres Kasekamp
and Martin Sæter

ISBN: 82 7002 181 4

Pris: 100 NOK

This booklet is the first concrete result of the cooperation established in 2002 between the Norwegian Institute of International Affairs in Oslo and the Estonian Foreign Policy Institute in Tallinn. It thus symbolises the comprehensive growing-together that increasingly characterises the east-west situation also in Northern Europe, generally as well as in the field of foreign policy research more specifically.

The Estonian EU membership case gives a good illustration of crucial and controversial problems linked to the process of asymmetrical change in Europe at large, in particular as regards security and foreign policy rearrangements. The analysis focuses on how the different security interests of the countries involved are likely to be affected by the Baltic enlargement of the EU in the perspective of further European integration. Will Baltic security through expanding EU integration take place at the cost of a NATO or US guarantee? In their relations with Russia, the Baltic countries seem obliged to follow the adopted EU strategy of increasing cooperation. Such a strategy of 'soft security' in accordance with the EU Nordic Dimension also seems to offer the best possibilities for closer Nordic-Baltic cooperation in this area.

En politikk basert på minner: St. Petersburgs trehundreårsjubileum

Pertti Joenniemi
er programdirektør for nordisk-baltiske studier og seniorforsker ved Institutt for Internasjonale Studier (IIS)

Vjatsjeslav Morozov
er dosent ved Fakultet for internasjonale relasjoner, St. Petersburg statsuniversitet

St. Petersburgs trehundreårsjubileum, som skal feires i 2003, fremstår som en prosess av kollektiv erindring. Jubileet vil utvilsomt bidra til en endret følelse av sted og tilhørighet og vil dermed gi ytterligere næring til den prosessen som ble igangsatt da man droppet det sovjetiske navnet Leningrad i 1991.

Denne prosessen er ikke bare komplisert, den er også ganske omstridt siden byens historie langt fra kan sies å være en objektiv størrelse. Historier om fortiden blir gjenfortalt, men dette skjer på en selektiv måte i samsvar med vår tids behov. Fortiden gjenoppdages, men gjenskapes og revurderes også. Ved siden av minner opptrer også glemsel, og denne dualiteten reflekteres tydelig i narrativene om byen innenfor rammen av trehundreårsjubileet.

At man droppet navnet Leningrad, delegitimerte noen av de tidligere historiene om byen. Samtidig innebar denne beslutningen også at mange av historiene assosiert med St. Petersburgs tidligere status som hovedstad i det russiske imperiet mellom 1712 og 1918 vokste seg sterkere. Visjoner om en ny og annerledes fremtid åpnet seg samtidig som fokus ble rettet mot byens historie.

Denne historien kan bli fortalt på mange måter, men man kan allikevel skjelve et tydelig mønster. Som det har blitt påpekt av Elena Hellberg-Hirn (2002: 23): «I våre postsovjetiske dager følger det gjendøpte St. Petersburgs kulturelle topografi hierarkiene til PT.» Med forkortelsen PT refererer hun til «Petersburg-teksten» (*Petersburgskij tekst*), en kollektiv benevnelse for de utallige verkene innen kunst og litteratur (spesielt Pusjkin og Dostojevskij) som er viet byen «av forfattere som er inspirert eller desillusjonert, og til og med kvalme av den». Med andre ord er PT en slags hovednar-

rativ med en særlig struktur, mål og hensikt som sterkt influerer og styrer St. Petersburg-diskursen.

Idet PT har etablert en tradisjon, øver den en sterk innflytelse på hvordan historiene om byen blir fortalt. Det er allikevel en innebygd pluralisme innen narrativen: St. Petersburg fremstilles både som russisk og ikke-russisk, en kulturell inntrenger i det russiske rikets vestligste ytterkant. PT er, som påpekt av Hellberg-Hirn (2002: 31, 40), en del av en kontinuerlig diskurs om hvor Petersburg og Russland hører til og i hvilken grad Peter den stores vestliggjørende modernisering var en velsignelse eller forbannelse for Russland:

I denne selvbiografiske narrativen tenderer St. Petersburg som keiserlig hovedstad å bli forstått enten som svært fremmed og ikke-russisk, eller som svært representativ for hele Russland: som kosmopolitisk, multikonfesjonell og multietnisk, men alltid som «en Annen» enn Westen, og mesteparten av tiden som kulturelt overlegen (*ibid.*).

Beretninger om gullalderen, med det keiserlige styre og Peter den store som hovedelementer, er dypt forankret i historien. De er utstyrt med en betydelig dose idékraft selv om de – som det allerede indikeres på måten byen ble beskrevet på i forbindelse med hundreårsjubileet i 1803 – også er åpne for endringer. Utallige fortellinger gjorde det den gang klart at byen er Peter den stores skaperverk. Den nye hovedstaden ble beskrevet som en markering av russisk histories begynnelse, som Opplysningen brakt til en inntil da usivilisert befolkning (Likatsjeva 1998). 150-årsjubileet i 1853 viste imidlertid – riktignok ikke offisielt – at den offentlige interesse var i ferd med å dreie mot byens egen historie. Det ser ut til at myten om den keiserlige grunnleggeren gradvis ble tonet ned inntil den på ny fremsto som sentral i forbindelse med tohundreårsjubileet i 1903.

I 1903 ble tsaren enten gitt en typisk statsbyggende rolle som grunnleggeren av landets hovedstad (dette var budskapet bak monumentet bydumaen reiste ved denne anledning), eller som en folkelig figur som sto undersåttene nær. Den siste forestillingen, om tsaren som en «alminnelig mann» fremfor en mektig russisk imperiebygger, kom for eksempel til uttrykk på friluftsscener, oppført for anledningen. Ifølge Olga Likhatsjeva (1998: 173) ble tsaren her fremstilt som *tsar-plotnik* (tsar-tømmermann), *tsar-morkhod* (tsar-sjømann) og nærmest også *tsar-prostoljudin* (tsar-hvermannsen).

Som observert av Hellberg-Hirn (2002: 26) var det i 1903 allikevel en merkbar forandring i den forstand at man i mindre grad enn tidligere vektla Peter den store som budbringer for vestlige kulturelle verdier og en manifestering av den sekulære staten. Slavo-

file, nasjonalistiske og religiøse elementer fikk større innflytelse, og for Nikolaj 2, som sto i spissen for feiringene, var den første russiske keiser (*imperator*) også en nasjonal leder og en moskovittisk tsar. Denne sammenblandingen førte til betydelig spenning innenfor den imperiale myten.

Narrativen om det imperiale St. Petersburg kom til en ende i 1917 da byen i stedet ble fremstilt som rammen for revolusjonen. Byen ble fratatt sin rolle og status som hovedstad og fremsto som en provinsiell del av et større, homogent og ganske hierarkisk hele. Sentrum flyttet annensteds hen, og Leningrad ble fra begynnelsen av 1930-tallet underkastet den overordnede plan for å utvikle Sovjetunionen som helhet. Det sosialistiske prosjektet og Moskvas, det nye sentrums, behov bestemte også hvor Leningrad ble plassert. Ifølge Svetlana Boym (2000: 315) ble byen fremstilt som en slags «Potemkin-landsby for nye iscenesettelser av revolusjonen mens Moskva konsoliderte seg som sete for sovjetmakten.»

Det nye St. Petersburg

Navneskiftet i 1991 innebar at den imperiale historien igjen entret scenen, og den har en fremtredende rolle i dagens jubileumdiskurs. Men det finnes flere narrativer som gjensidig påvirker hverandre, og som til sammen skaper et komplekst og selvmotsigende bilde av dagens St. Petersburg. To av disse er av særlig interesse for oss.

For det første er det *gullalder-narrativen*, hvor St. Petersburg figurerer som hovedstad i det russiske keiserriket. Det faktum at byen er grunnlagt på «opprinnelig russisk jord» tatt tilbake fra svenske «erobrerer», gjør at St. Petersburg refererer til «de gode gamle dager» da Russland dominerte Østersjøen og dens kyster, det vil si en periode som brakte mange nåværende uavhengige stater inn under russisk styre. Historien er basert på et kraftfullt bilde av Vesten som alltid fiendtlig innstilt, og sidestiller grunnleggelsen av St. Petersburg med andre formative hendelser i russisk historie, slik som slaget på Neva i 1240 eller De livlandske kriger 1558–83.

Narrativen vektlegger ideen om territoriell ekspansjon som en mulig måte å gjenvinne Russlands stormaktsstatus og fokuserer på kontroll over territorium. Russlands suverenitet og særegenhet er kjerneverdiene. Den imperiale gullalder-narrativen knytter Russland sammen med Europa, men med et fortidens Europa og et «maktbalanse-Europa» som ble revet i stykker av konflikter over grensedraining (se for eksempel Sobtsjak 1999: 12–13). Narrativen er således i konflikt med nedtoningen av grensers betydning og den

vanskeliggjør forståelsen av de forandringene som er underveis i dagens Europa. I stedet baserer den seg på en gammeldags null-sumspill-forståelse.

I den andre narrativen fremstår St. Petersburg som et «vindu mot Europa» – «den eneste europeiske byen» i et halvasiatisk land. St. Petersburg blir beskrevet som en by med en siviliserende misjon, å europeisere Russland. I omdannelsen av Russland til et «normalt» land blir byen også fratatt sin unikhhet. Denne narrativens overlevelsessevne innenfor russisk diskurs viser viljen til å kaste vrak på Russlands særegenheter til fordel for andre mål – for eksempel demokrati og økonomisk fremgang. Det ville imidlertid være feil å lese dette som et tegn på at Russland (eller St. Petersburg) er forberedt på å entre den postterritorielle politikken. Dette kan man enkelt påvise ved å sitere utallige kilder som gjør et poeng av at «Europa» i den dominerende russiske diskursen fortsatt i hovedsak figurerer som et Europa bestående av suverene stater. En forkastelse av særegenheter synes derfor ikke å være ledsaget av en nedtoning av territoriell suverenitet.

Videre forutsetter ikke diskursens vindusmetafor en ekte, gjensidig, grasrotnivåbasert interaksjon mellom Russland og Europa. Vindusmetaforen refererer derimot til en heller begrenset og selektiv prosess. Den tillater en å se ut på naboene, hvis vaner man ikke ville hatt noe imot å imitere, men den oppfordrer ikke til å gå ut og inn i den omkringliggende verden. Den nå avdøde Anatolij Sobtsjak, byens første og eneste ordfører, beskrev St. Petersburg som en «bred og åpen *dør* til verden» (1999: 31). På samme måte har bildet av St. Petersburg som «Russlands internasjonale *port*» blitt brukt i «Strategisk plan for utvikling av St. Petersburg» (Zjukov 1999).

Begge historiene møter hverandre i forestillingene om Peter den store, den første russiske keiser og grunnlegger av byen. Slik Konstantin Zjukov (2001: 143) helt riktig påpeker, har bildet av Den store tsaren blitt en del av den offisielle diskursen og utnyttet over alle grenser. Lev Lurie (2002) trekker frem at «[F]olk kledd ut som Peter 1» og som roper «*Vivat Russia! Vivat St. Petersburg!*» har blitt et uunngåelig innslag i enhver offentlig feiring. De offisielle fremstillingene av tsarene utgjør en like integrert del av det lokale landskapet som de private Peter'ne. De sistnevnte finner man vandrende rundt på Eremitasjen og andre turistattraksjoner hånd i hånd med Katharina'ene. Enhver beundrer av Russlands historie er velkommen til å ta bilde av seg selv sammen med begge disse keiserlige, noen ganger med en bronsekopi av en av dem (Bronserytteren eller Katharinas monument på Nevskij) i bakgrunnen.

Den nye troikaen

Utbredelsen av slike bilder – særlig knyttet til den første russiske keiseren – sier mye om det grunne og imiterende preget til den fremherskende «tilbake til fremtiden»-diskursen. Allikevel synes byens myndigheter å overse diskursens absurditet og bruken av billige karnevalstriks. Faktisk er noen av kombinasjonene av bilder fremstilt av Rådhuset selv enda mer forbløffende. I forbindelse med nyttårsfeiringen i 2003 ble det for eksempel arrangert et toppmøte mellom Peter den store og *Ded Moroz* (den russiske julenissen). De to herremennene vandret langs Nevskij prospekt mens de underholdt folket. Også den vestlige julenissen deltok på festen i gater dekorert med nyttårspynt (juletrær, snøkrystaller og snømenn) og byens symboler, slik som bronseryttere, admiralitetets værhaner og Peter-Paul-festningens silhuetter (Lebedeva 2002). Denne umulige troikaen markerte dermed inngangen til trehundreårsjubileet og vitner om det Svetlana Boym (2001: 123) kaller «iscenesettelsen av Russlands vestliggjøring.»

Uansett passer «vinduet mot Europa»-historien dårlig inn i den imperiale diskursen, hvor den sistnevnte forsøker å formidle en kontinuitet mellom det russiske imperiet, Sovjetunionen og Den russiske føderasjonen. Spenningsene vil måtte komme til overflaten. Et eksempel på dette finner vi i forbindelse med nyinstalleringen av klokkespillet, en del av klokkene (i perioden 1858–1917) i Peter-Paul-katedralen. Klokkespillet har nylig blitt innstilt for å spille Kheraskovs 1700-tallssalme *Kol' slaven nasj gospod' v Sione og Gud frels tsaren* (*Izvestija* 18. januar 2002). Ironien ligger imidlertid i at klokkespillet i perioden 1952–91 spilte den sovjetiske nasjonalsangen, en melodi som nå med ny tekst har blitt Den russiske føderasjonens nasjonalsang. Spenningen er åpenbar, men forblir allikevel nærmest ubemerket innenfor eklektisismen som preger byens generelle selvbilde. En løsning ville mest sannsynlig kreve at man utvikler nye konseptuelle fremkomstveier, slik at man vil kunne bevege seg utover dagens narrativer.

Den ovennevnte eklektiske tilnærmingen er muligens naturlig for en by av denne typen. Jurij Lotman (2002: 212) argumenterer for at heterogenitet – i det minste i teorien – burde være karakteristisk for enhver by: «En by som en kompleks semiotisk mekanisme, som en skaper av kultur, kan spille denne funksjonen bare så lenge den representerer en samling av tekst og koder, forskjellig strukturert og heterogen, tilhørende forskjellige språk og forskjellige nivåer.» Peter den store kan ha forestilt seg St. Petersburg som en kunstig idealby innenfor en rasjonelt organisert «regulær stat», men «eksis-

tensen av historie utgjør et uomgjengelig forhold for fungerende semiotiske system. En by skapt 'med ett slag', ved et trekk av demiurgens hånd, som ikke har historie og som er underordnet en enkel plan, er derfor i prinsippet en umulighet» (2002: 212). Videre var det uunngåelig for St. Petersburg å utvikle noe annet enn et pluralistisk og polyglossisk rom. En by som var skapt for «funksjonelt å erstatte Novgorod, ødelagt av Ivan 4, og reetablere både den kulturelle balansen mellom de to historiske sentraene – som var karakteristisk for Russland – og, i like stor grad, de tradisjonelle båndene med Vest-Europa (...) skulle ha vært både et økonomisk senter og et møtested for forskjellige kulturspråk. Semiotisk polyglossi er en lov for en by av denne typen» (Lotman 2002: 219–20).

Lotmans idé om «semiotisk polyglossi» skaper rom for en nesten hvilken som helst tolkning av den store tsarens rolle. Den gir basis for oppkomsten av nye tolkninger som også vil kunne være appliserbare med tanke på trehundreårsfeiringen, selv om det uten tvil også ligger mange føringer ettersom tidligere semantiske strukturer og tradisjoner ikke forsvinner med ett slag.

Mange liberale intellektuelle vil sannsynligvis støtte Konstantin Zjukovs (2001: 144) forsøk på å fokusere på de demokratiske trekkene ved Peter den store. De vil kunne enes om å fremheve tsarens «pragmatisme og rasjonalitet, religiøse og nasjonale toleranse, hans utømmelige ambisjon om selvperfeksjonisering og likefremhet i dagliglivet og i samkvem med andre. Fremfor alt vil de vektlegge hans respekt for Vestens intellektuelle verdier og ønske om å imitere dem». Allikevel merker Zjukov seg hvordan staten i løpet av tidligere perioder har smeltet bildet av den første russiske keiseren sammen med ulike ideologiske plattformer. I det 19. århundre ble, som allerede bemerket, bildet av Peter den store til og med omfortolket for å styrke den offisielle nasjonale doktrinen med dens fokus på autokrati og ortodoksi. Denne omfortolkningen fant sted til tross for det faktum at folk flest både da og nå snarere forbinder tsaren med statens primat i forhold til religion og med å se bort fra hva slags «menneskelig materiale» han brukte for å realisere sine store vyer.

Åpenbart kan den offisielle diskursen trekke på dyperegående diskursive strukturer enn noe liberalt alternativ. Ethvert forsøk på en omfortolkning vil sannsynligvis bli møtt med motstand fra staten og bymyndighetene, hvis overveldende ressurser setter dem i stand til å undergrave slike forsøk, eller, hvis det skulle bli nødvendig, å styre den inn i den dominerende (post-)imperiale diskursens fold.

Alternative (om)fortolkninger av bildet av Peter den store er også

mulige. Argumenter om «pragmatisme og religiøs toleranse» kan vendes til en kynisk mangel på respekt for religiøse følelser, eller som Mikahil Kurajev (1996: 78–87) formulerer det: «likefremhet i dagliglivet og i samkvem med andre» endres til ren og skjær dårlig oppdragelse og tyrannisk behandling av ens nærmeste. Likeledes kan Konstantin Zjukovs lesning av tsar Peters anstrengelser for å få på plass fungerende administrative strukturer og «en etter den tids målestokk avansert industri» som eksempler på «supereffektiv ledelse» (2001: 144) i sin tur bli brukt både av dagens byråkrater og de nye sovjetrusserne, ettersom statens dominans og posisjon i forhold til samfunnsmessige og økonomiske strukturer under Peters styre er universelt kjent (og kanskje ennå ikke fullt overvunnet). Tsarens ønske om å lære av Europa er uten tvil viktig, men samtidig, hvis man overdriver, projiserer og opprettholder bildet av Russland som en evig elev (jf. Neumann 1999: 107–12), vil størstparten av det russiske samfunn oppfatte det å være dømt til kun å lære, aldri å kunne vinne noen egen subjektivitet, som så ydmykende at man forkaster det.

Enn videre er det slett ikke klart hva slags gjenklang den sentrale plasseringen av bildet av Peter den store i dagens St. Petersburg-diskurs og i forbindelse med trehundreårsjubileet finner i de grunnleggende historiske narrativene til de øvrige regionsbyggerne rundt Østersjøen. Ikke overraskende forårsaket et forsøk på å gjenoppføre et monument over Peter den store i Riga 2001 politisk storm. Statuen, som av noen politikere ble tolket som et symbol på utenlandsk dominans, ble til slutt fjernet (se f.eks. Fedosev 2001, Sjunin 2001, Zjdanova 2001). Også i Estland tenderer den offisielle historien til å fokusere på «undertrykkelsen av de baltiske folkene under den russiske keiseren» (Sjesternina 2002). En slik narrativ finner betydelig støtte i Estland og Latvia, men er samtidig uakseptabel for den store majoriteten av russere. Den sterke vektleggingen av Peter den store som en slags lokal «helgen» for St. Petersburg vil følgelig kunne føre til en større konflikt på lengre sikt og bidra til den allerede merkbare prosessen med å definere hverandre som den signifikante «Andre» i Russlands og de baltiske staters respektive diskurser.

Hva slags vindu?

En annen måte å bidra til disharmonien på er å fortelle «vindu mot Europa»-historien på en litt annen måte, selv om den fortsatt gir Peter den store hovedrollen. Dette kan eksemplifiseres av Vitalij

Tretjakov (2000), som i egenskap av redaktør av Moskva-baserte *Nezavisimaja gazeta* argumenterte for at Peter flyttet den russiske hovedstaden til nordvest av transportgrunner, ikke på grunn av «europiske» reformer. «Dessuten ble Petersburg selvfølgelig brohodet for russisk ekspansjon inn i hele østersjøregionen», hevder han. Fortellingen dreier seg nok en gang om territorielle bilder av suverene enheter som handler med hverandre på tvers av Østersjøen og konkurrerer om de omkringliggende områdene. Den oppnår en viss aktualitet i konteksten av Baltic Oil Pipeline System, hvor hovedformålet (i det minste politisk) er å eksportere olje gjennom «egne» terminaler og ikke gjennom Ventspils og Butinge (jf. Morozov 2001: 31).

Mens bildet av Peter den store er en viktig (kanskje den viktigste) del av St. Petersburgs identitet, må den historiske narrativen mykes opp og tilpasses behovene i en ny situasjon. Den må gjøres akseptabel – eller i det minste tolererbar – for et stort og variert publikum, også ikke-russisk, for at den skal kunne fungere i Europa. Arven fra den tradisjonelt statssentrerte historien, som det fortsatt undervises i på skolen, må overvinnes. En typisk lærebokfortelling om «Nevas bredder» er ennå strengt territoriell: Den er basert på den utbredte narrativen om gjenerobring: å vinne tilbake eget land som en gang ble tapt til en fiende, tatt over av en fiendtlig «Annen». Denne narrativen hviler på de dypeste lagene av diskursive strukturer i det russiske samfunnet. Den fremstår som en allmenn akseptert sannhet som det ikke bare er umulig betvile, men som det til og med ikke er nødvendig å begrunne med historiske bevis.¹

Det må imidlertid tilføyes at diversiteten til historiene om St. Petersburg har økt, noe som uunngåelig fører til spenninger mellom de forskjellige komponentene, inkludert i den offisielle diskursen. Dette gjør det i sin tur mulig å utfordre selv de mest befestede delene av den offisielle historien og gjør omskrivning til en meningsfull øvelse. En av de mest interessante diskusjonene i denne sammenheng er den pågående debatten om «Petersburg før Petersburg». Man tar utgangspunkt i byggingen av svenske Nyenskans festning med byen Nyen (1611), eller etableringen, også av svenskene, av Landskrona festning (1300), eller går så langt tilbake som til fremveksten av Staraja Ladoga (700-tallet). Dessuten understreker enkelte i denne debatten at det fantes menneskelige bosetninger, også byer, på breddene av Neva før disse områdene

1 Eksempler på en slik lærebokfremstilling finner man for eksempel i Rybakov & Preobrazjeskij (2000: 191) og Tsjernikova (1999: 179, 230).

tilhørte noen stat. Forskere har påpekt at «utvidelsen av byens kronologiske grenser styrker dens naturlige forbindelse med Europa og dens baltiske naboer» (Smirnov 2001). Vektleggingen av regionens forenende historiske trekk tenderer til å kunne veie opp for en tung arv av kriger som ble utkjempet over herredømmet over kystregionen.

En integrert del av Russland?

I offisielle dokumenter publisert av St. Petersburg-administrasjonen er trehundreårsjubileet fremfor alt verdsatt som en mulighet for å tiltrekke oppmerksomheten til utenlandske investorer. Man ønsker å vende «De kulturelle begivenhetene i St. Petersburg (...) til et turistprodukt» og å gjøre St. Petersburg til «et senter for oppmerksomheten til verdens offentlighet og forretningsinteresser» (*Administratsija Sankt Peterburga* 2000a: 88–89). Den internasjonale dimensjonen ved de kommende festlighetene er anerkjent både i offisielle dokumenter og i den offentlige debatt, selv om det ikke er mulig å finne tegn til en postsuverenitetstilnærming til dette aspektet. Det viktigste offisielle dokumentet, *Concept of Preparation for the Celebration of St. Petersburg's 300th Anniversary*, åpner med et karakteristisk avsnitt som fortjener å bli sitert i sin helhet:

St. Petersburg ble grunnlagt av Peter 1 i 1703. I løpet av det 18. og 19. århundre utviklet byen seg som hovedstaden i det russiske imperium. Som et resultat ble det skapt en enestående by med et unikt utseende og en gjennomført plan, harmonisk plassert i landskapet til Nevas delta og Finskebukta. Byen har tatt opp i seg erfaringene til vesteuropeisk kultur og arkitektur, som har blitt uddeliggjort gjennom feilfrie arkitektoniske komplekser av gater, torg og palasser, forent i én enkelt arkitektonisk og planmessig idé. St. Petersburgs gunstige plassering ved utløpet til Finskebukta og Østersjøen har spilt en enorm rolle i Russlands utvikling. Byen har for Russland blitt et «vindu mot Europa», og har gitt omfattende muligheter for russisk integrasjon i verdenshandelen, internasjonal økonomi og kultur. Nye, progressive ideer innenfor alle områder av vitenskap, kultur og kunst har blitt realisert i St. Petersburg. I årevis har berømte forskere, store kunstnere og arkitekter bodd her, og de har etterlatt seg en uvurderlig arv som har enorm verdi for hele verdenssamfunnet. St. Petersburgs historiske skjebne og dens økonomiske og kulturelle potensial er av global betydning (*Administratsija Sankt Peterburga* 2000a: 88).

Utover de siste par setningene i avsnittet over, fremstår ikke St.

Petersburg som en distinkt enhet med egen verdi. Isteden blir byen fremstilt som en uatskillelig del av det russiske territoriet. Den er ikke utstyrt med en (for-)historie («grunnlagt av Peter 1», «utviklet seg som hovedstaden i det russiske imperium»), og har i beste fall fungert som en grenseflate mellom Russland og Europa («vindu mot Europa»-narrativen).

Det mest urovekkende er allikevel kanskje den grammatiske formen brukt i den russiske originalen. Russisk språk skiller ikke mellom forskjellige fortidsformer på samme måte som skandinaviske språk. Sitatet over kan derfor lett forvandles til preteritum (en gang var St. Petersburg en europeisk by) eller til og med pluskvamperfektum (før bolsjevikene ødela imperiet hadde St. Petersburg vært en europeisk by). Vår oversettelse i perfektum er den mest optimistiske, men det oppveier neppe for bruken av fortiden som et konstant referansepunkt. Den eneste åpningen mot fremtiden er den siste setningen (i presens), som uansett er begrenset til en potensiell fremtid som ennå gjenstår å bli realisert. Og dette potensialet genereres igjen av fortiden og byens enestående historie. Hvordan man kan realisere det i dag, forblir uklart.

Man bør allikevel muligens ikke lese for mye inn i slike offisielle dokumenter. Til syvende og sist er de forskjellige programmene og konseptene for jubileet hovedsakelig knyttet til håndfaste praktiske punkter. De viktigste er programmene for utviklingen av turisme, akademisk og næringslivsutveksling og for å markedsføre festen både i Russland og i utlandet (*Administratsija Sankt Peterburga* 2000b, *Pravitel'stvo RF* 2000). En liten, men viktig detalj er avgjørelsen om at alle vei- og metroskilt i løpet av 1999–2000 skulle finnes både på russisk og engelsk (*Administratsija Sankt Peterburga* 2000c).² Generelt synes det som om den politiske avgjørelsen som ble tatt under Anatolij Sobtsjak om å utvikle byen til et viktig turistcenter (en avgjørelse som den gang ble motarbeidet av venstresidens industriideologer), nå har blitt allment akseptert. Bare spørsmål knyttet til effekten av å vedta slike programmer har forblitt på agendaen (se Pantsjenko 2002).

Det synes som om St. Petersburgs myndigheter fører en mer åpen politikk overfor omverdenen enn de føderale og de andre regionale myndighetene. Guvernør Jakovlev har for eksempel gjentatte ganger krevd forenklede prosedyrer og reduserte kostnader for utenlandske turister hva angår visum, i særdeleshet for innbyg-

2 Enhver utenlandsk besøkende bør imidlertid fortsatt lære seg det kyrilliske alfabet før de besøker byen. I skrivende stund er fortsatt 80 prosent av skiltene – og nesten alle i undergrunnen – bare på russisk).

gere fra de nordiske landene (Kovalyev 2001). President Putins nye praksis med å avholde toppmøter i St. Petersburg er et viktig skritt fremover for byen, som i den forbindelse blant annet har blitt hjem for «Petersburg-dialogen» mellom Tyskland og Russland (Khudoley 2002: 336).

Mariinskij-saken

Samtidig preges myndighetene av en forsvarsholdning til impulser utenfra. Et av de mest karakteristiske eksemplene på dette er diskusjonen angående den forestående renoveringen av Mariinskij-teateret. Debatten begynte tidlig i 2002. Selv om det ikke hadde blitt utlyst noen offisiell konkurranse for hele prosjektet (bare en generell rammeplan for utviklingen av teateret og det omkringliggende området hadde blitt vurdert), ble arkitektmiljøet i St. Petersburg plutselig møtt av et ferdiglagd prosjekt av den amerikanske arkitekten Eric Moss. Ideen hans var, ifølge *Izvestija* «å injisere nye arkitektoniske former og konseptuelle løsninger inn i den satte, kanoniserte historiske konteksten i Petersburg» (Kabanova 2002). «Eric Moss-prosjektet» representerte ifølge *Kommersants* kritiker Grigorij Revzin (2002) «en radikal variant av kalifornisk dekonstruksjon. (...) Teaterets hovedkompleks er et absolutt paradoksal syn bestående av tre gigantiske glassekker slengt oppå hverandre. [Men] formen på disse oppstablede sekkene viser seg plutselig ikke å være en avantgardistisk strek, men et grundig kalkulert program for et høyt utviklet teaterkompleks».

Lokale arkitekter, ledet av Oleg Romanov, presenterte også et prosjekt for renoveringen. Grigorij Revzin (2002) karakteriserte innsatsen deres som et bevis på hvor mislykket dagens russiske arkitektur er. Prosjektet ble av nesten samtlige beskrevet som smålig (Kabanova 2002), men dets viktigste fortrinn besto i at det tok vare på «byens sjel», hvilket i bunn og grunn betydde at nye bygninger ble designet i «klassiske» former. «Man trengte ikke engang å tenke på hvilket prosjekt man burde velge, unntatt for én ting: Petersburg», skriver Revzin. Trass i at Moss sitt prosjekt ble støttet av teatersjefen, Valerij Gergijev, og byråkratene i den statlige byggekomiteen i Moskva, og at det er umulig å bevare St. Petersburgs «evige jomfrulighet» (Ass 2002) lenge har vært allment erkjent i russiske arkitektkretser, hadde Moss små sjanser for å lykkes. St. Petersburg, forklarer Kabanova (2002), «lengter etter Venezias skjebne, (...) hvis sentrum i århundrer har blitt holdt intakt, men dør stille og uavvendelig. Hele verden beundrer denne tæringssyke

skjønnheten. (...) Petersburg vil, selvfølgelig, ikke bli et nytt Moskva, som den har funnet et fornærmende navn på, *Luzjkovgrad*.³

Den lokale reaksjonen på Moss sitt prosjekt har stort sett vært langt fra entusiastisk. Diskusjonen har nok en gang vist innflytelsen til en av de mektigste ideologiene i St. Petersburg: restaurerings- og bevaringskulten (Fedchin 2001: 48–49). «Bevaringen av St. Petersburgs arv» er for de fleste som deltar i denne diskusjonen, et aksiom som ikke trenger noe bevis og blir bare utfordret av debattanter som befinner seg i marginalen. Behovet for å utvikle byen for å skape bedre leveforhold og et bedre forretningsmiljø er i alle praktiske henseender en sekundær oppgave til tross for det faktum at mer enn 30 prosent av St. Petersburgs boareal regnes for å være utrygt, og at forfallet bidrar til et «spøkelsesaktig» bilde av byen (Kapper & Timtsjenko 2002). Området omkring Mariinskij, det såkalte Kolomna, er nettopp den beste illustrasjon av denne holdningens skylappnatur: Dette er en av de mest slitne delene av byen, med en infrastruktur i forfall og med en majoritet av innbyggerne i *kommunalki* (leiligheter delt av flere familier) i hus hvor det i mange tilfeller ikke er foretatt vesentlige utbedringer på over hundre år.

Mariinskij selv prøver faktisk å komme seg ut av det 19. århundre, som inntil nylig har vært dets åndelige hjemland, og inn i det 21. «I det siste århundret», skriver *Izvestija*, «spilte Mariinskij rollen som vokteren av relikviene, og nøt det fortjente rykte som Petipas hjem. Etter å ha gått inn i det 21. århundre var imidlertid teateret det første i Russland til å føle at det var på tide å la den nye kunsten slippe til, slik at man ikke skulle være ugjenkallelig for sent ute. Petipa er ikke forvist, det har simpelthen blitt gjort plass i hans hjem også for hans arvtakere, som allerede hadde rukket å bli nye klassikere» (Borisova 2002). Det faktum at man ikke lenger må reise til New York for å se Balanchines største verk, er ikke bare velkomment i seg selv, det er også en indikasjon på at Mariinskij har funnet sin plass i det globale kulturelle rom. Det er illustrerende at Mariinskijs bidrag til feiringen av St. Petersburgs trehundreårsjubileum også er tilpasset den nye globale rollen: Det begynte på byens 299. bursdag i 2002 med opera- og ballettfremførelser i London (Orlova 2002). Allikevel kveles teateret av sin territorielle tilhørighet til det «historiske St. Petersburg», manifestert i mangelen på plass.⁴

3 Oppkalt etter borgermester Jurij Luzjkov, som har blitt herostratisk berømt for sin streben etter å pusse opp byen ved hjelp av pseudoklassiske arkitektoniske objekter.

4 For å iscenesette en teknisk avansert versjon av *Krig og fred*, måtte for eksempel operaen nylig holdes stengt i nesten en hel måned.

Mens alle erkjenner teaterets behov, og renoveringen på en eller annen måte vil fortsette, er behovet for byutvikling sjelden sett i sammenheng med nye prosjekter. I stedet er alle bekymringer fokusert på den imperiale hovedstadens «måteholdne og ryddige fremtoning» som ville bli ødelagt av det «globale» og «aggressive» prosjekt til Moss «som [ved] en katastrofe, en oversvømmelse» (Rybakova 2002). Lederen av St. Petersburgs komité for vern av monumenter, Nikita Javein, ble i forbindelse med Moss sitt prosjekt sitert på at «samtidsarkitektur oppfører seg som en vampyr mot det gamle, den ødelegger og voldtar» (Leusskaja 2002). Byen ble fremstilt som om den ble angrepet av fiendtlige krefter utenfra, men «Petersburgs offentlighet holdt stand på alle fronter, [mens] Moskva forsøkte å presse gjennom prosjektet det ønsket» (Leusskaja 2002). De stadige hentydningene i pressen til Moss sitt prosjekt som et amerikansk prosjekt er klart et forsøk på å spille på fremmedfrykten og forsvarsinnstillingen til flertallet av petersburgere – bare de lokale, påsto en gruppe arkitekter i et åpent brev, «føler byen» og verdsetter dens «uforlignelige stil» (sitert i Bogoslovskaja 2002).

Allikevel er det, som Kabanova (2002) har bemerket, noe paradoksalt ved bevaringstankegangen. Hvis renovasjonen fortsetter etter linjene trukket opp i det lokale prosjektet, «hvor historiske arkitektoniske former gjentas blindt, vil St. Petersburg kopiere Moskvas modell. Tross alt visker en blind eller uhemmet kopiering av historiske former ut grensen mellom et monument og en nylaget konstruksjon (*novodel*)». Det er også viktig å påpeke, slik Filip Fedtsjin (Fedchin 2001: 50) gjør, at den politiske effekten av bevaringsideologien utvilsomt knytter an til det gamle, imperiale Russland og er demokratisk bare i den forstand at den er bygd på en negasjon av den sovjetiske fortiden, uten noen strategi for fremtiden.

Et kreativt miljø?

Det er ikke vår målsetning her å felle en dom over den arkitektoniske verdien av de diskuterte prosjektene, men emnet er i seg selv mer politisk enn arkitektonisk. Det er klart at St. Petersburg også uten solid «markedsføring» er interessant for omverdenen som et sted hvor kreativ arkitektonisk tenkning kan finne kilder til inspirasjon. Følgelig finnes det muligheter for at St. Petersburg skal bli en del av det globale arkitektoniske rom. Imidlertid avslører den generelle tonen og strukturen i debatten den dyptgående provinsialismen i St. Petersburgs identitet. Byen fremstiller seg selv som en

del av europeisk arkitektur og plasserer seg i opposisjon til stilen som følges i Moskva (jf. Gerasimov 2001: 13). Når byen møtes med et krav om å åpne opp for det globale, blir imidlertid St. Petersburg øyeblikkelig defensiv og refererer til den «enestående arv» som en unnskyldning for å lukke seg inne. Byen ser på seg selv – og oppfattes av utenforstående – som «en by som er skapt en gang for alle» (Malinin 2001), og derfor er «bevaring» ordet som uttrykker «St. Petersburgs ånd» i den dominerende diskursen (se Golubeva 2001). Utenlandske arkitekter er for å si det mildt ikke velkomne. For eksempel ble Mario Bottas prosjekt for et nytt sveitsisk kultursenter anklaget for å bryte med «byens sjel» og gjentatte ganger omplassert til investorene til slutt ga opp (Popova 2002: 79). Til og med russiske prosjekter som virker for «revolusjonære», slik som Lev Savenkovs forslag til utviklingsplan for Jelagin-øya (Golubeva 2001), later til å være dømt fra starten.

Mariinskij-debatten førte til slutt til at kulturdepartementet utlyste en konkurranse om renovasjonsprosjektet. Det er oppmuntrende at den endelige deltakerlisten inkluderte både Moss og Botta, i tillegg til Jacques Herzog og Pierre de Meuron, Erick van Egeraat, Hans Hollein, Arata Isozaki og Dominique Perrault (Gerusova 2002). Listen indikerer at Grigorij Revzin (2002) var for pessimistisk da han i januar 2002 skrev at verdien av en slik konkurranse er svært tvilsom – at ingen arkitekt av Moss sitt kaliber ville delta «fordi vi [russere] fra og med konkurransen om Sovjetpalasset [på 1930-tallet] har vist vestlige arkitekter at de blir invitert bare for å bli beseiret av sine russiske kollegaer».

Selvfølgelig er St. Petersburgs arv og mange av dens arkitektoniske monumenter enestående. Tilstrekkelig med ressurser burde settes av til vedlikehold og bevaring. Det er tross alt det faktum at St. Petersburgs sentrum ser ut som et enhetlig arkitektonisk ensemble som fanger verdens oppmerksomhet og lokker millioner av turister til byen. Vår påstand er like fullt at det er umulig å forbli i rollen som museumsby. Bybudsjettet kan simpelthen ikke klare kostnadene ved å bevare hele det historiske sentrum, kanskje verdens største. Og private investorer vil forbli lunkne med mindre man tillater å utvikle og bygge om deler av sentrum. Den optimale løsningen ville kanskje bestå i å bevare de virkelige skattene, slik som Nevskij og Admiralitetet, Peter-Paul-festningen, Smolnyj og lignende, mens man samtidig tillater moderne arkitektur å vinne fotfeste i områder som Kolomna. Enhver beundrer av den gamle St. Petersburg-arkitekturen som har ruslet vestover fra Mariinskij på en travelt vinterdag, når den allestedsnærværende leiren og sølen spruter

fra tunge lastebiler og fester seg på de stygge, avflasede bygningene, vil kanskje være mer tilbøyelig til å akseptere et slikt argument.

Det er også viktig å bevare hovedattraksjonene i St. Petersburg fordi de gir en viktig forbindelse til historien – og viktigheten av historiske narrativer når det gjelder St. Petersburg kan neppe overvurderes. Allikevel bør disse narrativenes tvetydige natur understrekes nok en gang. I seg selv passer de arkitektoniske skatene i St. Petersburg best inn i den imperiale gullalderdiskursen, og enhver postmoderne omfortolkning vil skape spenninger som det vil være vanskelig å overvinne. Samtidsarkitektur som gjør St. Petersburg til en internasjonal by, kan vise seg å være en viktig alliert i omfortolkningsdebatten. Den kan gi grunnlag for mangfold og samtidig vise pietet ved å holde seg unna de mest verdifulle områdene i gamlebyen. Og viktigere, den kan bidra til et miljø som kan virke som en spore til kreativt arbeid, ikke bare imitasjon. Av den grunn kan og bør St. Petersburg aspirere til noe mer enn til å være et utendørsmuseum.

Konklusjon

Dette essayet har vist noen av de unike og selvmotsigende trekkene ved St. Petersburg-diskursen som har blitt spesielt tydelige idet vi nærmer oss trehundreårsjubileet. På den ene side forblir mainstream-diskursen rotfestet i en territoriell forståelse av politikken. Dette har blitt illustrert ved den sterke avhengigheten av den imperiale narrativen, ved insisteringen på å vektlegge nasjonal identitet fremfor alle andre alternativer og ved den dominerende følelsen av et gitt, historisk fiendskap mellom folkene i østersjøregionen. På den annen side produserer «vindu mot Europa»-narrativen, selv i en forenklet form av nostalgi for «gullalderen», spenninger og inkonsistens som gjør den imperiale identiteten mye mindre stabil enn identiteten til Russland som helhet.

Den «semiotiske polyglossien» som ifølge Lotman er karakteristisk for enhver by, er spesielt tydelig når det gjelder St. Petersburg. Byen fremstår som en eksentrisk by med en egen europeiserende misjon innen Russland. Forsøkene på å konseptualisere St. Petersburg innenfor hvilken som helst modernistisk diskurs vil uunnngåelig produsere spenninger. Disse kan utvilsomt brukes i konstruksjonen av en ny diskurs som utstyrrer St. Petersburg med multiple identiteter, i og med at byen på en og samme tid vil kunne være russisk, baltisk, europeisk og global, fast forankret *både* i

Russland og i Europa som helhet. De store og, fremdeles for det meste, uutforskete ressursene knyttet til en slik ny diskurs finnes i byens historie, i dens eksentrisitet og geografiske og kulturelle mellomposisjon, så vel som i de stadig sterkere båndene til det øvrige Nordvest-Russland – et område med økende åpenhet og mangfold.

Noen viktige diskursive åpninger har åpenbart sett dagens lys. Like fullt står det klart at St. Petersburg ennå ikke har kommet særlig langt når det gjelder en implementering i form av konkret politikk. En viss diskrepans mellom det gamle og det nye består. Byen synes å ha vanskeligheter med å henge med i regionaliseringsprosessen og dynamikken i østersjøområdet – eksemplifisert ved prosjekter som for eksempel Øresund-regionen. Identitets- og samfunnsendring er ikke synkronisert, og følgelig har St. Petersburg fått noen hybridtrekk. Den symbolske siden synes å være sterkere enn den sosiale, og situasjonen er således den motsatte av den i Moskva (en by med mye sosial forandring, men med et relativt statisk selvbilde).

Jubileumsdiskursen synes ikke å bære bud om et gjennombrudd på dette feltet. Ut fra det store utvalget av historier å minnes i kontekst av trehundreårsjubileet, er det bare de mer «tradisjonelle» imperiale narrativene som blir benyttet av majoriteten av deltakerne i mainstream-diskursen. De nye identitetene som konstrueres for St. Petersburg i den forbindelse, ser ut til å referere til fortidens keiserlige Europa og et Europa av maktpolitikk og geopolitisk tenkning. Et slikt forankringspunkt er problematisk ettersom forskjellene mellom det russiske imperium og nåtidens mer postmoderne stat er spesielt tydelige i Nord-Europa og østersjøregionen. Dagens politikk basert på minner virker innrammet og basert på tanken om en betydelig kontinuitet i form av forhold regulert av stormaktpolitikk. Politikken hviler på en konseptualisering av et sikkerhetsorientert, statssentrert og velavgrenset Europa, et Europa som fortsatt inneholder elementer av Russlands «Andre», om enn mindre systematisk enn i konteksten av øst-vest-delingen under den kalde krigen.

Utviklingen av dagens St. Petersburg hemmes av storheten i byens historie: *For* mye har blitt oppnådd av de foregående generasjoner. Resultatet av deres bestrebelser er i en viss forstand *for* synlig til stede. Dette fører i sin tur til illusjonen om at man kan skape en nesten perfekt fremtid ved bare å bevare «arven» og forvalte og markedsføre denne. Dette er ikke bare et uttrykk for sedathet, men relaterer seg også til frykten for å miste St. Petersburgs unike urbane miljø, posisjonen som det imperiale Russlands første og

eneste hovedstad etc. Det absolutterte kravet om å bevare denne arven legger et utålelig press på byens økonomi og fratrar byen nye inntektskilder, samtidig som den imperiale fortiden utgjør en byrde i relasjonene med europeiske partnere. St. Petersburgs storhet fører således til at det skapes en klart avgrenset og ofte til og med sekuritisert identitet.

Å gå inn i minnene slik St. Petersburg gjør, bidrar til å skape en slags «lokaltid» i forhold til en «verdenstid», for å bruke begreper skapt av Zaki Laïdi (1998). Valgmulighetene som dermed fremtrer, er å foretrekke fremfor total ubeslutsomhet, for ikke å snakke om å gi seg forskjellige former for eskapisme i vold eller, for den del, å forsøke å takle de forskjellige utfordringene knyttet til globaliseringen direkte. Et mer oppløftende trekk ved den offisielle jubileumsdiskursen er at bymyndighetene synes å ha erkjent nødvendigheten av å tilpasse seg «verdenstiden»: Å vise frem et positivt bilde av byen i utlandet – spesielt i Europa – er en integrert og gjennomtenkt del av deres politikk. Forståelsen av dagens postterritorielle utvikling, vanligvis referert til som globalisering og regionalisme, eller til og med glocalisering, synes fortsatt å være svak. Vekten legges på å markedsføre det som allerede er («arven»), ikke på å produsere noe radikalt nytt – det vil si noe som vil kunne bli anerkjent som noe nytt på globalt nivå.

Det faktum at byen skal feire sitt trehundreårsjubileum for «Peter 1s grunnleggelse», gjør imidlertid at diskursen utvikler seg rundt den imperiale fortellingen. For det meste er den lokale politikken basert på minner fokusert på å gjenta kjente historier om de store forfedrene og nødvendigheten av å bevare hva de etterlot oss, så vel som om å lære av Vesten og å innta en velfortjent plass blant øvrige stormakter i Europa. Alternative fortellinger befinner seg i bakgrunnen, men i hovedsak forsøker man å glemme dem i kraft av at de ikke passer inn i den store feiringen som er underveis. Det er imidlertid uråd å underslå at ressursene som skal til for å bygge en åpnere og mindre begrenset identitet, er der og kan brukes mer intenst enn hva tilfellet er i dag.

*Oversatt fra engelsk av
Gunnar Thorenfeldt*

Litteratur

- Administratsija Sankt-Peterburga (2000a) Kontseptsija podgotovki k prazdnovaniju 300-letija Sankt-Peterburga «2003 god – god 300-letija Sankt-Peterburga». *Vestnik Administratsii Sankt-Peterburga* nr. 2: 88–91.
- Administratsija Sankt-Peterburga (2000b) Programma «Osnovnye napravlenija dejatel'nosti Administratsii Sankt-Peterburga po podderzjke razvitija turistsjeskoj otrasli v Sankt-Peterburge na 1999–2003 gody». *Vestnik Administratsii Sankt-Peterburga* nr. 55: 70–82.
- Administratsija Sankt-Peterburga (2000c) Programma pervootsperednykh meroprijatii po organizatsii podgotovki prazdnovanija 300-letija Sankt-Peterburga na 1999–2000 gg. *Vestnik Administratsii Sankt-Peterburga* nr. 2: 94–95.
- Ass, Jevgenij (2002) Russkie arkhitektory o proekte Mossa. *Nezavisimaja gazeta* 12. februar.
- Bogoslovskaja, Jelizaveta (2002) Gorjatsjie totsiki starogo goroda. *Peterburgskij tsjas pik* 27. mars.
- Borisova, Marina (2002) Pora v XXI vek. *Izvestija* 19. mars.
- Boym, Svetlana (2000) «Leningrad into St. Petersburg: The Dream of Europe on the Margins» i Bo Stråth (red.) *Europe and the Other and Europe as the Other*. Brussel: Peter Lang (311–23).
- Boym, Svetlana (2001) *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Fedchin, Philip (2001) «The political rhetoric of the official St. Petersburg myth» i Pertti Joenniemi (red.) *Saint-Petersburg – Russian, European and beyond*. St. Petersburg: St. Petersburg State University Press (45–52).
- Fedosev, Leonid (2001) Opjat' «tsjrezvytsjajnoje». *Tsjas* 21. august.
- Gerasimov, Jevgenij (2001) Gorod reministsentsij. Intervju i *Ekspert Severo-Zapad* 29. oktober: 12–13.
- Gerusova, Jelena (2002) Sankt-Peterburg vybirajet, komu by zaplatit' \$5 mln. *Kommersant* 29. november.
- Golubeva, Julija (2001) Revoljutsii ne budet. *Ekspert Severo-Zapad* 29. oktober: 6.
- Hellberg-Hirn, Elena (2002) «Imperial Places and Stories» i Chris J. Chulos & Johannes Remy (red.) *Imperial and National Identities in Pre-Revolutionary, Soviet and Post-Soviet Russia*. Helsinki: SKS – FLS (19–44).
- Kabanova, Olga (2002) Kak rekonstruirojat' Mariinku?'. *Izvestija* 22. januar.
- Kapger, Tatjana & Svjatoslav Timtsjenko (2002) Gorod mertvykh domov. *Nezavisimaja gazeta* 26. mars.
- Khudoley, Konstantin (2002) «Russian-Baltic Relations – a View from Saint Petersburg» i *EU Enlargement and Beyond: the Baltic States and Russia*. Berlin: Arno Spitz (323–44).
- Kovalev, Vladimir (2001) Yakovlev: Make Russian Visas Cheaper. *Saint Petersburg Times* 13. februar.
- Kurajev, Mikhail N. (1996) *Putesjestvie iz Leningrada v Sankt-Peterburg*. St. Petersburg: Blits.
- Laïdi, Zaki (1998) *A World Without Meaning. The Crisis of Meaning in International Politics*. London: Routledge.
- Lebedeva, Kira (2002) Telebasjnja stanet jelkoj. *Kommersant SPb* 29. oktober.
- Leusskaja, Ljudmila (2002) Trjakhnut' starinu predlozil nasjemu gorodu amerikanskij arhitekter Erik Moss. *Sankt-Peterburgskie vedomosti* 6. februar.

- Likhatsjeva, Olga O. (1998) «Obraz Petra v jubilejnykh torzjestvakh Peterburga (1803–1903 gg.)» i *Istorizm v kul'ture. Materialy Mezhdunarodnoj nauksnoj konferentsii v Sankt-Peterburge 24–25. nojabrja 1997 goda*. St. Petersburg.
- Lotman, Jurij M. (2002) «Simvolika Peterburga i problema semiotiki goroda» i Jurij M. Lotman, *Istorija i tipologija russkoj kul'tury*. Sankt-Peterburg: Isskusstvo – SPB (208–20).
- Lurie, Lev (2002) Peretjagivanie jubileja. *Kommersant–SPb* 1. mars.
- Malinin, Nikolai (2001) Putesjestvie iz Moskvy v Peterburg. *Nezavisimaja gazeta* 24. november.
- Morozov, Viatcheslav (2001) *The Baltic States in Russian Foreign Policy Disclosure: Can Russia Become a Baltic Country?* Working Paper No. 8/2001. Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute.
- Neumann, Iver B. (1999) *Uses of the Other. «The East» in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Orlova, Olga (2002) Kontsert, pokhozjij na kapustnik. *Kommersant SPb* 5. april.
- Pantsjenko, Leonid (2002) «Ljudi my ne mestnye». *Nevskoe vremja* 22. mars.
- Popova, Julia (2002) Arkhitektura v sobstvennom soku. *Expert* nr. 14, 8. april: 78–81.
- Pravitel'stvo RF (2000) Plan osnovnyh meroprijatij po podgotovke k prazdnovaniju 300-letija osnovanija g. Sankt-Peterburga. *Sobranie zakonodatel'stva Rossijskoj Federatsii* nr. 11: 2588–93.
- Revzin, Grigorij (2002) Krakh russkoj arkhitektury. *Kommersant* 19. januar.
- Rybakov, Boris A. & Aleksandr A. Preobrazjenskij (red.) (2000) *Istorija Otetsjestva. Utsjebnik dlja 7–8 klassov srednej sjkoly*. Moskva: Antikva.
- Rybakova, Darja (2002) Khram dlja muz ili mesjok dlja musora? *Nevskoje vremja* 25. januar.
- Sjesternina, Jelena (2002) Natsija khotsjet vyzjit'. *Izvestija* 5. mars.
- Sjunin, Aleksandr (2001) Petra uvezli otsjen' bystro. *Tsjas* 22. august.
- Smirnov, Artemij (2001) Peterburg do Peterburga. *Expert Severo-Zapad* nr. 17: 38–39.
- Sobtsjak, Anatolij A. (1999) *Iz Leningrada v Peterburg: putjesjestvie vo vremeni i prostranstve*. St. Petersburg: Kontrfors.
- Tretjakov, Vitalij (2000) Khimery skutsjajusjtsjej bjurokratii. *Nezavisimaja gazeta* 4 mai.
- Tsjernikova, T. V. (1999) *Istorija Rossii. Posobie dlja abiturientov MGIMO MID RF*. Del 1. Moskva: R-Valent.
- Zjdanova, Darja (2001) Petru zapresjtsjajut byt' pamjatnikom. *Tsjas* 6. november.
- Zjukov, Konstantin (1999) O vrede i pol'ze mifologii. *Peterburgskij tsjas pik* nr. 21.
- Zjukov, Konstantin (2001) Petr Velikii – kul'turnyj geroj Peterburga. *Zjurnal sotsiologii i sotsial'noj antropologii* 4 (2): 136–45.

Ny bok

Pernille Rieker og
Ståle Ulriksen [Red.]

ISBN: 82 7002 180 6

Pris: 200 NOK

Vil EU utvikle seg til å bli en sikkerhetspolitisk supermakt? I så fall, hvilke særtrekk er det som vil prege denne nye supermakten? Hvordan defineres og håndteres sikkerhet i EU? Hvordan forholder tidligere og etablerte super- og stormakter seg til denne utviklingen? Og hva betyr dette for Norge og de andre nordiske land? Det er slike spørsmål denne boken forsøker å besvare.

Ettersom EU er noe mellom en internasjonal organisasjon og en føderasjon, blir en direkte sammenligning mellom EU på den ene siden og USA eller NATO på den andre vanskelig. For å forstå dynamikken i EUs sikkerhetspolitikk må unionen vurderes ut ifra sine spesielle karaktertrekk, og den nye sikkerhetspolitiske kontekst.

I dag er grensene mellom interne og eksterne trusler mer uklare enn før. Dette øker behovet for en mer «altomfattende» sikkerhetspolitisk tilnærming som fokuserer både på sivile og militære virkemidler. EU synes å være en slik altomfattende sikkerhetspolitisk aktør som kombinerer økonomiske, humanitære, justispolitiske og militære virkemidler i en ny balanse.

I denne boken argumenteres det for at EU, selv med en svært begrenset rolle på det militære området, kan karakteriseres som en annerledes sikkerhetspolitisk supermakt.

Boken presenterer den sikkerhetspolitiske relaterte EU-forskningen på NUPI. Alle forfatterne deltar helt eller delvis i *Temagruppen for europeisk og transatlantisk sikkerhet* under *Avdelingen for internasjonal politikk*.

Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Tel.: [+47] 22 05 65 14 | Fax: [+47] 22 17 70 15 | Internett: www.nupi.no

E-post: pub@nupi.no

Norsk Utenrikspolitisk Institutt

Sankt Petersborg – en by af føderal betydning

Lars P. Poulsen-Hansen er seniorforsker ved Institut for Internationale Studier, København

Vil dæmningen over Den Finske Bugt blive færdig? Vil ringvejen omkring Skt. Petersborg blive fuldført? Vil den oversvømmede metrostrækning blive genåbnet? Vil restaureringsarbejderne blive afsluttet? Vil Skt. Petersborgs nyvalgte (december 2002) lovgivende forsamling genvælge Sergej Mironov som sin repræsentant i Føderationsrådet, hvor han har været formand siden december 2001? Vil guvernør Jakovlev få mulighed for at stille op til en tredje embedsperiode i 2004? Vil Skt. Petersborg blive forenet med Leningrad Oblast?

Ja, spørgsmålene hober sig op ved indgangen til Skt. Petersborgs jubilæumsår og blæser ud over Nevaen og byens gyldne spir og kupler for at søge svarene i Smolnyj, der i oktober 1917 var revolutionens hovedkvarter og nu er guvernørens kontor, i Mariinskij-paladset, som husede Statsrådet 1885–1917 og nu rummer byens lovgivende forsamling, i præsident Putins repræsentants kontor ved siden af Peter den Stores lille hus, i andre føderale myndigheder, i Leningrad Oblasts guvernørkontor og regionalparlament og hos industrivirksomheder, banker og erhvervsliv. Det er som med andre runde dage. Der er så meget, der skal være færdigt, før festen rigtig kan fejres. Og festlighederne skal løbe af stablen i dagene 24. maj–1. juni 2003.

Er det nu noget at fejre – sølle 300 år? Det er ikke meget i russisk, baltisk og større europæisk sammenhæng. 150 km syd for fødselsdagsbarnet ligger Ruslands ældste by Novgorod, der nævnes første gang i krøniken under år 859 og i sine velmagtsdage var Ruslands vindue mod Europa. Tatarstans hovedstad, Kazan, skal fejre sit tusindår, Moskva fejrede sit 850-års jubilæum i 1997, Tal-

linn nævnes første gang i 1154 og København i 1167. Der må ligge andet og mere bag.

Det er da heller ikke byen alene, der investerer tid, kræfter og penge i markeringen af 300-året. Også centralregeringen i Moskva yder sit betydelige bidrag. Og i betragtning af Kremls interesse i begivenheden er det, der skal fejres, måske nok så meget det russiske imperiums 300-årsdag som byens. For det var jo med grundlæggelsen af denne by ved det åbne hav og i kraft af sejren i Den Store Nordiske Krig, at tsar Peter antog titlen af imperator. Og kan landet ikke kalde sig et imperium i dag, så kan det måske stive sin geopolitiske position lidt af ved minderne om fortids storhed.

Hertil kommer den mere prosaiske begrundelse, at Moskva kan tænkes at tage det alvorligt, at Skt. Petersborg ifølge forfatningen af 1993 ligesom hovedstaden er en by «af føderal betydning» og derfor kræver særlig opmærksomhed. De to byers særstatus er ganske vist ikke defineret i forfatningen, men som nuværende og tidligere hovedstad er de jo noget særligt. I imperiets tid lød et russisk mundheld: Moskva er hjertet, Skt. Petersborg er hovedet, men Nizjnij Novgorod pengepungen. Nu er pengepungen Moskva, men byen ved Østersøen gør på mange måder krav på at være hovedet og kalder sig gerne den kulturelle hovedstad. I massemedierne kaldes den dog oftest «den nordlige hovedstad», men hvorom alt er, så er der ikke meget hovedstad over byen i dag.

Den er ganske vist Ruslands næststørste by med 4,5 millioner indbyggere, den har et stort økonomisk og intellektuelt potentiale, den er et centrum for russisk kultur, og den danner en port til og fra Ruslands indre transportarterier, men den befinder sig nu i mere end én forstand i periferien af det store rige. Som en af byens store sønner, den russiske præsident Vladimir Putin, har sagt: «Moskva er helt klart en europæisk by (...) her syder livet. Jeg må indrømme, at Skt. Petersborg trods alt er en provins, i hvert fald politisk» (Gevorkjan *et al.* 2000: 122). Med disse ord trak Putin gardinet for Peter den Stores vindue mod Europa, og man kan kun håbe, at 300-årsjubilæet kan trække gardinet fra igen, for er byen lillebror i Rusland, så er den storebror blandt de baltiske byer, og jubilæumsårets opmærksomhed omkring den vil forhåbentlig give den fornyede muligheder for at vinde noget af fortidens glans og styrke tilbage.

Fra Leningrad til Skt. Petersborg

De første skridt ud af byens tyngende sovjetiske fortid blev taget af den fremtrædende demokrat og reformtilhænger, juraprofessoren fra byens universitet, Anatolij Sobotjak, der i juni 1991 blev den første demokratisk valgte borgmester. Men han nåede i sin femårs embedsperiode ikke langt med at få omstillet byen og dens industri fra sovjetiske vilkår til postsovjetiske. Han indledte ganske vist en privatisering af virksomhederne med den unge økonom Anatolij Tjubajts som ankermand, men denne privatisering omfattede ikke de militære virksomheder. Og han indledte en omstilling af disse virksomheder til civil produktion uden at opnå større resultater; omstillingen strandede blandt andet på grund af manglende finansiering fra såvel føderalt som lokalt hold. Sobotjak havde en vision om at gøre byen til et stort og moderne finans- og handelscentrum og at lokke turister til dens store seværdigheder, men på dette område måtte han se byen distanceret af pengepungen Moskva.

Heller ikke Sobotjaks efterfølger, guvernør Vladimir Jakovlev, der i 1996 gik til valg på slagord om at ville genskabe byens legendariske sværindustri, har fået rettet op på situationen. Men industrien er jo kun en del af økonomien. På andre områder, såsom service, handel og transport samt transitoperationer, har byen klarer sig så godt, at den har været blandt de ca. 10 regioner, der er nettobidragydere til det føderale budget. Denne situation har dog ikke nødvendigvis gjort Jakovlev populær. I de sidste fire år har han kæmpet en hård kamp om indflydelse med byens lovgivende forsamling, og meget tyder på, at denne kamp vil fortsætte efter nyvalget til forsamlingen i december 2002, der ikke bidrog til at afklare magtforholdet (se nedenfor). Jakovlev gjorde sig dog ikke så upopulær hos vælgerne, at han ikke kunne blive siddende som guvernør ved valget i maj 2000, hvor præsident Putin, hans gamle kollega som viceborgmester hos Sobotjak, ellers prøvede at få opstillet nogle af sine folk. Jakovlev fik 73 procent af de afgivne stemmer, men stemmeprocenten var under 50, hvilket her som i andre regioner vidnede om politisk apati hos vælgerne.¹

At Putin ikke fik indflydelse på besættelse af guvernørposten, betød ikke så meget, for han gennemførte i maj 2000 en større administrativ reform, hvorved riget blev inddelt i syv føderale distrikter, der skulle danne bindeled mellem centralmagten og de 89

¹ Jakovlev blev dermed en af de første af de 36 regionale ledere ud af 53, der blev siddende ved den anden store guvernørvalgrunde i Rusland maj 2000–december 2002.

regioner, hvis antal og grænser ikke blev ændret. I spidsen for hvert distrikt satte Putin en «befuldmægtiget repræsentant» for præsidentmagten med den opgave først og fremmest at kontrollere gennemførelsen af den føderale politik på regionalt plan. Putins mand i det nordvestlige føderale distrikt, hvor Skt. Petersborg er hovedstad, blev hans personlige ven, Viktor Tjerkesov. Han havde haft ledende stillinger i sikkerhedstjenesten FSB i Skt. Petersborg og Leninograd Oblast i 1990'erne og ved udnævnelsen var han generaloberst og 1. vicedirektør i FSB. I ham havde Jakovlev fået endnu en modstander.

Efter den russiske finanskrisen i 1998 har byens bruttoregionalprodukt udvist en stabil vækst. I 1999 var den på 6 procent, hvilket skyldtes stor vækst i transitoperationer (47 procent), byggeri (23 procent) og transport (6 procent). I 2000 udgjorde væksten 10 procent takket være væksten i transitten (40 procent), industrien (26 procent) og detailhandlen (6 procent). Den industrielle vækst skete især i levnedsmiddelsektoren og her specielt i bryggerierne. I 2000 var omsætningen i byens firmaers udenrigshandel på 5 milliarder USD, hvilket var 13 procent mere end i 1999. Eksporten, der hovedsagelig bestod af maskiner og metaller, steg i 2000 med 20 procent. I 2001 bestod importen for næsten halvdelen af vedkommende af fødevarer og produkter til fødevarerindustrien (Tkachenko 2002: 14).² Beskæftigelsen er høj, og der noteres et voksende behov for specialister i mange industribrancher og servicesektorer, men samtidigt vokser forskellene mellem rige og fattige i byen. Detailpriserne på fødevarer og forskellige tjenesteydelser i Skt. Petersborg er blandt de højeste i Rusland, og der er ikke hjælpeprogrammer for pensionister og andre svagstillede. Ikke desto mindre fremhævede det føderale statistiske kontor ved udgangen af 2002, at stigningen i levestandarden i landet hovedsagelig tilvejebringes i Moskva og Skt. Petersborg (*Johnson's Russia List* 9. januar 2003).

Skt. Petersborg har også formået at tiltrække udenlandsk kapital. I 2000 udgjorde de udenlandske investeringer i alt 1,1 milliarder USD, hvilket var en stigning på 74 procent i forhold til 1999. De største investorer var Holland (38,1 procent), USA (12 procent), Finland (11,8 procent) og Tyskland (10,2 procent). I 2001 var byens andel af de samlede udenlandske investeringer i Rusland 13,3 procent, hvormed den besatte andenpladsen efter Moskva (med en andel på 40,3 procent). Nu håber byen, at 300-året vil tiltrække hårdt tiltrængte investeringer i turismesektoren. Det vurderes, at der ville

2 Værdien af importen er desværre ikke angivet.

komme langt flere end de nuværende tre millioner turister om året, hvis byen kunne byde på bedre faciliteter.

Tiltrængt ansigtsløftning

Det var godt, at det gik byen godt, for der skulle bruges mange penge på istandsættelser op til den runde dag. Der var dog ikke flere penge til rådighed, end at boligsektoren, busser og metro, sundhedsvæsen og uddannelse måtte gå for lud og koldt vand, ligesom yderkvartererne blev ladet i stikken. Det blev jævnlige dyrere at benytte offentlig transport, huslejen steg, skrald blev ikke fjernet, el- og varmforsyningen svigtede stedvis, og varme og elektricitet blev dyrere. Til gengæld var byen så i stand til at nedbringe sine lån og holde sig gode venner med Verdensbanken. Men et overslag i 2001 viste også, at der skulle bruges næsten tre milliarder dollar til jubilæet, og det var mere, end byen kunne klare alene. Den føderale kasse i Moskva påtog sig derfor to tredjedele af beløbet.

Føderationen skulle stå for restaurering af en række historiske bygninger og anlæggelse af en ringvej omkring Skt. Petersborg samt reparation af en metrostrækning, der har stået oversvømmet siden 1995 og afskåret over 400.000 indbyggers direkte forbindelse til centrum. Byen selv skulle betale færdiggørelsen af dæmningen over Den Finske Bugt ud for byen. Allerede i begyndelsen af 2002 måtte de føderale revisionsmyndigheder dog konstatere, at store summer enten ikke var blevet brugt til formålet eller ad uransagelige veje var faldet i forkerte hænder, og statsanklageren rejste sager om korruption mod seks højtstående personer i Smolnyj, heriblandt en af viceguvernørerne. Nogle måneder senere uddelte Putin skidebatter til byens embedsmænd for talentløs kontrol med anvendelsen af de rigelige midler, idet han ganske fornuftigt understregede, at det vigtigste ikke var selve festdagen, men det, der blev tilbage til byen efter dens afholdelse (Kharitonov 2003, Kravtsova 2003).

Petersborgernes forventninger til en forbedring af deres dagligliv og historiske omgivelser var på vej til at blive gjort til skamme. Bystyret var i krise, mente lokale iagttagere. Det var alt for centraliseret, og samtidig herskede der kaos på mange områder i byen. Byens ledelse forstod ikke storbyens økonomiske og sociale problemer og var ligeglad med, hvad der skete senere end 1–2 år frem i tiden.

I slutningen af 2002 rejstes den første straffesag for underslæb med midler, der var beregnet til restaurering af byens historiske centrum; i sagen figurerede en daværende og en tidligere vice-

guvernør. Millioner af dollar var blevet hvidvasket gennem offshoreselskaber på Caymanøerne. I januar 2003 lykkedes det dog den føderale regering at finde 600 millioner USD til færdiggørelse en gang ad åre af dæmningen og ringvejen, men pengene blev ikke betroet bystyret. Rigsrevisionen havde nemlig kigget nærmere på de penge, der allerede var bevilget til dæmningen, og fundet ud af, at store beløb var forsvundet med Smolnyjs stiltiende samtykke. Den nye bevilling skulle derfor forvaltes af præsidentens repræsentant, Viktor Tjerkosov, Jakovlevs ærkefjende. På denne baggrund kunne det undre, at Verdensbanken i marts 2003 formentlig vil beslutte at yde Skt. Petersborg en kredit på 100 millioner USD, hvoraf første beløb på 40 millioner ville blive udbetalt i maj 2003.

Folkets røst

Hvordan ser nu petersborgerne på deres by og forvaltningen af den? En opinionsundersøgelse i februar 2002 viste, at 80 procent af dem kun ville bo i Skt. Petersborg og kun en ganske lille del følte sig tiltrukket af Moskva. Halvdelen af indbyggerne mente således, at tingene ville ændres til det bedre i de nærmeste 3–4 år. Dermed være ikke sagt, at de var tilfredse med bystyret. Tre fjerdedele mente, at det ikke varetog indbyggernes interesser, og 44 procent forventede af den næste guvernør, der skal vælges i 2004, at han fremlagde en ny politik, men samtidig opfyldte alle det gamle bystyres løfter. I øvrigt havde indbyggerne et ambivalent forhold til bystyrets arbejde: På den ene side var det godt med restaureringsarbejderne og de øvrige jubilæumsforberedelser i centrum, men på den anden side var det dårligt, at det ikke skete i de øvrige bydele, hvor skidtet hobede sig op. Og hele boligsektoren, inklusive vand-, gas- og elforsyning, var under alle omstændigheder i en ynkelig forfatning.

Det kan derfor ikke undre, at kun 30 procent af de adspurgte i givet fald ville stemme på guvernør Jakovlev ved et guvernørvalg. Hvis tallene blev rensset for dem, der ville stemme mod alle kandidater, dem, der ikke ville stemme, og dem, der ikke havde taget stilling, så viste det sig dog, at Jakovlev havde lige så mange tilhængere som hans modstandere tilsammen – hvilket var nok til at være klar favorit, men for lidt til at garantere sejr. På dette tidspunkt havde der ikke meldt sig nogen indlysende afløser for Jakovlev, og det havde der heller ikke ved indgangen til jubilæumsåret. Sagen var nemlig den, at mange af byens bedste borgere allerede havde følt sig tiltrukket af den sydlige hovedstad, hvor de havde fået store stillinger. Ud over Putin var det folk som finansminister Aleksej Kudrin,

økonomiminister German Gref og indenrigsminister Boris Gryzlov.³

Hvad angår de nære problemer for indbyggerne, så findes der i Skt. Petersburg et system af bydelsråd, men dem kender indbyggerne knap nok, for deres indflydelse er reduceret til et minimum i kraft af en pengefordelingspolitik, der er enestående i Rusland. Siden 1996 har medlemmerne af byens lovgivende forsamling kunnet bruge 2 procent af byens budget efter eget forgodtbefindende i deres valgkredse. Andelen er vokset fra 55.000 dollars til fordeling blandt alle til 1 millioner dollars pr. medlem. Det var borgmester Sobjtjaks idé, at medlemmerne skulle kunne bruge disse beløb f.eks. til reparation af børnehaver eller på legepladser. Det der er sket, er imidlertid at 20–40 procent af beløbene er endt i lommerne på medlemmerne selv eller deres folk. Og den seneste «legeplads» var et fritidscenter med finsk sauna, billardstue, café og bar, trænings-sale og massagekabinetter, angiveligt opført for arbejderne i den pågældende valgkreds. Det var dog mere folk i dyre udenlandske biler, der udgjorde kundekredsen... (Pipija 2002b).

De gamle indbyggere i Mariinskij-paladset finder sig i deres gode ret til at få pengene stillet til rådighed, mens demokraterne betragter de såkaldte reservefonde som et ubetinget onde og skammer sig over dem, men dog bruger dem, for ellers ville deres vælgere være dårligere stillede end indbyggere i andre kredse, som de siger (Mikhajlitjenko 2002b). Det vakte derfor bestyrtelse i regionalparlamentet, da guvernør Jakovlev i oktober 2002 erklærede sig uvillig til at underskrive budgettet for 2003 med disse tilskud. Nogle troede, at han derved tog hævn for medlemmernes manglende tilslutning til hans tredje periode, men han havde i virkeligheden fået hvisket i ørerne af byrevisionen, at den slags er forbudt ifølge den føderale budgetlov. Efter Jakovlevs erklæring lagde de imidlertid byens problemer til side og kastede sig ud i en heftig kamp for at bevare deres reservefonde og hele dette system, der hindrer fremvæksten af det bydelsstyre, der stort set kun eksisterer på papiret.

Folkets stemmer

Den 8. december 2002 afholdtes der valg til Skt. Petersburgs lovgivende forsamling. At det er værd at se nærmere på skyldes ikke så meget, at det var et af de sidste af de 69 regionale parlamentsvalg i den store valgrunde fra maj 2000 til december 2002, men at

3 På internettet findes der ligefrem en liste over 23 højtplacerede petersborgere i Moskva, se www.ceo.spb.ru. Den officielle hjemmeside for Skt. Petersburgs bystyre findes på www.gov.spb.ru.

det var et af de sidste regionale valg før valget til Statsdumaen i december 2003 og derfor tiltrak nogle af de landsdækkende partier som afprøvningssted for forskellige koalitioner.

Valget skulle foregå som valg i én runde (og ikke som i 1998 over to runder) i enkeltmandskredse med en valgdeltagelse på mindst 20 procent, og der var opstillet 424 kandidater i de 50 kredse, heriblandt alle de daværende medlemmer. Det var i øvrigt sidste gang, valget til den lovgivende forsamling skulle foregå på denne måde; fra sommeren 2003 skal medlemmer af regionale parlamenter over hele Rusland vælges dels ved flertalsvalg i enkeltmandskredse, dels på partilister. Men selv i den gældende ordning spillede partier dog en vis rolle, idet mange kandidater blev opstillet af landsdækkende partier og lokale politiske bevægelser. Blandt de sidste var der en uofficiel Jakovlev-liste, der hed «Tredje periode». For en generel betragtning var der dog kun to partier – et for Jakovlev og et mod. Sagen var jo den, at den nyvalgte forsamling skulle stemme om en eventuel tredje periode til Jakovlev, og et ja hertil krævede et kvalificeret flertal på 35 medlemmer.

Under valgkampen traf byens statudomstol, den regionale forfatningsdomstol, imidlertid beslutning om, at guvernør Jakovlev under ingen omstændigheder kunne stille op til en tredje embedsperiode ved guvernørvalget i 2004, og at byens lovgivende forsamling ikke kunne ændre byens statut med henblik herpå. Det mente guvernøren naturligvis selv, at den kunne, og heri fik han støtte af formanden for Statsdumaen i Moskva, Gennadij Seleznjov, der i øvrigt stillede op til valget. Desuden blev han bakket op af lokale kræfter, bl.a. formanden for den lovgivende forsamling og nogle æresborgere, heriblandt nobelpristageren, fysikeren Zjores Alfjorov. Statudomstolens afgørelse så da også lidt mærkelig ud på baggrund af den føderale forfatningsdomstols kendelse om en tredje periode for regionale ledere på betingelser, der formentlig også kunne have været gjort gældende i Skt. Petersborg. Politiske iagttagere henledte opmærksomheden på, at forespørgslen til statudomstolen var kommet fra kredse, der stod præsidentens repræsentant, Viktor Tjerkesov, nær. Formanden for statudomstolen var dessuden dekanen for det juridiske fakultet på Skt. Petersborgs Universitet, hvor Putin studerede, og han skulle have nære kontakter til repræsentanter for den «nordlige alliance» i Kreml.

I alt 18 partier og bevægelser opstillede kandidater til valget. Politiske iagttagere hæftede sig ved, at de to «demokratiske» partier Unionen af Højrekræfter (SPS) og Jabloko for første gang stillede op sammen i én blok ved et valg i Rusland. Irina Khakamada,

en af SPS's ledere og medlem af Statsdumaen, påpegede, at dannelsen af blokken «SPS+Jabloko» var en forberedelse til statsdumavalget i december 2003 (Pipija 2002b). Kort før valget kom endnu en SPS-leder og medlem af Statsdumaen, Boris Nemtsov, til byen for at støtte blokken, der opstillede flere kandidater end de øvrige partier, nemlig 44 til de 50 mandater, og de gik til valg under sloganet «Lad os gøre byen rigtig europæisk og behagelig at bo i!»

Endnu en valgkoalition skabtes mellem partiet «Jedinaja Rossija» (Et samlet Rusland), der i dag betegnes som «magthavernes parti» i Rusland, og bevægelsen «Volja Peterburga» (Petersborgs vilje), hvis leder er Sergej Mironov, der var (og er) regionalparlamentets repræsentant i Føderationsrådet og formand for samme. I slutningen af valgkampen indgik denne koalition en alliance med SPS+Jabloko-blokken for at stå stærkere over for Jakovlevs tilhængere, og sidstnævnte blok trak sine kandidater tilbage i otte valgkredse, hvor Et samlet Rusland stod stærkere, for ikke at splitte stemmerne mod Jakovlev.

Skt. Petersburgs nationalbolsjevikker lovede i deres valgprogram at smide alle personer af «kaukasisk nationalitet» ud af byen og at give guvernør Jakovlev et rap over fingrene, fordi han har ødelagt hele det offentlige transportsystem. I valget deltog også en indsat i byens berygtede varetægtsfængsel Kresty, Jurij Sjutov. Og så var der de ved russiske valg så populære dobbeltgængere opstillet, folk med samme for- og efternavn som kendte personer, f.eks. en Vladimir Jakovlev, der altså ikke var guvernør, men prorektor for det humanistiske fagforeningsuniversitet i byen. Sådanne navnefæller var opstillet i 10 ud af de 50 valgkredse.

Et andet indslag i valgkampen var falske løbesedler for kandidater og partier. Således var lederen af Jabloko-fraktionen i regionalparlamentet, Mikhail Amosov, afbildet på en løbeseddel, hvor han truede med at begå selvmord, hvis han ikke blev valgt. Og på efterligninger af SPS+Jabloko-blokkens plakater lovede demokraterne bl.a. at hæve huslejen og give Tyskland Kaliningrad tilbage. Med disse «beskidte valgteknologier», som det kaldes i Rusland, adskilte Skt. Petersburg sig ikke fra andre russiske regioner. Og Jakovlev brugte ligesom sine kolleger de såkaldte «administrative resurser» i form af penge, magt, kontrol med massemedier etc. til at påvirke valgkampen. Denne gang gav det sig dog ikke som i 1998 udtryk i en guvernørliste, men han blev kritiseret kraftigt af formanden for den føderale valgkommission for brug af resurserne, og de lokale Jabloko-folk beskyldte ham for at stå bag angrebene på deres kandidater og undrede sig over, at alle SPS+Jabloko-blokkens valgpla-

kater blev skrabet ned fra reklamesøjlerne natten til den 1. december, uden at nogen blev pågrebet.

Dette billede af valgkampen i Skt. Petersborg er ganske karakteristisk for begivenhederne op til valg af guvernører og regionale parlamenter i andre regioner i landet. Den regionale leder prøver at påvirke vælgerne med sine administrative resurser, visse partier og kandidater benytter sig af beskidte valgteknologier og de landsdækkende partier er svagt repræsenteret, mens lokale lister, bl.a. guvernørister, bejler mere ihærdigt til vælgernes gunst. Hvor vildt det end syntes at gå for sig i Skt. Petersborg, var man dog bekymret over vælgernes politiske apati under valgkampen og frygtede en lav valgdeltagelse, som man havde oplevet andre steder i landet. Guvernøren opfordrede vælgerne til at gå til stemmeurnerne, for hvis ikke, så ville de kun kunne give sig selv skylden for den lovgivende forsamlings «manglende aktivitet og dens korruptionsniveau»!

På valgdagen den 8. december 2002 mødte kun 29,4 procent af vælgerne op for at afgive deres stemme, men det var dog nok til, at valget var gyldigt, og der var ingen valgkredse, hvor stemmeprocenten var for lav, eller hvor der ikke blev valgt nogen kandidat, fordi der var afgivet flest stemmer på «Mod alle kandidater» (Det har ellers været tilfældet ved en række valg ud over landet). I én valgkreds blev der valgt en kandidat med kun 16,4 procent af stemmerne; den kandidat, der vandt mest overbevisende, fik 80,9 procent af stemmerne. Blandt de valgte var to kvinder. 38 af 50 medlemmer blev genvalgt. Mandaterne fordelte sig i øvrigt således blandt partier, blokke og bevægelser:

- ▼ SPS+Jabloko-blokken: 8
- ▼ Et samlet Rusland: 4
- ▼ Petersborgs Vilje: 3
- ▼ Videnskab, industri og uddannelse: 2
- ▼ Den Russiske Føderations Folkeparti: 1
- ▼ Politisk Centrum: 1
- ▼ Uafhængige: 31

Blandt de valgte uafhængige var varetægtsfangen Sjutov, der vandt over tre modstandere med 32,6 procent af stemmerne i sin kreds, selv om han denne gang ikke fik de 8.000 stemmer fra varetægtsfængslet, som han gjorde i 1998, da han blev valgt ind på guvernør Jakovlevs liste. Han havde angiveligt brugt sit reservefondbeløb på omkring en million dollar i sin valgkreds og måske også til fremstilling af en valgplakat, hvor alle hans fjender – byens anklager, by-

retspræsidenten og dommeren, der har hans sag – figurerede i SS-uniformer. For sine vælgere står han angiveligt som den lille mand, der bekæmper korruptionen og beskytter dem, der ikke har noget. I virkeligheden er han dog anklaget for at stå bag et ejendommeligt kommercielt foretagende, en illegal privatiseringskommission, med speciale i mord. Det er ikke udelukket, at hans folk var delagtige i mordet på Galina Starovojtova, der havde til hensigt at afsløre hans virksomhed i Statsdumaen. Af forskellige grunde er retssagen trukket i langdrag, og der er ikke udsigt til en snarlig afslutning på den.

Det var dog ikke Sjutov, der påkaldte sig størst interesse efter valgdagen, men det forhold, at valget ikke syntes at have ændret på styrkeforholdet mellem modstanderne og tilhængerne af guvernør Jakovlev. Den ønskede afklaring var ikke indtruffet. Derimod stod det klart, at SPS+Jabloko-blokken havde fået et særdeles dårligt valg, som varslede ild for det planlagte lokale samarbejde med henblik på statsdumavalget. Heller ikke magthavernes parti Et samlet Rusland havde fået noget godt valg, men det var dog lederen af partiets fraktion, den 38-årige Vadim Tjulpanov, der blev valgt til formand for den lovgivende forsamling. Her var han en ny mand, men ellers var han kendt som Putins betroede mand i Skt. Petersburg ved præsidentvalget i 2000 og som en arg modstander af Jakovlev.

Ligesom det skete i Statsdumaen efter valget i 1999 delte den lovgivende forsamling med dens store antal uafhængige sig op i en række fraktioner, idet der krævedes fem medlemmer for at kunne danne en fraktion. Der blev dannet syv fraktioner, der ikke alle afspejlede de opstillede partier og bevægelser. Tre partier dannede fraktioner, nemlig Jabloko, Et samlet Rusland og de forenede kommunister og nationalpatrioter. Dertil kom en udløber af Et samlet Rusland, nemlig Et samlet Petersburg, og fraktioner med intetsigende navne som Vor By, Bydelene og Sportens Rusland. På nær sportsfraktionen sluttede disse sidstnævnte fraktioner i begyndelsen af februar 2003 sig sammen i en blok «En samlet by» med det formål at blokere for forsamlingens arbejde, indtil den vedtager at ændre byens statut, så Jakovlev kan få sin tredje periode.

Sådan går det til i byrådet i en by, der har næsten lige så mange indbyggere som Danmark. Det siger sig selv, at det går ud over andre og vigtigere lovforslag, der så ikke kan blive vedtaget til gavn for byen. Og det sætter formanden for Føderationsrådet i Moskva, Sergej Mironov, i en penibel situation, at han ikke kan få sit mandat bekræftet. Efter valget i 1998 tog det Mariinskij-paladsets folkevalgte over halvandet år at få valgt en formand, så det er ikke godt at vide, hvor længe den nuværende blokade vil vare.

Guvernørens fremtid og fremtidens guvernement

Den nye forsamling vil altså ikke umiddelbart ændre byens statut, så Jakovlev kan stille op for tredje gang. Hvad skal han så stille op? Jo, hans håndgangne mænd har peget på den mulighed, at han stiller op til guvernørvalget i Leningrad Oblast i september 2003. Her skulle han ikke have svært ved at slå guvernør Valerij Serdjukov ud allerede i første runde. Når han således er blevet guvernør i to subjekter i Den Russiske Føderation, hvilket ikke er forbudt ifølge lovgivningen (men formentlig heller ikke ligefrem tilladt), kan han gå i gang med at sammensmelte byen og oblasten til ét subjekt, som allerede har fået navnet Nevskij Kraj (Neva-regionen), og så kan han sidde som guvernør i endnu to perioder a fire år i denne nye region. Alt dette er dog nok lettere sagt end gjort. Det er at slå for mange fluer med ét smæk (Pipija 2002a).

Spørgsmålet om Jakovlevs efterfølger optager efter sigende ikke mindst Kreml, der op til guvernørvalget i 2000 forsøgte at føre et par kandidater i marken, men forgæves. Det belærte Kreml om, at en Kreml-kandidat ikke alene skal være født i Skt. Petersborg, men også bo der. Ud fra de kriterier kan to komme i betragtning, nemlig Putins personlige ven, rektoren for Bjergværksinstituttet i byen, Vladimir Litvinenko, og den nuværende guvernør i Leningrad Oblast, Valerij Serdjukov. Litvinenko skal have særdeles gode forbindelser til forretningsverdenen, og de vil kunne konverteres til investeringer i regionen. Rektoren kan også være sikker på at få Putins fulde støtte. Foreløbig er han dog ikke blevet spurgt, om han vil være guvernør. Serdjukov føres efter sigende på banen af direktøren for Ruslands Energiselskab, Anatolij Tjubajs, der selv er fra byen, men betragtes mere som reserve, hvis Litvinenko skulle sige nej til at stille op. Under alle omstændigheder skal den ny guvernør kunne hamle op med præsidentens repræsentant, Viktor Tjerksov, der residerer i Skt. Petersborg og på en måde har alle sit distrikts elleve regionale ledere under sig.

Nevskij Kraj

Sammenlægningen af by og opland, som indtil 1991 udgjorde én administrativ enhed, Leningrad Oblast, har været diskuteret de sidste 6–7 år med vekslende intensitet. På det seneste er man også på centralt plan begyndt at indse, at 89 regioner er svære at styre – selv gennem præsidentens mænd i de syv føderale distrikter – og nu diskuteres sammenlægning af regioner i hele landet.

Der kan anføres gode objektive grunde for en sammenlægning

af de to regioner ved Østersøen. Byen og oblasten udgør allerede i mange henseender en økonomisk helhed. En pæn del af de udenlandske kreditter, der tilflyder virksomheder i byen, overføres efterfølgende til oblasten som investeringer. Det skønnes at dreje sig om hundreder af millioner dollar om året. Oblasten udvikler sig hurtigere end byen og vil snart kunne konkurrere med den i transitsektoren, som er så vigtig for byen. Sagen er den, at de føderale myndigheder er ved at anlægge olie- og kulterminaler i oblasten på bredden af Den Finske Bugt med henblik på eksport af disse energikilder fra de nye udvindingssteder i Nordvestrusland. Derved kan man undgå at skulle betale for transitten over f.eks. Klaipeda i Litauen og den finske olieterminal Porvoo. De nye terminaler skal kunne klare 30 millioner tons gods hver om året, hvilket svarer til byens nuværende godsomsætning. En sammenlægning vil kunne medføre en manglende konkurrence mellem havnene og dermed en forringet økonomi for hver af dem. Under alle omstændigheder må imidlertid byen være opmærksom på, at industrien lige så stille siver ud af byen til oblasten bl.a. langs den nye ringvej.

Der er ingen tvivl om, at såvel by som opland vil komme til at nyde godt af olietransitten. Udvinningen af olie i Nordvestrusland er en forholdsvis ny foreteelse, men ikke langt fra fødselaren ligger meget lovende olie- og gasfelter. Foreløbig skønnes det, at det drejer sig om 1,2 milliarder tons råolie, og det forventes, at produktionen vil blive på over 30 millioner tons olie om året, hvilket vil være 10 procent af den samlede russiske produktion. Disse felter indgår i energisamarbejdet mellem Rusland og EU, og den russiske olie og gas skal bidrage til energiforsyningssikkerheden i EU. Til gengæld vil tankskibene gøre Østersøen og især de danske farvande usikre.

Med dette perspektiv in mente må man undre sig over, at professor Stanislav Tkatchenko ved Skt. Petersburgs Universitets Institut for Internationale Relationer i 2001 kunne skrive, at den føderale regering og de lokale lovgivere foreløbig ikke har forsøgt at varetage byens interesser i Ruslands implementering af EU's nordlige dimension, der netop peger på Nordvestruslands enorme potentiale, ligesom han anfører, at byens politiske elite ikke har udtrykt noget ønske om større politisk og økonomisk uafhængighed af Moskva (Tkachenko 2002). Det må siges at være noget af et paradoks, at en by, der klarer sig godt og har udsigt til at klare sig endnu bedre i kraft af sin beliggenhed, ikke gør mere for at markere sig selvstændigt indadtil og udadtil. For gjorde den det, kunne den i gerning få den føderale betydning i omverdenen, som den i dag har på papiret. Og Putin har åbenbart ret, når han kalder Moskva og ikke sin

hjemby for en europæisk by. For byen og for Rusland må man håbe, at jubilæet vil blive brugt til at understrege Ruslands tilhørsforhold til Europa på et tidspunkt, hvor russiske politiske iagttagere mener, at Rusland er ved at blive mindre europæisk og mere asiatisk i sin fremfærd (*Novoje vremja* 2002).

Den kræsne jomfru

Uanset strømmene af penge bliver dæmningen og ringvejen næppe færdige til maj 2003. Heller ikke metroen bliver færdig, og det selv om præsident Putin allerede i februar 2002 udtalte, at der ikke kunne holdes nogen god festdag, hvis ikke den pågældende strækning var taget i brug igen. Journalisten Borislav Mikhajlitjenko rejste spørgsmålet, hvad der i princippet kunne lade sig gøre i landet, hvis dette ikke særlig dyre projekt ikke kunne færdiggøres til tiden i præsidentens hjemby, når der både er føderale penge og politisk vilje til rådighed, og tilmed et så mægtigt «lokomotiv» som formanden for Føderationsrådet (Mikhajlitjenko 2002a). Svaret blafrede ud over Den Finske Bugt.

Hvad så med de historiske bygninger i centrum? Her står det ikke meget bedre til. Og det skyldes først og fremmest bystyrets efterladenhed og manglende koordination af restaureringsarbejderne. De byder nu i mange tilfælde på arbejde ikke alene til konservatorerne, men også til ordensmagt og domstole. Og det kunne allerede i efteråret 2002 konstateres, at en række bygningsværker, der hører under det russiske kulturministerium, ikke bliver færdigrestaurerede til jubilæet, herunder Admiralitetet, Smolnyj-katedralen og Peter-Paul-fæstningen. Byen har jo ellers fået penge nok; alene i 2002 blev der hældt 284,4 millioner USD fra den føderale kasse over i byens jubilæumsbudget. Men størstedelen af pengene, nemlig 212,5 millioner USD, blev brugt til vejbygning, til ringvejen og dens tilkørselsveje, og kun 56,3 millioner USD på de historiske mindesmærker. Hvis de skal restaureres til tiden, skal der bruges endnu 25,7 millioner USD i 2003. Det føderale økonomiministerium havde i januar 2003 kun bevilget 10,4 millioner USD, og en af de lokalt ansvarlige sagde, at hvis ikke hele beløbet blev stillet til rådighed, var der ikke nogen mening i at påbegynde noget som helst arbejde, for det ville aldrig blive afsluttet.

Op til jubilæet åbnede en udstilling af moderne kunst af lokale kunstnere i en af Skt. Petersborgs klassiske bygninger, der var blevet mishandlet i sovjettiden. En anmelder på ugebladet *Moskovskie novosti*, Arkadij Ippolitov, skrev i den anledning:

Petersborgs kejserlige storhed er blevet blandet med Leningrad-metroens prætentløse stilistik. Så sørgelig ser byens vigtigste udstillingssal ud, og sådan ser byen faktisk også ud, dette mærkelige Petersborg, der er udklækket af Leningrad. Byens liv er en kopi af dens udseende: en blanding af den kulturelle hovedstads majestætiske vingefang og snobberi med provinskomplekser hos en fattig slægtning, der stiller sig tilfreds med aftentoiletter fra secondhandbutikker. Hun er fattig, men adelig. Alt er gennemsyret af stolthed og fordomme, og det står ikke klart, om der endnu er chancer for at blive godt gift, eller om man skal forsone sig med en værdig gammeljomfrustand (Ippolitov 2003).

Måtte jubilæet give imperiets gamle hovedstad nyt liv og udsyn gennem vinduet til Europa, og måtte fødselaren få mange bejlere at vælge imellem!

Litteratur

- Gevorkjan, N., A. Kolesnikov & N. Timakova (2000) *Ot pervogo litsa. Razgovory s Vladimirom Putinyem*. Moskva: Vagrius.
- Ippolitov, Arkadij (2003) Gordost i predubezjdenije. *Moskovskie novosti* nr. 4: 22.
- Kharitonov, Aleksej (2003) V Peterburge stalo opasno zjit. Dazje ne vykhodja iz kvartiry. *Novaja gazeta* 27. januar 2003 (www.novayagazeta.ru).
- Kravtsova, Irina (2003) Tercentenary Collapse. *Rosbalt News Agency* 2. mai (www.rosbaltnews.com).
- Mikhajlitjenko, Borislav (2002a) Ne zjdite khorosjego prazdnika. *Moskovskie novosti* nr. 19: 9.
- Mikhajlitjenko, Borislav (2002b) Deputatskaja dolja. *Moskovskie novosti* nr. 40: 6.
- Pipija, Besik (2002a) Vladimir Jakovlev – gubernator Nevkogo kraja? *Nezavisimaja gazeta* 11. oktober.
- Pipija, Besik (2002b) Putin, Kudrin, Jakovlev rvutsa v deputaty. *Nezavisimaja gazeta* 13. november.
- Poulsen-Hansen, Lars P. (2001) «Den indenrigspolitiske dimension» i Lars P. Poulsen-Hansen & Niels Erik Rosenfeldt (red.) *Regionernes Rusland*. København: DUPI (19–57).
- Poulsen-Hansen, Lars P. (2001) «Nordvestområdet» i Lars P. Poulsen-Hansen & Niels Erik Rosenfeldt (red.) *Regionernes Rusland*. København: DUPI (171–200)
- Tkachenko, Stanislav L. (2002) *Regionalization of Russian Foreign and Security Policy: The Case of St Petersburg*. Working Paper no. 21. Zurich: Swiss Federal Institute of Technology.

Demokrati och nostalgi i Central- och Östeuropa

Joakim Ekman

är fil dr i statsvetenskap,
Samhällsvetenskapliga
institutionen,
Örebro universitet

Jonas Linde

är doktorand i statsveten-
skap, Samhällsvetenskap-
liga institutionen,
Örebro universitet

Denna artikel behandlar ett fenomen som än så länge ägnats förhållandevis lite uppmärksamhet i litteraturen om demokratins utveckling i Central- och Östeuropa, nämligen frågan om «kommunistnostalgi». Under 1990-talet har attitydundersökningar visat att medborgarna i de forna kommuniststaterna blivit allt mer benägna att hålla med om uttalanden som går ut på att det vore önskvärt att återinföra ett kommunistiskt styrelseskick i de berörda länderna. Syftet med artikeln är att analysera förekomsten av sådana attityder i tio länder i Central- och Östeuropa, och utifrån opinionsundersökningen *New Europe Barometer* (2001) försöka besvara frågan om denna typ av nostalgi innebär ett hot eller inte mot demokratins konsolidering i regionen.

Närmare bestämt handlar det om att undersöka vad attityder av typen «det var bättre förr» egentligen är ett uttryck för. Är «kommunistnostalgi» ett resultat av politisk socialisation, på det viset att attityderna speglar internaliserade ideologiska preferenser hos olika skikt av befolkningarna i Central- och Östeuropa? Eller handlar det snarare om ett allmänt missnöje med de demokratiska systemens oförmåga att tillräckligt snabbt bygga upp fungerande välfärdsstater? Svaren på dessa frågor är av central betydelse för vår förståelse av de utmaningar som demokratin kommer att ställas inför under de närmaste åren, inte minst i samband med EU:s utvidgning.

Ett medborgarperspektiv

Under det senaste årtiondet, efter kommunismens fall i Central- och Östeuropa, har demokratiseringsforskare och samhällsvetare med ett intresse för omvandlingsprocesserna i de post-kommunistiska

staterna allt mer kommit att intressera sig för massattityder i sina analyser. Detta har inneburit en förändring från 1980-talets forskning, som med utgångspunkt i bland annat demokratiseringsprocesserna i Latinamerika tenderade att fokusera på de formella politiska institutionerna och de politiska eliterna och deras roll i transitions- och konsolideringsprocesserna. Den demokratiseringsforskning som bedrivits under 1990-talet har inte uteslutande eller ens i första hand undersökt vilka konstitutionella eller institutionella arrangemang som kan tänkas vara mest lämpliga för en lyckad demokratisering i ett land. Istället har det skett någonting av en renässans för studier av politisk kultur, det vill säga studier som fokuserar på hur medborgarna i de berörda länderna själva ser på demokratin, både som ett normativt ideal och ett praktiskt styrelseskick (se Linz & Stepan 1996, Rose *et al.* 1998, Diamond 1999, Norris 1999, Inglehart 2000).

I den här artikeln ansluter vi oss till denna typ av forskning. För att studera demokratisk konsolidering är det inte tillräckligt att undersöka politiska eliter och olika typer av konstitutionella arrangemang. Vi måste också se på hur de berörda medborgarna själva värderar de relativt nyinförda demokratiska systemen, och undersöka huruvida dessa styrelseskick uppfattas som bättre eller sämre i jämförelse med de kommunistiska styrelseskick som man levde under tidigare.

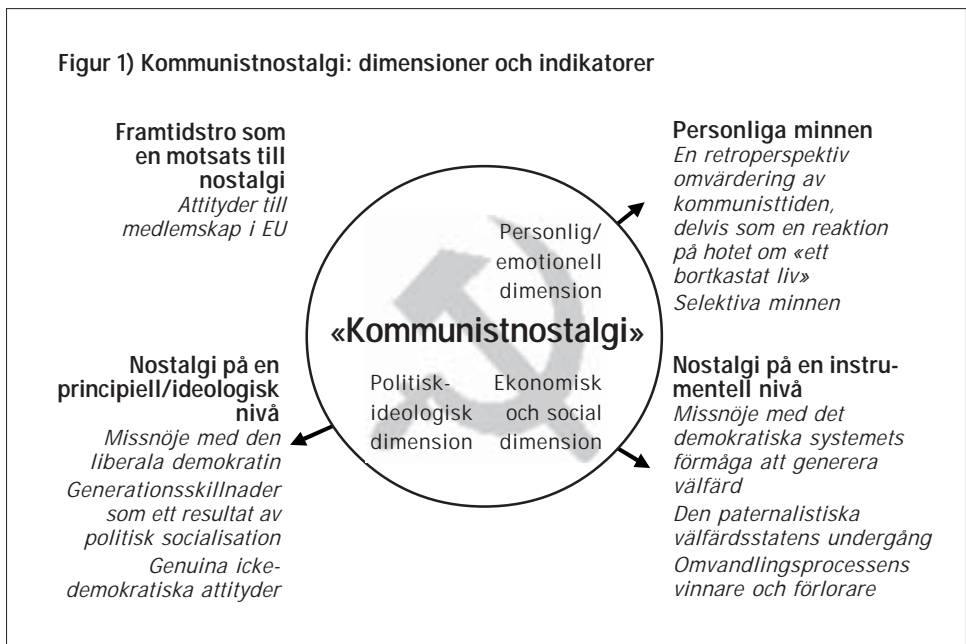
Vad innebär nostalgi?

Vad menar vi då med «kommunistnostalgi»? Nostalgi är i sig ett multidimensionellt begrepp vars innebörd och användning alltid beror på sammanhanget. *Svenska akademiens ordbok* definierar nostalgi som ett «melankoliskt själstillstånd som förorsakas av lång bortovaro från hemmet eller hemlandet». Den amerikanske poeten Henry W. Longfellow (1807–82) har målande beskrivit känslan som «a feeling of sadness and longing, that is not akin to pain, and resembles sorrow only as the mist resembles the rain». I vardagligt tal är dock nostalgi någonting mer än bara en vemodig hemlängtan. Det handlar också om en överdrivet sentimental längtan efter en svunnen tid eller plats. Inte sällan används nostalgibegreppet för att beskriva en konservativ eller till och med reaktionär hållning, där föreställningen om att det minsann var bättre förr inte alltid uppfattas som helt genuin. Talet om «den gamla goda tiden» kan också ses som en efterhandskonstruktion, byggd på en romantiserad och selektiv bild av det förflutna.

När vi i denna artikel undersöker «kommunistnostalgi», skiljer

vi analytiskt på tre dimensioner av begreppet – en personlig/emotionell dimension, en politisk-ideologisk dimension och en socioekonomisk dimension (se figur 1). Vi fokuserar framför allt på de två sistnämnda dimensionerna. Det handlar som tidigare nämnts om att undersöka vad kommunistnostalgi egentligen innebär. Indikerar själva förekomsten av nostalgi i Central- och Östeuropa att medborgarna genom politisk socialisation under kommunisttiden internaliserat icke-demokratiska värderingar? Eller handlar det snarare om en slags kritik av demokratins praktiska funktionssätt? Enligt denna senare förklaring är nostalgi inte nödvändigtvis en indikator på förekomsten av icke-demokratiska värderingar, utan snarare ett resultat av ett utbredd missnöje eller en besvikelse med utvecklingen på 1990-talet. Kanske tycker man helt enkelt inte att demokratin och marknadsekonomin har hållit vad den tycktes lova 1989–90? Vi ska strax återkomma till detta.

Det vi i figur 1 kallar den personliga/emotionella dimensionen har att göra med (selektiva) personliga minnen av kommunisttiden såväl som med en retrospektiv omvärdering av livet i en diktatur. Vi saknar explicita indikatorer på denna typ av nostalgi i vårt empiriska material, men kommer ändå att föra ett allmänt resonemang om en sådan omvärdering, delvis som en slags residualförklaring. Betydelsen av den personliga dimensionen får under alla omständighe-

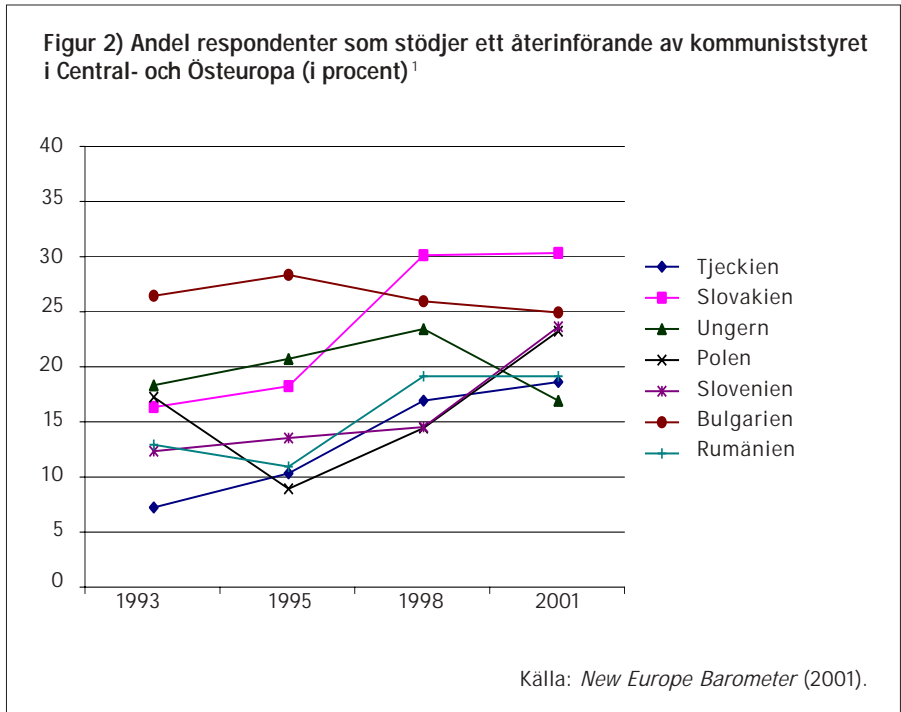
ter inte glömmas bort. Studier av medborgarnas attityder i det forna DDR har exempelvis visat att liknande retrospektiva omvärderingar av livet i en kommunistdiktatur är relativt vanligt förekommande bland östtyskarna. Det handlar om ett sammansatt fenomen, där ett missnöje med den «västtyska» demokratin – vilken kom till östra Tyskland i samma paket som arbetslöshet och påtagliga vardagsekonomiska förändringar – blandas med ett upplevt hot om att hela ens livsöde reduceras till «ett bortkastat liv». Allt det som under DDR-tiden uppfattades som viktigt, värderades plötsligt efter återföreningen överhuvudtaget inte, utan uppfattas tvärtom som någonting belastande. Som en reaktion på detta kom många östtyskar att hålla fast vid övertygelsen om att «allt inte var dåligt» i DDR (jfr Bulmahn 1998, Ekman 2001).

Vår uppdelning av tre olika dimensioner i figur 1 ska ses som ett sätt att analytiskt skilja på olika slags bevekelsegrunder för «kommunistnostalgi». Att det empiriskt mycket väl kan tänkas handla om ett komplext fenomen, där de olika dimensionerna överlappar och kanske ömsesidigt påverkar varandra, är någonting som vi är väl medvetna om. Det finns dock en poäng med att använda denna till synes enkla modell, eftersom den ger struktur åt den empiriska analysen. Även om det inte är möjligt att på ett helt tillfredsställande sätt kvantitativt mäta ett så komplicerat fenomen som nostalgi med bara ett fåtal indikatorer, menar vi att trikotomin i figur 1 täcker in de mest centrala aspekterna av det vi vill undersöka. Det ska påpekas att syftet inte heller är att i första hand försöka förklara förekomsten av kommunistnostalgi som fenomen, utan snarare att undersöka huruvida denna typ av nostalgi kan tänkas utgöra ett hot mot demokratin konsolidering eller inte. Vi kommer också att analysera variabeln «framtidstro» som en motsats till kommunistnostalgi.

Förekomsten av kommunistnostalgi

Hur ser då läget ut idag? Utgör nostalgi ett problem eller ett direkt hot mot demokratin i Central- och Östeuropa? I figur 2 och figur 3 har vi skisserat utvecklingen under 1990-talet. Den fråga som har ställts har att göra med hur medborgarna värderar det nuvarande (demokratiska) systemet i jämförelse med det gamla, kommunistiska systemet: «Vårt nuvarande styrelseskick är inte det enda som vårt land har haft. Vissa menar att vi skulle klara oss bättre om landet styrdes på något annat sätt.» Respondenterna har därefter blivit ombedda att svara på huruvida de håller med eller inte om det

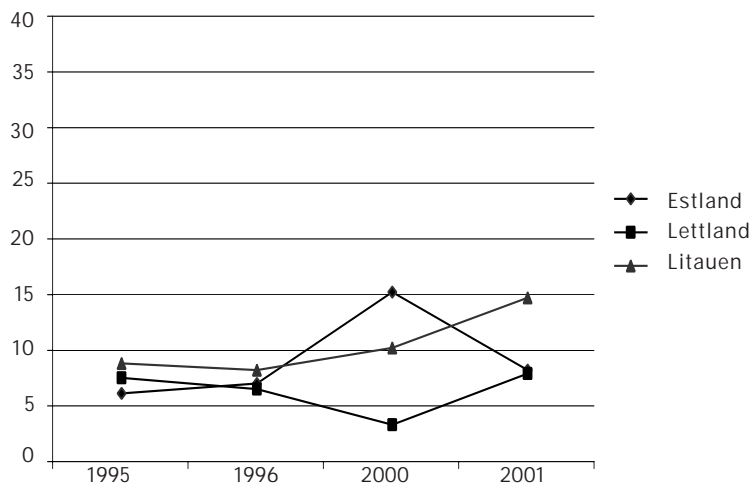
önskvärda i att införa en rad icke-demokratiska styrelseskick. I figur 2 (Central- och Östeuropa) och figur 3 (Baltikum) lyder det påstående som respondenterna har haft att ta ställning till som följer: «Vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick».

Figur 2 visar att «kommunistnostalgi» är ett nog så vanligt förekommande fenomen i dagens Central- och Östeuropa, även om man samtidigt också kan observera stora inbördes skillnader mellan de olika länderna. Andelen nostalgiker per land varierar mellan 15 och 30 procent. Den generella tendensen är dock ökande nivåer av nostalgiker i regionen som helhet. Under den tidsperiod som täcks in i figur 2 (1993–2001) är det enbart i Bulgarien och Ungern som man kan observera en liten minskning av andelen nostalgiker över tid. I Tjeckien, Slovakien, Polen, Slovenien och Rumänien handlar

1 Frågan som är ställd i figuren ovan har ursprungligen fyra svarsalternativ (1= håller fullständigt med, 2= håller delvis med, 3= tar delvis avstånd, 4= tar fullständigt avstånd). I figuren har svaren dikotomiserats och mätpunkterna indikerar summan av de två mest positiva svarsalternativen. Svarsalternativ som «vet ej» och «osäker» har ej räknats med.

Figur 3) Andel respondenter som stödjer ett återinförande av kommuniststyret i Baltikum (i procent)²

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

det istället om en genomsnittlig ökning med 10 procentenheter mellan mätpunkterna 1993 och 2001. Också i de länder som i forskningslitteraturen redan anses vara konsoliderade demokratier, exempelvis Tjeckien, finner vi alltså relativt höga andelar av befolkningen som menar att ett återinförande av kommuniststyret faktiskt är ett tänkbart alternativ (jfr Berglund *et al.* 2001: 120–121, Clark 2002).

I figur 3 presenteras andelen kommunistnalgiker i de tre baltiska länderna (1995–2001). En snabb jämförelse med figur 2 visar på en systematisk skillnad mellan Estland, Lettland och Litauen å ena sidan, och de övriga länderna i Central- och Östeuropa å andra sidan. I de senare är andelen kommunistnalgiker generellt sett högre (mellan 15 och 30 procent). I Estland, Lettland och Litauen håller sig andelen nostalgiker under 15 procent under hela mätperioden. Detta betyder inte nödvändigtvis att det i Baltikum skulle finnas fler övertygade demokrater än vad det gör i de övriga länder som undersöks här. Det är snarare statusen som post-sovjetiska stater som har betydelse i sammanhanget. De baltiska ländernas demokratiseringsprocesser sammanföll med den nationella frigörel-

² Samma svarsalternativ och dikotomisering som i figur 2.

sen från Sovjetunionen, och det är därför rimligt att föreställa sig att «kommunism» i alla dess former är starkt förknippat med avsaknaden av suveränitet. I Central- och Östeuropa (med undantag av Jugoslavien) var aldrig frågan om nationellt oberoende lika akut.

Därmed är det inte sagt att det inte också i Baltikum skulle finnas någon form av icke-demokratisk nostalgi. Istället för «kommunistnostalgi» handlar det dock om vad man kanske skulle kunna kalla för «landsfadernostalgi». Figur 2 och 3 bygger, vilket tidigare nämnts, på en fråga där respondenterna har att ta ställning till det önskvärda i att införa en rad icke-demokratiska styrelseskick. Förutom svarsalternativet om att återföra ett kommunistiskt styrelseskick finns också svarsalternativet att «det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt». När denna fråga ställdes i attitydundersökningar som genomfördes i Baltikum under hösten 2001, höll mer än 39 procent av de tillfrågade med om detta uttalande (*New Europe Barometer* 2001).

En tänkbar förklaring till den relativt utbredda förekomsten av sådana till synes icke-demokratiska attityder är att det nationella oberoendet i en historisk, baltisk kontext inte associeras med liberal demokrati, utan just med mellankrigstidens karismatiska ledare och statsbyggare – Konstantin Päts, Karlis Ulmanis och Antanas Smetona (jfr Gerner & Hedlund 1993: 57–58). Det är dock en öppen fråga om dessa landsfadersfigurer kommer att kvarstå som trovärdiga alternativ i framtiden. Man kan nämligen också finna vissa tecken på att 1990-talets nationella oberoende sakta har kommit att förknippas med de nya, demokratiska systemen. För att bara ge ett exempel: När frågan om att avskaffa parlamentet till förmån för en stark ledare ställdes i Litauen 1993, höll hela 61 procent av de tillfrågade med om detta. 2001 hade motsvarande siffra sjunkit till 40 procent (*New Europe Barometer* 2001).

Än så länge har vi bara visat att det finns någonting bland medborgarna i Central- och Östeuropa som man skulle kunna kalla för kommunistnostalgi, det vill säga, det finns människor som uppger sig stödja förslaget att avskaffa demokratin och återinföra ett kommunistiskt styrelseskick. Denna typ av «nostalgi» är inte överväldigande, men det handlar å andra sidan inte heller om ett fenomen i marginalen. Attityderna bör tas på allvar. Får man tro litteraturen om lyckade demokratiseringsprocesser, bör i idealfallet runt 70 procent av medborgarna i ett land vara helt på det klara med att det inte finns något bättre styrelseskick än det demokratiska (Diamond 1999: 68, Linz & Stepan 1996: 6). Innan vi kan presentera några slutsatser bör vi dock återknyta till figur 1. Vi får inte glömma att

kommunistnostalgi är ett sammansatt fenomen, och att varje diskussion om hur farlig nostalgin är för demokratins överlevnad i Central- och Östeuropa måste skilja på olika typer av bakomliggande orsaker till uppkomsten av nostalgi. Vi ska börja vår analys med att undersöka den politisk-ideologiska dimensionen. Detta innebär i sin tur att frågan om politisk socialisation och generation aktualiseras.

Nostalgi och stöd för det demokratiska styrelseskicket

Är kommunistnostalgi helt oförenlig med demokratisk konsolidering? Eller för att uttrycka det annorlunda, innebär denna typ av nostalgi alltid ett direkt stöd för icke-demokratiska politiska system?

När man analyserar medborgarnas stöd för olika typer av politiska system skiljer man i allmänhet på olika dimensioner eller objekt, mot vilka medborgarna kan rikta sitt stöd. Utgående från systemteoretikern David Easton (1965, 1975) har Pippa Norris (1999) utvecklat en multidimensionell modell för medborgarnas stöd för ett demokratiskt system. Norris skiljer på fem olika komponenter: den politiska samfälligheten, den politiska regimens principer, den politiska regimens effektivitet, den politiska regimens institutioner, samt olika politiska aktörer. Dessa «objekt» uppfattas som ligande på en skala, löpande från det i huvudsak diffusa stödet för den politiska gemenskapen eller samfälligheten, till det mest specifika stödet för bestämda politiska aktörer.

Att stödja det första av dessa objekt, den politiska samfälligheten, innebär kort sagt att känna någon slags lojalitet till eller samhörighet med det egna landet eller den egna nationen. En stark nationell identitet kan tolkas som ett sådant stöd för den politiska gemenskapen. Uppdelningen av den politiska regimens *principer* och *effektivitet* (funktionssätt) görs för att analytiskt skilja på olika typer av demokratistöd, exempelvis då man analyserar attityddata. En respondent kan stödja demokratin som ett normativt ideal, på en principiell nivå, som det bästa av alla tänkbara styrelseskick. Men en respondent kan också stödja ett demokratiskt styrelseskick på en mer instrumentell nivå – så länge den demokratiska regimen ser till att leverera välfärd och nyttigheter stödjer man demokratin, men i tider av sviktande effektivitet kan man tänka sig att dra tillbaka sitt stöd. En sådan typ av villkorat stöd är uppenbarligen någonting annat än stödet för demokratin som ett normativt ideal. Därför är det viktigt att här göra en analytisk distinktion.

Skillnaden mellan att stödja den politiska regimens institutioner och specifika politiska aktörer har att göra med skillnaden mellan

exempelvis att stödja George W. Bush som president och att stödja presidentskapet som institution. Det är också värt att notera att medborgarna i ett land mycket väl kan känna olika grad av tilltro till olika typer av institutioner. Att man misstror regeringen eller parlamentet betyder inte nödvändigtvis att man också misstror polisen och domstolarna (jfr Norris 1999: 9–12, Klingemann 1999: 33–38).

Vi kommer i det följande att använda Norris modell för att skilja på olika nivåer när det gäller medborgarnas stöd för demokratin. Demokratin kan stödjas dels på en *principiell* nivå, och dels på en *instrumentell* nivå (jfr Linde & Ekman 2003). Denna distinktion har en direkt motsvarighet i figur 1, där vi analytiskt skiljer på kommunistnostalgins politisk-ideologiska och socioekonomiska dimension.

Ett första test av det empiriska materialet visar att det faktiskt finns ett positivt samband mellan nostalgi och stöd för icke-demokratiska styrelseskick, på det viset att det ibland de respondenter som kan klassificeras som «kommunistnostalgiker» (jfr ovan) finns en övervägande tendens att också ge uttryck för icke-demokratiska uppfattningar av typen att det vore bättre att låta «de bästa» styra landet istället för att låta folkvalda representanter få bilda regeringar. Samma mönster återfinns för övrigt bland de respondenter som vi tidigare kallade «landsfadernostalgiker» (*New Europe Barometer* 2001). Det är dock inte tillräckligt att bara konstatera att det finns ett sådant samband. Vi måste också undersöka de bakomliggande faktorerna.

Generation, nostalgi och demokratiska värderingar

Vad är det som ligger bakom det som vi här har kallat kommunistnostalgi? Vi kan strukturera vår framställning genom att ställa upp två olika antaganden. Om det nu är så att kommunistnostalgi har ett samband med icke-demokratiska attityder, skulle man kunna tänka sig att detta har att göra med *politisk socialisation*. Sambandet mellan kommunistnostalgi och icke-demokratiska attityder bottenar enligt detta antagande i internaliserade värden som svårigen låter sig förenas med den liberala demokratins värden. När vi analyserar attityddata kommer vi därför att upptäcka ett tydligt generationsmönster – bland de äldre respondenterna, som blivit politiskt socialiserade i olika kommunistdiktaturer under flera årtionden, kommer vi att finna betydligt fler nostalgiker och icke-demokrater än bland de yngre respondenterna, vilka bara har upplevt kommunismens erosion och slutgiltiga sammanbrott (jfr Inglehart 1977).

Man kan dock tänka sig alternativa förklaringar. Ett annat antagande är att kommunistnostalgi framför allt är ett uttryck för *ett allmänt missnöje* med de demokratiska systemens oförmåga att leverera välfärd. I jämförelse med de sociala skyddsnät som fanns under kommunisttiden framstår de demokratiska systemen som bristfälliga. När friheten kan tas för given saknar man tryggheten. När vi analyserar attityddata kommer vi inte nödvändigtvis att hitta några tydliga generationsskillnader. Däremot är det troligt att vi kommer att hitta tydliga skillnader mellan transformationsprocessens vinnare och förlorare. Här är det naturligtvis fullt tänkbart att det bland «förlorarna» finns fler äldre människor än yngre. De äldre har överlevt kommunisttiden, men hamnat i en verklighet där en trygg pension inte kan tas för given. De yngre har däremot givits möjligheter som deras föräldrar aldrig fick, till att resa, att utbilda sig och att själva försöka forma sina liv. Poängen här är i vilket fall att nostalgi framför allt är relaterat till ett allmänt missnöje med demokratins praktiska funktionssätt snarare än med dess värden eller principer, och att vi därför kommer att hitta ett annat mönster än om antagandet om politisk socialisation skulle stämma.

Vi börjar med antagandet om att kommunistnostalgi är ett resultat av politisk socialisation. Finner vi här det generationsmönster som man kan vänta sig? I tabell 1 har vi undersökt hur vår indikator på kommunistnostalgi (figur 2 och 3) fördelar sig efter olika åldersgrupper.

Mönstret vi finner är förhållandevis tydligt: Ju äldre respondenterna är, desto mer benägna är de att stödja ett återinförande av kommunismen. Enbart Lettland avviker från detta generella mönster, på det viset att andelen nostalgiker i den yngsta åldersgruppen där är precis lika stor som i den äldsta. Det kan också noteras att bland de yngsta respondenterna (18–29) håller sig andelen nostalgiker i samtliga länder under 20 procent. Bland de äldsta

Tabell 1) «Kommunistnalgiker» efter ålder (i procent)³

Länder	18–29	30–49	50+	Total
Slovakien	18	26	42	30
Bulgarien	14	20	31	24
Polen	19	20	28	23
Slovenien	18	22	26	23
Rumänien	13	15	24	19
Tjeckien	8	12	29	18
Ungern	15	15	18	16
Litauen	12	14	15	14
Estland	6	6	10	8
Lettland	8	6	8	7

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

3 Samma fråga, svarsalternativ och dikotomisering som i figur 2.

respondenterna (50+) varierar andelen nostalgiker däremot mellan 8 och 42 procent.

Om vi går vidare och ser på hur icke-demokratiska attityder fördelar sig efter de olika ålderskategorierna, kommer vi att stöta på samma mönster som i tabell 1? Är det framför allt de äldre som är kritiska mot demokratin, medan de yngre medborgarna har tagit till sig demokratins värderingar? Det vore kanske att ställa resonemanget på sin spets att hävda att man bland de äldre medborgarna i Central- och Östeuropa skulle förvänta sig att hitta en stor andel representanter för «den auktoritära personligheten» (jfr Adorno 1950), men givet att antagandet om politisk socialisation stämmer vore det åtminstone i den riktningen som våra observationer skulle peka. Nu har vi visserligen i vårt empiriska material ingen indikator på «den auktoritära personligheten», men vi har däremot en indikator på dess raka motsats, nämligen en indikator på i vilken utsträckning respondenterna förkastar *samtliga* tänkbara auktoritära alternativ.

Tabell 2 visar andelen respondenter – efter ålderskategorier – som har förkastat alla auktoritära, icke-demokratiska alternativ när de ställts inför samma påstå-
ende som vi utgått ifrån ovan.

Tabell 2) Andel respondenter som förkastar alla icke-demokratiska alternativ, efter ålder (i procent) ⁴

Länder	18–29	30–49	50+	Total
Tjeckien	85	80	65	75
Ungern	75	76	72	74
Slovenien	66	65	56	61
Lettland	68	65	56	61
Slovakien	72	63	48	60
Estland	64	63	53	60
Polen	63	60	56	59
Rumänien	65	66	51	59
Bulgarien	67	60	48	56
Litauen	59	59	47	53

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

Liksom i tabell 1 finns det i tabell 2 ett tydligt generationsmönster. Bortsett från Ungern, Litauen och Rumänien finner vi en generell tendens – ju yngre respondenter, desto större sannolikhet för ett avståndstagande från samtliga icke-demokratiska alternativ. Utfallet i tabell 2 skulle kunna tolkas som en indikator på att de unga medborgarna verkligen tagit till sig de demokratiska värderingarna, medan de äldre fram-

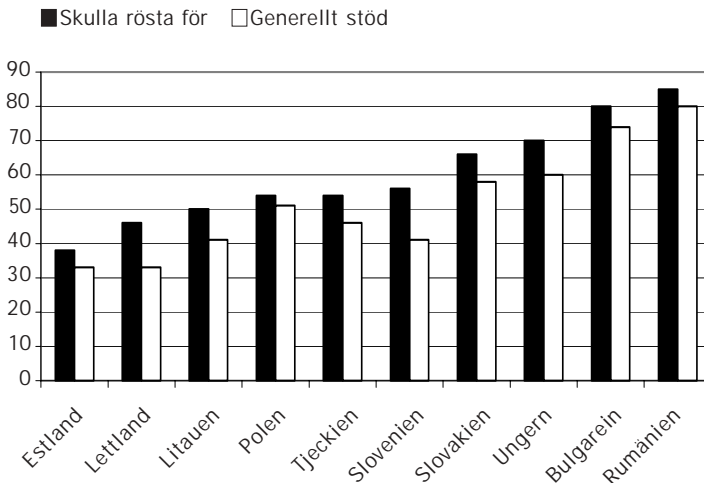
4 Samma fråga som i figur 2, icke-demokratiska svarsalternativ: «Vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick», «Armén borde styra landet», «Det vore bäst att göra oss av med parlament och val, och istället låta en stark ledare bestämma allt». I tabellen redovisas andelen respondenter som tagit avstånd från samtliga av dessa icke-demokratiska alternativ. Svarsalternativ som «vet ej» och «osäker» har ej räknats med.

står som betydligt mer skeptiska. Detta skulle i sin tur, möjligtvis, kunna tolkas som ett resultat av långvarig politisk socialisation i ett auktoritärt system.

Samtidigt är det uppenbarligen så, att också bland de äldre respondenterna (50+) tar en majoritet avstånd från alla icke-demokratiska alternativ (tabell 2). Det vore med andra ord inte korrekt att tala om «förlorade generationer», alltså breda befolkningsskikt som på grund av sina erfarenheter under kommunisttiden deformerats till apatiska undersåtar eller icke-demokrater. Faktum är att medborgarna i Central- och Östeuropa förefaller att vara påtagligt orienterade mot framtiden. En indikator på framtidstro – och en fullständig motsats till kommunistnostalgin – är stöd för ett medlemskap i EU. En opinionsundersökning som genomfördes under hösten 2001 i de så kallade kandidatländerna visar på ett starkt generellt stöd för EU bland medborgarna i Central- och Östeuropa (*Candidate Countries Eurobarometer 2002*).

I figur 4 har vi tagit med två olika slags indikatorer på stöd för ett medlemskap i EU. Dels en fråga om respondenterna på ett allmänt plan stödjer ett medlemskap («Tycker du rent generellt att vårt lands medlemskap i EU är någonting bra, någonting varken bra eller dåligt, eller någonting dåligt?»), dels en mer specifik fråga om huruvida respondenterna själva skulle kunna tänka sig att rösta för

Figur 4) Stöd för medlemskap i EU (i procent)

Källa: *Candidate Countries Eurobarometer (2002)*.

ett medlemskap («Om det skulle hållas en folkomröstning i morgon om vårt lands medlemskap i EU, skulle du då rösta för eller mot ett medlemskap?»). Staplarna i figur 4 visar andelen respondenter som skulle rösta för ett medlemskap, samt andelen respondenter som rent generellt stödjer idén om att ett EU-medlemskap vore någonting bra för det egna landet.

De två frågorna tycks i stort sett mäta samma underliggande dimension, även om man kan ana en slags pragmatisk hållning gentemot EU bland medborgarna i Central- och Östeuropa. Trots att man inte är fullständigt övertygade om EU:s förträfflighet, kan man tänka sig att rösta för ett medlemskap. Det genomsnittliga, generella stödet för ett medlemskap i regionen ligger på 52 procent, och den genomsnittliga andelen som uppger sig vara beredd att rösta för ett medlemskap ligger på 64 procent (figur 4). Som jämförelse kan det noteras att det genomsnittliga stödet för ett EU-medlemskap bland medborgarna i *medlemsstaterna* låg på 48 procent vid samma tidpunkt (*Candidate Countries Eurobarometer 2002*).

Trots detta generella stöd för EU i Central- och Östeuropa (om än inte i Baltikum), och den framtidstro som här kan utläsas, är en mer pessimistisk tolkning av tabell 2 också möjlig. Skulle vi utgå ifrån Larry Diamonds definition av en konsoliderad demokrati, som stipulerade att runt 70 procent av medborgarna i ett land borde vara helt på det klara med att det inte finns något bättre styrelseskick än det demokratiska (Diamond 1999: 68), skulle enbart två av de tio länder vi här undersöker – Tjeckien och Ungern – kunna sägas vara konsoliderade på en attitydnivå (jfr tabell 2).

Vi återvänder därmed till frågan om hur hotfull nostalgin egentligen är för demokratin. Vi har sett att det finns ett tydligt generationsmönster i vårt empiriska material. I den mån det är rimligt att tala om kommunistnostalgi som uttryck för icke-demokratiska attityder, tycks det framför allt vara någonting som återfinns hos de äldre respondenterna. På det viset tycks antagandet om *politisk socialisation* äga en viss giltighet.

Samtidigt ligger invändningen nära till hands. Att bara konstatera att det finns en generationskillnad tillåter oss inte att därmed dra slutsatsen att förekomsten av kommunistnostalgi framför allt är ett resultat av politisk socialisation, och således ett problem som med tiden kommer att försvinna av sig själv, i takt med att nostalgikerna/ icke-demokraterna dör ut. Förekomsten av nostalgi skulle nämligen också kunna tolkas som en indikator på ett allmänt missnöje med de post-kommunistiska systemens praktiska funktionssätt. För att kunna avgöra om nostalgi utgör ett substantiellt hot mot demokratin

eller inte, måste vi undersöka vilken av dessa förklaringar som är den mest troliga, antagandet om politisk socialisation eller antagandet om en missnöjesrelaterad nostalgi. För att undersöka den senare formen av nostalgi måste vi se på det som vi i figur 1 kallar den sociala och ekonomiska dimensionen.

Nostalgi som allmänt missnöje

Hur ser medborgarna i Central- och Östeuropa på 1990-talets omvandlingsprocesser utifrån ett rent instrumentellt perspektiv? Tycker man sig ha vunnit eller förlorat på att ersätta socialismen med marknadsekonomin? I *New Europe Barometer* (2001) blev respondenterna ombudda att utvärdera det gamla ekonomiska systemet, och placera in det på en skala från -100 till +100. I tabell 3 har enbart de positiva andelarna tagits med (+1 till +100).

Det är intressant att notera att en majoritet av respondenterna i alla länder utom Tjeckien har en övervägande positiv syn på socialismen som ekonomiskt system (tabell 3). Vad gäller utvecklingen över tid, har denna typ av ekonomirelaterad nostalgi ökat i alla län-

Tabell 3) Utvärdering av det socialistiska ekonomiska systemet (i procent)

Länder	Positiv utvärdering 2001 (Siffrorna inom parentes anger förändring från 1991*)	Positiv utvärdering efter ålder (2001) (Siffrorna inom parentes anger förändring från 1991*)		
		18–29	30–49	50+
Ungern	67 (+16)	55 (+8)	68 (+18)	72 (+17)
Slovenien	64 (+26)	55 (+6)	66 (+23)	67 (+33)
Lettland	63 (+15)	55 (+5)	65 (+15)	65 (+18)
Polen	61 (+27)	53 (+27)	62 (+27)	65 (+27)
Slovakien	61 (+17)	48 (+12)	58 (+7)	72 (+29)
Estland	61 (+13)	50 (+4)	61 (+14)	67 (+15)
Bulgarien	56 (+26)	42 (+23)	51 (+23)	65 (+29)
Rumänien	55 (+29)	42 (+20)	55 (+29)	61 (+30)
Litauen	54 (-3)	50 (-5)	55 (+1)	56 (-4)
Tjeckien	31 (+8)	19 (+1)	25 (+5)	43 (+13)

* I de baltiska länderna är det 1993 som är den ursprungliga mätpunkten.

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

der, med undantag av Litauen. Den generationsskillnad vi mött tidigare finner vi också här – ju äldre respondenter, desto större andel nostalgiker. Ökningen i procentenheter mellan de två mätpunkterna i tabell 3 är också som mest påtaglig just bland de äldsta respondenterna.

När det gäller respondenternas utvärdering av den post-kommunistiska ekonomiska ordningen finner vi ett något paradoxalt mönster (se tabell 4). Med undantag av slovakerna och litauererna är en majoritet av medborgarna i Central- och Östeuropa övervägande positivt inställda också till marknadsekonomin. Denna positiva utvärdering av det nuvarande ekonomiska systemet går alltså *inte* hand i hand med ett avståndstagande från det gamla systemet (tabell 3).

Man skulle kunna tolka utfallet i tabell 3 som en indikator på en slags socioekonomiskt betingad nostalgi. Men åldersmönstret i tabellen skulle också kunna ses som en indikator på värderingsskillnader mellan generationerna, vilket i sig skulle kunna tolkas som ett resultat av politisk socialisation. Ett sätt att testa antagandet om att nostalgi framför allt är relaterat till ett upplevt missnöje med det

Tabell 4) Utvärdering av det nuvarande ekonomiska systemet (i procent)

Länder	Positiv utvärdering 2001 (Siffrorna inom parentes anger förändring från 1991*)	Positiv utvärdering efter ålder (2001) (Siffrorna inom parentes anger förändring från 1991*)		
		18–29	30–49	50+
Tjeckien	76 (+5)	81 (+5)	77 (+7)	74 (+5)
Ungern	76 (+18)	78 (+20)	74 (+16)	75 (+20)
Slovenien	75 (+26)	80 (+26)	74 (+26)	73 (+24)
Estland	69 (+15)	73 (+13)	71 (+15)	65 (+17)
Polen	66 (+15)	69 (+19)	69 (+15)	62 (+11)
Bulgarien	63 (–1)	72 (–8)	70 (+2)	55 (–2)
Lettland	52 (+11)	67 (+21)	54 (+18)	45 (0)
Rumänien	50 (–19)	51 (–16)	51 (–20)	50 (–20)
Litauen	46 (–2)	51 (+2)	47 (–1)	44 (–5)
Slovakien	38 (–12)	46 (+4)	37 (–18)	34 (–17)

* I de baltiska länderna är det 1993 som är den ursprungliga mätpunkten.

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

demokratiska systemets bristande effektivitet, är att se på det inbördes förhållandet mellan nostalgi, icke-demokratiska attityder och attityder till det demokratiska systemets prestationsförmåga. I tabell 5 har vi testat förhållandet mellan dessa variabler i en regressionsmodell, där kommunistnostalgi, såsom det har definierats ovan (jfr figur 2) är den beroende variabeln. Den indikator vi har på icke-demokratiska attityder är en fråga där respondenterna ombeds ta ställning till det önskvärda i att låta «de bästa» styra landet istället för att låta folkvalda representanter få bilda regeringar. Dessutom har två indikatorer på demokratins praktiska funktionssätt inkluderats i modellen: «Är du nöjd med demokratins funktionssätt i vårt land?» och «Är du nöjd med ditt hushålls ekonomiska situation?»

Tabell 5) Kommunistnostalgi, icke-demokratiska attityder och attityder till det demokratiska systemets effektivitet ⁵

	Korrelationskoefficienter			Betakoefficienter			Signifikansnivå			Justerat R ²
	Dem	Eko	Elit	Dem	Eko	Elit	Dem	Eko	Elit	
Tjeckien	.42**	.36**	.26**	.32	.19	.16	.000	.000	.000	.24
Slovakien	.35**	.31**	.08*	.29	.18	.04	.000	.000	.190	.15
Bulgarien	.28**	.24**	.09**	.22	.16	.08	.000	.000	.006	.10
Rumänien	.26**	.19**	.20**	.21	.09	.16	.000	.011	.000	.10
Ungern	.18**	.22**	.24**	.11	.17	.20	.000	.000	.000	.10
Polen	.21**	.22**	.17**	.15	.18	.13	.000	.000	.000	.09
Slovenien	.10**	.15**	.23**	.05	.10	.20	.153	.004	.000	.06
Litauen	.15**	.21**	.01	.12	.18	-.01	.000	.000	–	.06
Lettland	.20**	.19**	.02	.14	.15	.01	.000	.000	–	.05
Estland	.17**	.16**	-.06	.15	.12	-.08	.000	.001	.030	.05

Källa: *New Europe Barometer* (2001).

* Signifikansnivå 5 procent (produktmomentkorrelation)

** Signifikansnivå 1 procent

5 Beroende variabel: «Vi borde återinföra ett kommunistiskt styrelseskick» (1= håller fullständigt med, 2= håller delvis med, 3= tar delvis avstånd, 4= tar fullständigt avstånd). Tre oberoende variabler har testats. Demokrati: «Är du nöjd med demokratins funktionssätt i vårt land?» (1= väldigt missnöjd, 2= inte nöjd, 3= ganska nöjd, 4= väldigt nöjd); Ekonomi: «Är du nöjd med ditt hushålls ekonomiska situation?» (1= väldigt missnöjd, 2= inte nöjd, 3= ganska nöjd, 4= väldigt nöjd); Elit: «En enad regering bestående av de bästa ledarna borde ersätta styret som bygger på folkvalda representanter» (1= håller fullständigt med, 2= håller delvis med, 3= tar delvis avstånd, 4= tar fullständigt avstånd).

Tabell 5 visar att våra indikatorer på det demokratiska systemets effektivitet eller praktiska funktionssätt har större förklaringsvärde än vår indikator på icke-demokratiska attityder. Detta kan tolkas som att det demokratiska systemets brist på *effektivitet* är viktigare än förekomsten av icke-demokratiska värderingar, när det gäller att finna den bakomliggande orsaken till kommunistnostalgi. Detta betyder i sin tur att antagandet om att nostalgi framför allt är ett uttryck för ett allmänt missnöje verkar stämma.

Är nostalgi ett hot mot demokratins konsolidering?

«Kommunistnostalgi» är som vi har sett ett flerdimensionellt fenomen. Vi har noterat att nostalgi har ett klart samband med ålder. Ju äldre respondenter, desto större andelar nostalgiker, vilka kan tänka sig en återgång till kommunismen (jfr tabell 1). Detta skulle kunna tolkas som ett resultat av långvarig politisk socialisation i en kommunistdiktatur. Å andra sidan har vi sett att nostalgi tycks vara relaterat till uppfattningar om det demokratiska systemets effektivitet snarare än till genuint icke-demokratiska värderingar (jfr tabell 5).

Det övergripande syftet med denna artikel har varit att säga någonting om hur pass skadlig kommunistnostalgin som fenomen kan tänkas vara för demokratins konsolidering i Central- och Östeuropa. Det finns ingen samstämmighet om denna fråga i forskningslitteraturen. Vissa forskare menar att för att man överhuvudtaget ska kunna tala om konsoliderade demokratier, måste en överväldigande majoritet av befolkningen i ett land ta avstånd från alla icke-demokratiska alternativ (jfr Pridham 2000, Barahona De Brito *et al.* 2001). Andra forskare följer en mer pragmatisk linje, och menar att det är tillräckligt *i sig* om det finns ett utbrett stöd för det existerande demokratiska styret. Detta behöver inte nödvändigtvis kombineras med ett lika utbrett avståndstagande från det förflutna och det icke-demokratiska styrelseskick som existerade då (Rose *et al.* 1998, Linz & Stepan 1996, jfr Diamond 1999: 178–85).

Vi menar att de empiriska tester vi gjort här låter sig förenas med det senare av dessa olika synsätt. Kommunistnostalgi kan inte sägas utgöra ett *direkt* hot mot demokratins konsolidering i Central- och Östeuropa. Även om vi under 1990-talet kunnat observera en ur demokratisk synvinkel oroväckande trend – ökande andelar av medborgare i de forna kommuniststaterna som håller med om uttalanden som går ut på att det vore önskvärt att återinföra ett kommunistiskt styrelseskick (figur 2 och 3, tabell 3) – hittar vi sam-

tidigt ändå ett förhållandevis starkt stöd för det demokratiska systemet, både på en principiell och en instrumentell nivå (tabell 2 och 4).

Detta kan låta som en något paradoxal slutsats. Men kommunistnostalgi består inte enbart av de politiska och socioekonomiska dimensionerna, alltså icke-demokratiska värderingar och välfärdsrelaterat missnöje. Där finns också en personlig dimension, som inte får glömmas bort. Det är inte osannolikt att det som vi här har kallat för «kommunistnostalgi» inkluderar en mängd personliga minnen av hur det egentligen var på kommunisttiden. Det behöver inte nödvändigtvis handla om selektiva minnen eller diverse efterhandskonstruktioner, även om detta också naturligtvis är fullt möjligt. Att ge uttryck för uppfattningen att «allt inte var dåligt» under kommunisttiden kan också tolkas som en förståelig psykologisk reaktion. Det som döljs under benämningar som «kommunismens fall» eller «demokratiseringsprocessen» har i praktiken inneburit en total förändring av livet för medborgarna i Central- och Östeuropa, en förändring som berört tillvarons alla dimensioner. De psykiska påfrestningar detta har inneburit har fått forskare att använda uttryck som «kulturchock» och «omställningsstress» för att beskriva de post-kommunistiska medborgarnas upplevelser (se exempelvis Wagner 1996).

Samtidigt är det nog klokt att inte underskatta den *potentiella* risk som tycks finnas här (jfr figur 2 och tabell 5). Om det nu är så att nostalgi är ett resultat av det demokratiska systemets bristande förmåga att leva upp till de förväntningar som medborgarna har, riskerar demokratins legitimitet på sikt att urholkas (jfr Easton 1965). Å andra sidan är detta inte någonting som är unikt för de post-kommunistiska länderna. Det tillhör demokratins villkor att ständigt ifrågasättas, både på en principiell och en instrumentell nivå. Medborgarna i dagens Central- och Östeuropa må vara kritiska, skeptiska, missnöjda och kanske till och med besvikna och desillusionerade. Men en överväldigande majoritet av dem är också demokrater.

Litteratur

- Adorno, Theodor W. (1950) *The Authoritarian Personality*. New York: The Free Press.
- Barahona De Brito, Alexandra, Carmen González-Enríques & Paloma Aguilar (red.) (2001) *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Berglund, Sten, Frank Aarebrot, Henri Vogt & Georgi Karasimeonov (2001) *Challenges to Democracy: Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bulmahn, Thomas (1998) Taking Stock: German Unification as Reflected in the Social Sciences. *Discussion Papers FS III* 98–407. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Candidate Countries Eurobarometer 1* (2002) Bryssel: Europakommissionen.
- Clark, Terry D. (2002) *Beyond Post-Communist Studies. Political Science and the New Democracies of Europe*. New York: M.E. Sharpe.
- Diamond, Larry (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Easton, David (1965) *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Easton, David (1975) A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science* 5: 435–57.
- Ekman, Joakim (2001) *National Identity in Divided and Unified Germany: Continuity and Change*. Örebro: Örebro Studies in Political Science.
- Gerner, Kristian & Stefan Hedlund (1993) *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. London & New York: Routledge.
- Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (2000) *Political Culture and Democratic Institutions: Russia in Global Perspective*. Uppsats presenterad på Annual Meeting of the American Political Science Association, augusti/september 2000.
- Klingemann, Hans-Dieter (1999) «Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis» i Pippa Norris (red.) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Linde, Jonas & Joakim Ekman (2003) Support for Democracy. A Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics. *European Journal of Political Research* [kommande].
- Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- New Europe Barometer* (2001). Datafil, forskningsprojektet «Conditions of European Democracy», Örebro universitet/ Centre for the Study of Public Policy (CSPP), Strathclyde.
- Norris, Pippa (1999) «Introduction: The Growth of Critical Citizens?» i Pippa Norris (red.) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pridham, Geoffrey (2000) Confining Conditions and Breaking with the Past: Historical Legacies and Political Learning in Transitions to Democracy. *Democratization* 2 (7): 36–64.

Rose, Richard, William Mishler & Christian Haerpfer (1998) *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.

Svenska akademiens ordbok över svenska språket (2001) Lund: Gleerup.

Wagner, Wolf (1996) *Kulturschock Deutschland*. Hamburg: Rotbuch Verlag.

Rosa Luxemburg, nasjonalitetsspørsmålet og polsk selvstendighet

Tanja Storløyken
er frilansforsker, skriver
doktoravhandling om
Rosa Luxemburg

*Die Revolution ist großartig, alles andere ist Quark!*¹

Den polsk-jødiske revolusjonære Rosa Luxemburg slo igjennom for alvor og ble kjent i en videre krets gjennom sin deltakelse i den såkalte revisjonismestriden innen arbeiderbevegelsen ved overgangen fra det 19. til det 20. århundre. I gjennombruddsskriftet *Sosialreform eller revolusjon?* (1899) argumenterte hun for at reformer aldri kunne erstatte revolusjon dersom menneskene skulle kunne overskride det kapitalistiske system. Reforme kunne aldri bli et mål i seg selv, de kunne bare være midler på veien mot et sosialistisk demokratisk samfunn.² Det var imidlertid via sitt syn på nasjonalitetsspørsmålet og polsk selvstendighet at Rosa Luxemburg først gjorde seg bemerket i den internasjonale arbeiderbevegelsen.

Allerede som 22-åring opptrådte Rosa Luxemburg på sin første internasjonale sosialistkongress i Zürich, riktignok uten et offisielt mandat. Og den første talen i 1893 dreide seg nettopp om hennes nei til polsk selvstendighet: «De som vigler dere opp mot oss, vil ikke tillate en sosialdemokratisk representasjon som kan fremstille vår bevegelse i et annet lys! De vil ikke tillate oss fordi vi ikke har en

1 «Revolusjonen er storartet, alt annet er noe herk!» Fra Rosa Luxemburgs brev til Mathilde og Emanuel Wurm, Warszawa 18. juli 1906 (*Gesammelte Briefe*, bind 2: 259). Brevet er skrevet ikke så lenge etter at Rosa Luxemburg slapp fri fra et fire måneders fengselsopphold på grunn av revolusjonær virksomhet i Warszawa.

2 Luxemburg (1899) *Sozialreform oder Revolution?* (*Gesammelte Werke*, bind 1/1: 367–466).

uavhengig polsk stat som nåtidsmål for vår politiske kamp. Vi har heller satt oss den politiske frihet som mål, og i kampen for den har vi strukket ut en broderlig hånd til våre russiske kamerater.»³ Karl Kautsky, redaktøren av Det tyske sosialdemokratiske partis teoretiske tidsskrift *Die Neue Zeit*, erindrer at Rosa Luxemburg «alleerede ved sin første opptreden tiltrakk seg allmenn oppmerksomhet og vant begeistret tilslutning, ja til dels svermerisk beundring fra dem, hvis sak hun forsvarte, og det bitreste hat fra dem som hun tok opp kampen mot» (1922: 14).

Rosa Luxemburg sa altså nei til en uavhengig polsk stat, men hvorfor gjorde hun det? For å forstå begrunnelsen for dette kontroversielle standpunktet er det nødvendig å se nærmere på hennes revolusjonssyn, hennes syn på nasjonalitetsspørsmålet generelt og Polens situasjon spesielt.⁴ Rosa Luxemburg utdypet sine argumenter angående polsk selvstendighet og nasjonalitetsspørsmålet i løpet av livet, men hennes hovedargumentasjon endret seg ikke grunnleggende fra hun først begynte å diskutere disse spørsmålene i 1890-årene, via avleggelsen av doktorgraden om *Den industrielle utvikling i Polen* i 1897, hennes mest omfattende studie av nasjonalitetsspørsmålet i 1908–09 og frem til hun skrev pamfletten *Den russiske revolusjon* i 1918.⁵

3 Utdrag fra talen gjengis i Laschitz (1996: 49).

4 Det er skrevet relativt lite om Rosa Luxemburgs syn på nasjonalitetsspørsmålet, men noen bidrag finnes. Se særlig Davis (1976), Hentze (1975), Laschitz (1993), Manninen (1993), Petrus (1971), Shelton (1987), Tych (1993) og Walicki (1983). Se også *Rosa Luxemburg und die nationale Frage* (1993).

5 Alle disse skrifterne er å finne i Luxemburg (1970–75) *Gesammelte Werke*, bind 1–5, med unntak av en del ungdomsartikler fra 1890-årene, hvorav noen er inkludert i Luxemburg (1971) *Internationalismus und Klassenkampf* og den store studien om nasjonalitetsspørsmålet fra 1908–09, som med unntak av den siste delen er inkludert i Luxemburg (1976) *The National Question. Selected Writings by Rosa Luxemburg*. Det kan sies mye negativt om det gamle DDR, men når det gjelder utgivelsen av Rosa Luxemburgs samlede verker i fem bind i første halvdel av 1970-årene og samlede brev i fem bind i første halvdel av 1980-årene (komplettert med et sjettede bind i 1993) i usensurert utgave, representerer Institutt for marxisme-leninisme i Øst-Berlin et hederlig unntak i internasjonal sammenheng som det institutt som endelig klarte å følge opp Lenins 50 år gamle oppfordring om å gi ut Luxemburgs samlede verker. En del av Luxemburgs polske skrifter mangler riktignok fremdeles, men den polske Luxemburg-forskeren Feliks Tych arbeider med en komplettering av Luxemburgs samlede verker slik at også alle hennes polske arbeider skal inkluderes i et bind seks. Noen av Luxemburgs polske skrifter ble publisert i Luxemburg (1971) og (1976). Se også Tych (1991).

Oppvekst i det russiskkontrollerte Polen

«Det lå en høytidelig morgenstunds stillhet over gatestenenes trivialitet; oppe i vindusrutene glitret den unge solens morgengull, og helt oppe svømte disige småskyer med et stenk av rosenrødt før de fløt sammen i den grå storbyhimmelen. Den gang trodde jeg bestemt at 'livet', det 'ordentlige' livet, befant seg et eller annet sted langt borte, bortenfor takene et sted. Siden reiste jeg etter det. Men det gjemte seg alltid bak et eller annet tak. Til slutt var alt et formastelig spill med meg, og det virkelige livet er forblitt akkurat der i gården (...).»⁶ Slik skriver Rosa Luxemburg mange år senere om en stille morgenstund hvor hun satt og så ut av vinduet i familiens hjem i Warszawa.

Enten i gymnasetiden eller like etter kom Rosa Luxemburg med i illegalt revolusjonært arbeid. På grunn av denne virksomheten sto hun i fare for å bli arrestert og måtte derfor smugles ut av det russiskkontrollerte Polen i 1889. Angivelig skal hun ha blitt smuglet ut under et høyllass under påskudd av at hun så gjerne ville bli kristen og at dette forehavende bare kunne realiseres i utlandet fordi slektningene hennes motsatte seg konverteringen (Frölich 1939: 14). Rosa Luxemburgs eksilferd betydde et farvel til den nære familie, sin mor så hun aldri igjen. Men det å emigrere ga henne klare utdannelsesmessige fortrinn fordi hun dermed kunne gi seg studiene i vold, noe hun ikke kunne ha gjort i Polen på grunn av kvinnenes begrensede utdannelsesmuligheter. Ferden gikk til Sveits og Zürich hvor hun delte sin tid mellom studier og politisk arbeid. I 1897 fullførte hun sine studier med en doktorgrad om *Den industrielle utvikling i Polen*.⁷ Etter å ha sikret seg tysk statsborgerskap gjennom et proformaekteskap i 1898, satte hun seg på toget med destinasjon Berlin for å aktivisere seg i arbeiderbevegelsens høyborg, Det tyske sosialdemokratiske parti. Berlin ble Luxemburgs faste base resten av livet, men hun fortsatte også å være aktiv i polsk, russisk og internasjonal arbeiderbevegelse helt frem til sin brå død under den tyske revolusjon 15. januar 1919.

Hvilket liv var det Rosa Luxemburg etterlot seg i det russiskkontrollerte Polen da hun reiste ut i verden på jakt etter «det virke-

6 Fra Rosa Luxemburgs brev til Luise Kautsky fra fengslet i Zwickau, september 1904, hvor hun satt i to måneder på grunn av majestetsfornærmelse (*Gesammelte Briefe*, bind 2: 69).

7 Luxemburg (1898) *Die industrielle Entwicklung Polens* (*Gesammelte Werke*, bind 1/1: 113–216). For en fremstilling av Luxemburgs studietid i Zürich, se Stadler-Labhart (1978). I en vestlig kontekst glemmes det ofte at i denne pionergenerasjonen av kvinner som tok høyere utdanning, kom svært mange fra det russiske imperiet. Se særlig Neumann (1987).

lige livet»? Rosa Luxemburg vokste opp i det som ennå kunne betegnes som imperienes tidsalder. Men doktrinen om nasjonenes selvbestemmelsesrett og nasjonale bevegelser utfordret de gamle imperienes legitimitet av Guds nåde. Det osmanske imperiet var i ferd med å gå i oppløsning. Nye nasjonalstater ble etablert på Balkan. Selv Rosa Luxemburg, som var ganske negativ til nasjonenes selvbestemmelsesrett, støttet oppløsningen av osmanerriket på nasjonalt grunnlag fordi bare dette kunne forsere den økonomiske utviklingen i området.⁸ Habsburg-imperiet fikk også føle at dets flernasjonale sammensetning ikke lenger var uproblematisk. I 1867 delte Østerrike og Ungarn kontrollen over det gamle imperiet mellom seg.⁹

Også det russiske imperiet gjennomgikk store forandringer i kjølvannet av Krimkrigen i 1850-årene, opphevelsen av livegenskapet i 1861 og mordet på tsar Aleksandr II i 1881. Russifiseringspolitikken ble intensivert i andre halvdel av 1800-tallet, noe som blant annet innebar en sterkere kulturell og politisk undertrykkelse i den russiske delen av Polen. Polen var fortsatt delt mellom Tyskland, Østerrike-Ungarn og Russland som følge av de tre delingene i 1772, 1793 og 1795. Polakkenes opprør i 1830–31 og 1863–64 var blitt slått ned med hard hånd.

Rosa Luxemburg ble født 5. mars 1871¹⁰ i den lille byen Zamosc, beliggende mellom Lublin og Lvov, i det russiskkontrollerte Polen. Jødene kunne ikke flytte hvor de ville, men i 1862 ble denne begrensningen opphevet. Det skulle familien Luksenburg¹¹ nyte godt

8 Luxemburg (1896) *Die nationalen Kämpfe in der Türkei und die Sozialdemokratie (Gesammelte Werke, bind 1/1: 57–68)*. Jf. også Luxemburg (1896) *Zur Orientpolitik des Vorwärts (Gesammelte Werke, bind 1/1: 69–73)*.

9 I 1896 argumenterte Luxemburg intenst for at polske sosialister som befant seg i den østerrikkokkuperte delen av Polen, ikke skulle kjempe for løsrivelse fra Østerrike. Se særlig Luxemburg (1896) *Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich (Gesammelte Werke, bind 1/1: 14–36)*. Under 1. verdenskrig støttet hun imidlertid oppløsningen av Habsburg-imperiet: «Likvideringen av Østerrike-Ungarn er historisk sett bare fortsettelsen av Tyrkias oppløsning og utgjør tilsammen den historiske utviklingsprosessens fordring.» Se Luxemburg (1916) *Die Krise der Sozialdemokratie (Gesammelte Werke, bind 4: 104)*.

10 Luxemburgs fødselsdato er omstridt (se Laschitz 1996: 13–14). I offisielle dokumenter verserer det to forskjellige datoer, 25. desember 1870 og 5. mars 1871. En tredje variant er 5. mars 1870. I Luxemburgs CV fra Universitetet i Zürich hevder hun å være født 5. mars 1871. Men i flere av ekteskapsdokumentene står hun oppført med 25. desember 1870. I 1897 gratulerte Luxemburgs far henne med dagen 25. desember, mens han tre år etter like selvfølgelig gratulerte henne den 5. mars. Luxemburg pleide alltid å feire sin bursdag 5. mars.

11 Rosas familienavn var Luksenburg. Hun forandret imidlertid etternavn til Luxemburg etter at hun flyttet til Sveits. Jeg vil for enkelhets skyld konsekvent benytte Luxemburg i omtalen av Rosa.

av, for allerede i 1873 flyttet familien til Warszawa og slo seg ned i et strøk som nettopp var blitt åpnet for jøder. Her vokste Rosa Luxemburg opp i et borgerlig hjem som yngst i en søskenflokk på fem. Foreldrene, Elias og Lina, stammet begge fra jødiske familier. Luxemburgs far var kjøpmann, og hennes mor var en hjemmets kvinne som konsentrerte seg om oppdragelsen av sine fem barn. Rosa Luxemburg var altså jøde, men hennes familie støttet en assimilasjonslinje (se særlig Jacobs 1992: 71–85), og det ble derfor snakket polsk i hjemmet, stundom ble det lest høyt på tysk i familiekretsen. På skolen gikk det i russisk, og her lærte Luxemburg også fransk. Senere i livet tilegnet hun seg engelsk. I tillegg behersket hun jiddisch, i alle fall muntlig.

Jack Jacobs (1992) har argumentert overbevisende for at familien Luksenburg var involvert i den assimilasjonsvennlige Haskalah-bevegelsen og at dens minskede innflytelse i Zamosc i begynnelsen av 1870-årene, blant annet på grunn av ledende medlemmers død, var en av de viktigste grunnene til at familien valgte å flytte til Warszawa. Familien Luksenburg ville assimilere seg videre og prøvde å finne et miljø «som var sammenlignbart med det som tidligere hadde eksistert i Zamosc» (*ibid.*: 75). Jacobs argumenterer for at Elias Luksenburg prøvde å overføre sine assimilasjonstanker til sine barn.

Han lærte dem trolig (slik han selv hadde blitt lært) at barrierene mellom polakker og jøder burde brytes ned, at Luksenburg-familiens kultur var den polske kultur, at vesteuropeiske manérer var mer forfinede enn de østeuropeiske jødernes, at jiddisch var en sjargong eller en forvansket dialekt som det var upassende å bruke i sivilisert omgang, og at jødene var en religiøs gruppe, ikke en nasjon eller nasjonalitet. Han kan også ha uttrykt skepsis angående ønskeligheten av polsk selvstendighet (Jacobs 1992: 76).

Rosa Luxemburg vokste opp i et hjem hvor den polske opprører og nasjonaldikter Adam Mickiewicz sto høyt i kurs. *Pan Tadeusz* deklamerte hun utenat allerede som barn, og Luxemburg-biografen Elzbieta Ettinger (1986: 16–19) argumenterer for at Mickiewicz' opprørstrang og verker nok spilte en større rolle og representerte en sterkere påvirkningskraft for Rosa Luxemburg i yngre år enn Karl Marx.

Rosa Luxemburg hadde ikke bare et nært forhold til den polske nasjonaldikteren, hun hadde også et lidenskapelig forhold til det polske språket som sådant. Siden hun vokste opp i det russiskkontrollerte Polen, måtte hun også tilegne seg russisk fra barnsben av.

I 1880 begynte hun sin skolegang ved 2. pikegymnasium. Inntil da hadde hun fått undervisning i hjemmet. Å komme inn ved denne skolen var på ingen måte noen selvfølge. Bare en liten kvote var forbeholdt jøder. 1. pikegymnasium var i sin helhet forbeholdt døtrene til russiske tjenestemenn i Polen. Ved 2. pikegymnasium kunne også spesielle kvoter med polakker og jøder komme inn. En annen kjent kvinne som ble uteksaminert fra denne skolen like før Rosa Luxemburg, var Marie Curie, den senere dobbelte nobelprisvinner i kjemi og fysikk. Under skolegangen ved 2. pikegymnasium fra 1880–87 foregikk ikke bare undervisningen utelukkende på russisk, det var også forbudt for elevene å snakke polsk seg imellom. Til tross for at Rosa Luxemburg opplevde russifiseringspolitikken og tvangslæringen av russisk, var hun aldri i tvil om at russisk var et språk man burde lære og kunne. I et brev til sin kjæreste Kostja Zetkin mange år senere anbefalte hun ham på det varmeste å lære seg russisk fordi «det snart vil bli livets språk».¹² Hun bevarte et livslangt lidenskapelig forhold til russisk språk, kultur og litteratur. Rosa Luxemburgs begeistring for det russiske begrenset seg heller ikke til den kulturelle sfæren. Til tross for at hun hadde fått føle det russiske imperiets undertrykkelsespolitikk på kroppen, støttet hun hele livet Russlands statlige integritet. Hun sa dermed nei til polsk selvstendighet.

Revolusjon ved prøving og feiling

Rosa Luxemburgs nei til en uavhengig polsk stat kan vanskelig forstås uten å ses i sammenheng med Luxemburgs generelle revolusjonssyn. Alternativene Luxemburg mente verden sto overfor, var ikke en fungerende kapitalisme versus sosialisme, men barbariets komme versus et demokratisk sosialistisk samfunn. Spørsmålet om revolusjon eller ikke var derfor ikke bare et spørsmål om dette eller hint samfunnssystem, men det var hele menneskehetens kulturelle overlevelse som sto på spill.

Rosa Luxemburgs liv og virke ble etter hvert gjennomsyret av en tro på at bare en langvarig og erfaringsbasert revolusjon kan redde menneskene fra barbariet. Forsvaret av en tålmodighetens revolusjon går som en rød tråd gjennom alle hennes politiske skrifter. Det innledes for alvor med gjennombruddsskriftet *Sosialreform eller revolusjon?* (1899), fortsetter via «Det russiske sosialdemo-

¹² Fra Rosa Luxemburgs brev til Kostja Zetkin, Friedenau 20. mars 1907 (*Gesammelte Briefe*, bind 2: 280).

kratiets organisasjonsspørsmål» (1904), *Massestreik, parti og fagforeninger* (1906), *Sosialdemokratiets krise* (1916) og slutter med *Den russiske revolusjon* (1918) og Luxemburgs artikler i *Die Rote Fahne* under den tyske revolusjonen i 1918–19.¹³ «Jeg var, jeg er, jeg blir!» skriver Luxemburg om revolusjonens stadige gjenkomst i det som skulle bli hennes siste artikkel, dagen før hun ble drept av frikorpsoffiserer og kastet i Landwehrkanalen i Berlin.¹⁴

Uavhengig av revolusjonens konjunkturer vektlegger Luxemburg sterkt behovet for tålmodighet i revolusjonsprosessen. Til forskjell fra borgerlige revolusjoner vil den sosialistiske revolusjonen bli langvarig, seieren kan ikke vinnes over natten. De revolusjonære, både ledelsen, partiet og massene, må lære gjennom erfaringer i revolusjonsprosessen. Skritt for skritt må de kjempe seg frem til politisk modenhet og innsikt. Revolusjonen må bli langvarig fordi det nettopp er i kampen at menneskene gjennom prøving og feiling lærer seg det som skal til for en dag å kunne styre seg selv. Politisk handling blir både et middel til å nå det sosialistiske målet og et mål i seg selv ved at menneskene utvikler seg gjennom å handle politisk. Rosa Luxemburgs revolusjonssyn krever at den enkelte tar ansvar for andres og sin egen situasjon. For å endre denne situasjonen til det bedre må menneskene kjempe. Det er ved å gå i friksjon med det bestående samfunn både nasjonalt og internasjonalt, økonomisk og politisk, individuelt og kollektivt at samfunnet vil kunne endres til et bedre samfunn. Barbariet kan ikke unngås uten at flertallet av menneskene er interessert i å kjempe for et bedre alternativ.

Revolusjonen lar seg ikke gjennomføre uten virkelighetsforankring i historien, samfunnet og menneskenes erfaringer. Realiteten og revolusjonen er ett for Rosa Luxemburg, revolusjonen kan ikke løsrive seg fullstendig fra virkeligheten slik vi har sett i de totalitære eksperimenterne. Luxemburgs revolusjon er anti-totalitær. Så lenge revolusjonen ikke løsriver seg fra virkeligheten, kan den ikke bli totalitær. Derfor er det ikke så underlig at anti-totalitære tenkere som Hannah Arendt i *Om revolusjon* (1963) og Václav Havel i *De maktløses makt* (1978) begge forsvarer revolusjonssyn som bare er ekko av Rosa Luxemburg i anti-totalitært potensial. Totalitarismens

13 Alle disse skriftene er å finne i *Gesammelte Werke*, bind 1–4. Med unntak av *Sosialdemokratiets krise* og mange av artiklene i *Die Rote Fahne* finnes også disse skriftene i norsk oversettelse i Luxemburg (1973).

14 Luxemburg (1919) *Die Ordnung herrscht in Berlin* (*Gesammelte Werke*, bind 4: 536).

vektlegging av at alt er mulig blir imøtegått i Luxemburgs langvarige og erfaringsbaserte revolusjonssyn ved at praksis og erfaring i revolusjonsprosessen skal kunne korrigere teorien. Til tross for at Luxemburg forsvarer en marxistisk fremtidsvisjon, er den revolusjonære praksis ikke underordnet marxistisk teori. Erfaringene formidler mellom teori og praksis slik at revolusjonær teori og revolusjonær praksis alltid blir stående i et vekselvirkningsforhold til hverandre. Alt er nettopp ikke mulig i Luxemburgs revolusjon, erfaringene setter grenser for hva som kan gjøres og hva som ikke kan gjøres.

Rosa Luxemburgs hovedanliggende gjennom hele livet var kampen for revolusjonen som skulle gjøre slutt på all undertrykkelse. I dette overordnede revolusjonære perspektivet var det nasjonale spørsmål underordnet. Også den kjønnsmessige frigjøring var underordnet revolusjonen. Rosa Luxemburg trodde at bare revolusjonen seiret, ville også den nasjonale, kulturelle og kjønnsmessige undertrykkelse la seg beseire. Arbeiderne måtte derfor konsentrere kreftene om den overordnede sosiale revolusjonen fordi dette var den sikreste måten å bekjempe all undertrykkelse på. Kampen for polsk selvstendighet ville bare avlede arbeiderne fra deres viktigste revolusjonære oppgaver.

Nei til polsk selvstendighet

Rosa Luxemburg hevder at nettopp synet på revolusjonens gjennomføring gjør at den sosialistiske bevegelsen i Polen ikke kan kalles sosialdemokratisk før i 1889. Det polske sosialistpartiet Proletariat støttet seg riktignok til *Det kommunistiske manifest* (Marx & Engels 1848) i 1880-årene, men praksisen lot noe tilbake å ønske. Partiet var sterkt påvirket av det russiske partiet Narodnaja volja, som ikke vek tilbake for terror for å oppnå sine mål, og Proletariat hang også igjen i en mindretallsforståelse av hvordan en revolusjon kunne gjennomføres.

I de daværende revolusjonæres begreper falt tsarismens fall sammen med den sosiale revolusjon. Akkurat som deres broderparti Narodnaja volja, var de daværende revolusjonære overbevist om at revolusjo-

15 Luxemburg (1893) *Bericht an den III. Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongress in Zürich 1893 über den Stand und Verlauf der sozialdemokratischen Bewegung in Russisch-Polen 1889–1893* (Gesammelte Werke, bind 1/1: 6–7). Jf. Luxemburg (1897) *Der Sozialismus in Polen* (Gesammelte Werke, bind 1/1: 82–87) og Luxemburg (1903) *Dem Andenken des «Proletariat»* (Gesammelte Werke, bind 1/2: 306–62).

nen kunne gjennomføres ved et antall beslutsomme, handlekraftige og målbevisste sammensvorne. I det avgjørende øyeblikk var den store masse av proletarer bare forbeholdt rollen å understøtte de sosialistiske sammensvorne.¹⁵

Dersom man skal kunne snakke om en sosialdemokratisk bevegelse, må det imidlertid eksistere en massebevegelse hvor arbeiderne utgjør grunnfjellet og er uunnværlige i hele revolusjonsprosessen.

Det polske samlede sosialistparti (PPS) ble dannet i 1893, men allerede samme året brøt en liten gruppe med Rosa Luxemburg og hennes livsledsager, Leo Jogiches, i spissen ut og dannet Kongeriket Polens sosialdemokratiske parti (SDKP, senere endret til SDKPiL da en litauisk gruppe sluttet seg til i 1899). Splittelsen skyldtes i første rekke uenighet om det nasjonale spørsmål. PPS støttet polsk selvstendighet, mens SDKP var imot og mente at polske og russiske arbeidere skulle kjempe sammen mot det tsaristiske regimet og for et sosialistisk demokratisk samfunn.

Striden om nasjonalitetsspørsmålet innen de polske sosialistpartiene ble tatt opp på de internasjonale sosialistkongressene i 1890-årene, og det var via dette spørsmålet at Rosa Luxemburg først ble kjent for mange sosialdemokrater. Den 2. Internasjonale var blitt stiftet i 1889, og i 1893 holdt den sin tredje kongress i Rosa Luxemburgs studieby Zürich. Sommeren 1893 ga SDKP ut det første nummeret av *Sprawa Robotnicza*, og det var med mandat fra denne avisen at Rosa Luxemburg forsøkte å få godkjent et offisielt mandat på den internasjonale kongressen.¹⁶

Til tross for Rosa Luxemburgs flammende debut på sosialistkongressen ble ikke mandatet hennes godkjent. Det ble derfor partikameraten Julian Marchlewski som måtte lese opp Rosa Luxemburgs beretning om den sosialdemokratiske bevegelsen i den russiske delen av Polen de siste fire år. Her utdyper hun for første gang hvorfor hun sier nei til polsk selvstendighet. Luxemburg hevder at verken arbeiderne eller storborgerskapet har noen interesse av et gjenoppstått Polen. I likhet med hva hun senere gjør i sin doktorgrad *Den industrielle utvikling i Polen*, argumenterer Luxemburg allerede i 1893 for at de tre delene av Polen har vokst økonomisk sammen

16 Rosa Luxemburg var redaktør for SDKPs avis *Sprawa Robotnicza* fra begynnelsen av 1894 til 1896, da avisen gikk inn. Arbeidet med *Sprawa Robotnicza* innebar at Rosa Luxemburg med jevne mellomrom oppholdt seg i Paris hvor avisen ble trykket. Se brevene til Leo Jogiches fra denne perioden (*Gesammelte Briefe*, bind 1) for et nærmere innsyn i hennes arbeid med utgivelsen av avisen.

med sine respektive anneksonsstater og derfor ikke har noen økonomisk interesse av en sammenslåing:

Den patriotiske retning, hvis ideal er et selvstendig polsk rike, har ingen utsikter til å vinne de sosialdemokratiske arbeidere for dette idealet. Den økonomisk-sosiale historien til de tre delene av det forhenværende Polen har innlemmet dem organisk i de tre anneksonsstatene og skapt spesifikke bestrebelser og politiske interesser i hver av dem. Ved den kroniske overfloden på verdensmarkedet eksisterer og utvikler storindustrien i Kongress-Polen seg bare i den politiske sameksistensen med Russland, som det vokste et økonomisk bånd mellom de to land ut av. Den russiske regjering forsterker stadig dette økonomiske båndet gjennom en underfundig politikk idet den vil vinne den polske industrien, dels fordi den er interessert i kapitalistklassens russifisering og dels fordi det befordre deres egne økonomiske interesser i det store og hele. Med denne økonomiske sammenknyttingen for øye som bunner i kapitalismens uovervinnelige logikk, savner bestrebelsen på å vekke til live en kapitalistisk polsk stat enhver reell basis. (...) Programmet angående gjenopprettelsen av et selvstendig Polen kan ikke skape noen politisk virksomhet som stemmer overens med proletariatets behov fordi det ikke gjør regning med virkeligheten.¹⁷

Polske arbeidere burde derfor kjempe sammen med arbeidere av alle nasjonaliteter både økonomisk og politisk innen sine respektive stater, det vil si Tyskland, Østerrike og Russland. Dette var den raskeste og sikreste veien til sosialismens seier og følgelig også til opphevelsen av undertrykkelsen av den polske nasjon.¹⁸

Diskusjonen om det polske spørsmål på den internasjonale sosialistkongressen i 1893 var bare et lite forspill til den debatten som utspilte seg i forkant av og under sosialistkongressen i London i 1896. På denne kongressen skulle det legges frem et resolusjonsforslag fra PPS til støtte for Polens statlige uavhengighet som ifølge Luxemburg lød:

Med tanke på at underkuelsen av en nasjon gjennom en annen bare kan tjene kapitalisters og despoters interesser, og derimot er like fordervelig for det arbeidende folk, så vel for den undertrykte som for den undertrykkende nasjon; at spesielt det russiske tsardømmet, som suger sin indre kraft og sin ytre betydning fra underkuelsen og delingen av Polen, utgjør en vedvarende fare for utviklingen av den inter-

¹⁷ Luxemburg (1893) *Bericht an den III. Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongress in Zürich 1893 über den Stand und Verlauf der sozialdemokratischen Bewegung in Russisch-Polen 1889–1893 (Gesammelte Werke, bind 1/1: 11–12).*

¹⁸ *Ibid.*: 12–13.

nasjonale arbeiderbevegelsen, erklærer kongressen at Polens uavhengighet er et nødvendig politisk krav så vel for den samlede internasjonale arbeiderbevegelsen som for det polske proletariatet.¹⁹

Rosa Luxemburg kastet seg inn i den internasjonale sosialistiske tidsskriftverdenen for å argumentere mot dette resolusjonsforslaget. I forkant av sin debutartikkel i *Die Neue Zeit*, «Nye strømninger i den polske sosialistiske bevegelsen i Tyskland og Østerrike», forfattet like før resolusjonsforslaget forelå, skriver Luxemburg et innrettede brev til redaktøren, Karl Kautsky, der hun argumenterer for at debatten om det polske spørsmål har en betydning som rekker:

langt ut over grensene for den polske bevegelsen selv også dersom man ser bort fra den polske bevegelsens umiddelbare betydning for tyske og østerrikske kamerater. Hele den nasjonalistiske bevegelsen av polske sosialister har på den ene siden hovedsakelig søkt å gi bevegelsen et marxistisk skinn gjennom det tyske sosialdemokratiets sympatier, og på den annen side har de forsøkt å vinne sympati fra Vest-Europas sosialister gjennom et spesielt *Blatt Bulletin officiel du parti socialiste polonais*, utgitt i London.²⁰

I alle de tre tidsskriftartiklene som hun publiserte internasjonalt før London-kongressen, begrunnet Rosa Luxemburg nærmere de hovedsynspunkter hun hadde gitt uttrykk for allerede i 1893.²¹ Resolusjonsforslaget som krevde polsk uavhengighet, var utopisk av flere grunner. For det første hevdet hun at Russland verken bygde sin indre eller ytre styrke på undertrykkelsen av Polen. Dernest argumenterte hun for at den kapitalistiske utvikling i Polen hadde gjort at borgerskapet i det russiskkontrollerte Polen var helt avhengig av russiske avsetningsmarkeder. Kongress-Polen og Russland var blitt en økonomisk mekanisme: «Den sosiale utviklingens karakteristiske retning har brakt det med seg at det ikke finnes noen sam-

19 Resolusjonsforslaget finnes verken på tysk eller engelsk i kongressprotokollene fra 1896 og gjengis her på bakgrunn av ordlyden i Luxemburg (1896) *Der Sozialpatriotismus in Polen (Gesammelte Werke, bind 1/1: 39–40)*. Jf. også Luxemburg (1896) *Die polnische Frage auf dem internationalen Kongress in London* (gjengitt i Luxemburg 1971: 143).

20 Fra Rosa Luxemburgs brev til Karl Kautsky, Zürich 5. mars 1896 (*Gesammelte Briefe, bind 1: 81–82*).

21 To artikler ble publisert i *Die Neue Zeit* i 1896, *Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich (Gesammelte Werke, bind 1/1: 14–36)* og *Der Sozialpatriotismus in Polen (Gesammelte Werke, bind 1/1: 37–51)* og en i *Critica Sociale* og *Sprawa Robotnicza, Die polnische Frage auf dem internationalen Kongress in London* (gjengitt i Luxemburg 1971: 142–52). Jf. Luxemburg (1896) *Zur Taktik der polnischen Sozialdemokratie (Gesammelte Werke, bind 1/1: 52–56)*.

funnsklasse i Polen som har interesse av å gjenopprette Polen, og samtidig har kraften til å få denne interessen til å bety noe.»²²

Verken borgerskapet, adelen, bøndene eller proletariatet har noen interesse av et uavhengig Polen. Deler av småborgerskapet som er blitt akterutseilt av den kapitalistiske utviklingen og av storborgerskapet, kan nok ha en interesse av et gjenoppstått Polen, men det er for svakt til å gjøre så mye ut av seg. Det samme gjelder for borgerlige intellektuelle som nok kan være nasjonalt innstilte i ungdommen, men som blir oppslukt av det borgerlige samfunnet når de begynner å arbeide.²³

Hvorfor arbeiderne skulle være interessert i å kjempe for opprettelsen av en polsk klassestat, står for Luxemburg som en gåte og en umulighet. Hvorfor skulle arbeiderne være interessert i å samarbeide med borgerskapet bare for å opprette en ny klassestat som ville undertrykke arbeiderne? Et annet spørsmål er hvordan arbeiderne eventuelt skulle klare å kjempe frem en polsk klassestat. Luxemburg argumenterer for at det er helt utopisk at proletariatet skulle klare å hamle opp med tre annekksjonsmakter ad fredelig eller voldelig vei på dette tidspunkt:

Dersom det gjør opprør, så vil dette bli slått blodig ned. Men dersom man ikke gjør opprør, kan man overhodet ikke gjøre noen ting. For Polens uavhengighet kan naturligvis ikke oppnås på annen måte enn ved et væpnet opprør. For frivillig vil vel neppe en av disse statene gi fra seg sin provins som den allerede har hersket over i hundre år. Men opprøret kan under de gitte betingelser ikke ha noen annen konsekvens enn at proletariatet blir sønder slått. Kanskje kunne det internasjonale proletariatet hjelpe til her? Men det ville kunne utføre enda mindre enn det polske; det kan maksimum kunngjøre sin sympati. Når hele aksjonen til støtte for Polens gjenopprettelse utelukkende begrenser seg til fredelige demonstrasjoner, så kan naturligvis annekksjonsstatene fortsette å herske over Polen i ro og mak. Dersom det internasjonale proletariatet gjør som resolusjonen lyder, og vedtar Polens gjenopprettelse som sitt politiske krav, så vil dette bare være å kunngjøre et fromt ønske. Dersom man «krever» noe, så må man gjøre noe for virkeliggjøringen av kravet. Dersom man imidlertid ikke kan gjøre noe, så kan tomme formelle «krav» vel ryste luften, men ikke de stater som hersker over Polen.²⁴

Dersom London-kongressen valgte å støtte kravet om polsk selv-

22 Luxemburg (1896) *Der Sozialpatriotismus in Polen (Gesammelte Werke, bind 1/1: 46)*.

23 *Ibid.*: 48–49.

24 Luxemburg (1896) *Die polnische Frage auf dem internationalen Kongress in*

stendighet, til tross for kravets urealiserbarhet, var Luxemburg bekymret for dominoeffekten. Hva kunne da hindre for eksempel Böhmen, Irland og Elsaß-Lothringen i å kreve støtte til statlig løsrivelse? Resultatet kunne fort bli at det nasjonale spørsmål ville overskygge og komme i veien for klassestandpunktet, ikke bare i Polen, men også internasjonalt. Slik sett kunne arbeiderbevegelsens vektlegging av proletarenes samlede kamp undergraves av oppsplittende nasjonale krav. De enkelte nasjonale kampene kunne som oftest bare forkludre klassekampen på en svært negativ måte og forsinke den sosiale revolusjonen. Arbeidernes oppgave var ikke å knuse sine respektive stater, men å arbeide for en demokratisering av dem som forberedelse til deres egen maktovertakelse:

Da proletariatets politiske kamp egentlig består i å demokratisere og utnytte statsmaskineriet til beste for dets klasseinteresser, så må kampen åpenbart tilpasses de aktuelle politiske arrangementer i hver enkelt stat når det gjelder mål og oppgaver. Tross sin felles nasjonalitet lever det polske proletariatet i dag hovedsakelig i tre forskjellige stater med helt ulike politiske arrangementer. Deres felles politiske arrangementer tilhører fortiden eller i beste fall fremtiden. Men i dag kan den politiske kamp bare regne med nåtidens forhold, den må altså ha tre forskjellige programmer og bli ledet av tre ulike kampforganisasjoner.²⁵

I tillegg til resolusjonsforslaget fra PPS kom også SDKP med et eget resolusjonsforslag som gikk i motsatt retning og bygde på Rosa Luxemburgs synspunkter. Ingen av resolusjonsforslagene ble tatt til følge. Derimot vedtok London-kongressen en resolusjon om nasjonenes selvbestemmelsesrett generelt:

Kongressen erklærer at den går inn for alle nasjoners fulle selvbestemmelsesrett og at den sympatiserer med arbeidere i alle land som i dag lider under åket av militær, nasjonal eller annen despotisme. Kongressen oppfordrer arbeiderne i alle disse landene til å tre inn i rekkene av verdens klassebevisste arbeidere og kjempe sammen med dem for å overvinne den internasjonale kapitalismen og for gjennomføringen av det internasjonale sosialdemokratiets mål.²⁶

Rosa Luxemburg så denne resolusjonen som en seier, selv om teksten nok er mer mangetydig enn som så. Luxemburg tolket den til

London (gjengitt i Luxemburg 1971: 148–49).

25 Luxemburg (1896) *Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich* (*Gesammelte Werke*, bind 1/1: 24).

26 Resolusjonen gjengis i Laschitz (1996: 65).

at ordbruken om nasjonenes rett til selvbestemmelse ikke er ment som et konkret løsningsforslag på nasjonalitetsspørsmålet, men at den konkrete løsningen ligger i at arbeiderne slutter opp om sosialdemokratiets mål og kamp generelt.²⁷

Året etter, våren 1897, fortsatte Rosa Luxemburg å argumentere mot polsk statlig uavhengighet med full kraft.²⁸ Denne gangen la hun frem og forsvarte en doktorgrad om *Den industrielle utvikling i Polen*, som underbygde Luxemburgs nei til polsk selvstendighet med økonomiske argumenter. Hun innrømmet selv å ha skrevet en sosialistisk avhandling.²⁹ Luxemburgs sosialistiske tilnærming ble også bemerket av dem som vurderte avhandlingen. Julius Wolf skriver blant annet:

Arbeidet skal berømmes for til fulle å beherske sitt tema, for stor flid og stort skarpsinn. Hun trekker slutninger om sitt tema uten noensinne å bli vidløftig og viser så vel teoretisk begavelse som et praktisk blikk. Stilen er noe mangelfull, standpunktet noe ensidig. Forfatterinnen er sosialist og bekjenner seg til den såkalte materialistiske historieopfatning. Nå og da benytter hun kilder fra den sosialistiske pamflett-litteraturen. Det forringer imidlertid ikke den dyktige prestasjonen, som går langt ut over det som må forlanges av en avhandling.³⁰

Familien i Warszawa ga seg over av begeistring nå da Luxemburg endelig hadde avsluttet sitt studium med slik bravur. Det var imidlertid først i slutten av 1905, under den russiske revolusjon, at Luxemburg selv kunne vende tilbake til Warszawa for første gang siden hun forlot barndomsbyen. Luxemburg vendte tilbake for å bedrive revolusjonær virksomhet, den samme aktiviteten som hadde drevet henne fra landet i 1889. Rosa Luxemburgs beslutning om å reise til Warszawa for å ta del i den revolusjonære aktiviteten der sto i stil med hennes forkjærlighet for handling fremfor bare snakk. Nå ville hun selv praktisere den revolusjonære prøving og feiling. Mange av hennes venner i Berlin, deriblant Luise og Karl Kautsky, mente

27 Luxemburg (1908–09) *The Nationality Question and Autonomy* (gjengitt i Luxemburg 1976: 106–8).

28 Senere samme år publiserte Luxemburg to artikler om det polske spørsmål i *Sozialistische Monatshefte* og *Die Neue Zeit*, hhv. «Der Sozialismus in Polen» (*Gesammelte Werke*, bind 1/1: 82–93) og «Von Stufe zu Stufe» (*Gesammelte Werke*, bind 1/1: 94–111).

29 Se Rosa Luxemburgs brev til Boris N. Kritschewski, Zürich 5. mai 1897 (*Gesammelte Briefe*, bind 6: 36).

30 Wolfs avhandlingsvurdering gjengis i Laschitza (1996: 69). Jf. også Julius Wolfs rosende ord om Rosa Luxemburg i hans erindringer (1924: 220). Der omtaler han henne som sin mest begavede elev fra årene i Zürich.

at en intellektuells oppgave først og fremst var å holde seg ved skrivebordet og skape sine verker der. Rosa Luxemburg var derimot av en annen oppfatning, og hennes erfaringer fra den russiske revolusjonen skulle få en skjellsettende innvirkning på hele hennes politiske tenkning.³¹

Hun unnslopp imidlertid ikke et fire måneders fengselsopphold i Warszawa før hun kunne sette seg på toget til St. Petersburg og Kuokkala i Finland for å oppsummere revolusjonserfaringene med Lenin, Aleksandra Kollontaj og andre russiske partikamerater. Det var i denne atmosfæren av etterrevolusjonære samtaler og ettertanke sensommeren 1906 at Rosa Luxemburg forfattet *Massestreik, parti og fagforeninger*,³² hvor hun argumenterte for at Det tyske sosialdemokratiske parti skulle ta lærdom av de russiske revolusjonserfaringene og oppvurdere bruken av massestreik som et revolusjonært kampmiddel. For Rosa Luxemburg var dette selvinnyttende fordi erfaringene ikke var nasjonale, men nettopp internasjonale. Det russiske proletariats historie var også det tyske proletariats historie og hele verdensproletariats historie. Rosa Luxemburg mente også at utviklingen under den russiske revolusjon i 1905–06 bekreftet hennes analyse når det gjaldt uønskeligheten av polsk selvstendighet ved at russiske og polske arbeidere kjempet sammen mot det tsaristiske regimet.³³

Nasjonenes selvbestemmelsesrett

Et par år etter den første russiske revolusjon, i 1908–09, skrev Rosa Luxemburg sin mest omfattende studie av nasjonalitetsspørsmålet i form av en rekke artikler.³⁴ Denne artikkelserien representerer Luxemburgs mest omfattende redegjørelse for sitt syn på nasjonalitetsspørsmålet, og er derfor av stor interesse fordi hun her argumenterer mer utdypende enn i sine artikler knyttet spesi-

31 For en utdyping av dette synspunktet, se Geras (1976: 117), Manninen (1996: 15, 40, 43–44, 55–60 og 72), samt Tych (1995).

32 Luxemburg (1906) *Massestreik, Partei und Gewerkschaften (Gesammelte Werke, bind 2: 91–170)*.

33 Luxemburg (1905) *Vorwort zu dem Sammelband Die Polnische Frage und die Sozialistische Bewegung* (gjengitt i Luxemburg 1971: 213–14).

34 Rosa Luxemburg publiserte denne studien i form av en rekke artikler i *Przegląd Socjaldemokratyczny* nummer 6–10, 12 og 14–15 (1908–09) med samletittelen «Nasjonalitetsproblemet og autonomi.» Artikkelserien er delt i seks og omfatter følgende temaer: Nasjonenes rett til selvbestemmelse, nasjonalstaten og proletariats, føderasjon, sentralisering og partikularisme, sentralisering og autonomi, nasjonalitetsspørsmålet og autonomi, samt spesielle polske problemer. De første fem artiklene er gjengitt i Luxemburg (1976).

fikt til det polske spørsmål.

Rosa Luxemburg tok opp spørsmålet om nasjonenes rett til selvbestemmelse på bakgrunn av at Det russiske sosialdemokratiske parti hadde inkludert denne doktrinen i sitt program. Hun argumenterer for at dette nasjonale trylleformularet bare kan bli en abstrakt størrelse i et borgerlig samfunn. Nasjonalitetsspørsmålet krever konkret analyse og konkrete løsningsforslag i de enkelte tilfeller. En generell og abstrakt doktrine kan derfor ikke være retningsgivende for sosialdemokratiets løsning av forskjellige nasjonale spørsmål. Proletariatets kamp mot nasjonal undertrykkelse hviler med andre ord ikke på nasjonenes rett til selvbestemmelse.

Nasjonenes rett, menneskerettigheter, demokrati, nasjonal frihet og likhet er ifølge Luxemburg ikke evige sannheter som overskrider spesifikke nasjoner og tider: Marxismen ser og behandler dem bare som uttrykk for visse bestemte historiske betingelser, som kategorier som er i kontinuerlig endring når det gjelder materielt innhold og derfor også politisk verdi. Og dette er den eneste «evige» sannhet.³⁵

Som for alle andre sosiale og politiske spørsmål må sosialdemokratiet også i det nasjonale spørsmål ta utgangspunkt i den historiske materialismen og studere det enkelte nasjonale tilfellet konkret, slik Marx og Engels gjorde. Deres analyser er eksempler på at de var svært langt fra å behandle alle nasjonale spørsmål under ett i form av en generell nasjonenes selvbestemmelsesrett. Men denne fremgangsmåten immuniserte dem ikke fra å ta feil i enkelte vurderinger av nasjonale spørsmål. Svaret i det enkelte nasjonale tilfellet er heller ikke gitt en gang for alle. Derfor må nye vurderinger foretas i de enkelte nasjonale spørsmål etter som tiden går.

Doktrinen om nasjonenes rett til selvbestemmelse passer ikke for sosialdemokratiet, ikke bare fordi den unnlater å ta ulike historiske forhold med i betraktning, men også fordi denne doktrinen fullstendig overser den grunnleggende teorien i moderne sosialisme – teorien om sosiale klasser. Nasjonenes selvbestemmelsesrett forutsetter et begrep om nasjonen hvor den er en homogen sosial og politisk enhet, men «i et klassesamfunn eksisterer ikke ‘nasjonen’ som en homogen sosiopolitisk enhet. Snarere eksisterer det klasser med motstridende interesser og ‘rettigheter’ innenfor hver nasjon».³⁶ Det sentrale spørsmål er derfor hvem som utgjør denne nasjonen som har rett til selvbestemmelse.

35 Luxemburg (1908–09) *The Nationality Question and Autonomy* (gjengitt i Luxemburg 1976: 111).

36 *Ibid.*: 135.

I et klassesamfunn vil alltid borgerskapet og proletariatet ha motstridende interesser og kjempe mot hverandre. Det er derfor umulig å forestille seg den nasjonale selvbestemmelsesretten realisert for alle klasser i et klassesamfunn. Noen vil trekke det lengste strå, og i et borgerlig klassesamfunn vil dette være borgerskapet. Borgerskapet vil påberope seg at det representerer hele nasjonen. Nasjonenes rett til selvbestemmelse under kapitalismen er ensbetydende med de nasjonale borgerskaps rett til selvbestemmelse. Proletariatet og proletariatets parti, sosialdemokratiet, skal fremme og forsvare sine klasseinteresser i kamp mot borgerskapet og dets partier, ikke inngå i en klasseallianse med borgerskapet under det abstrakte begrepet nasjon. «Sosialdemokratiets oppgave er derfor ikke å virkeliggjøre nasjonenes selvbestemmelsesrett, men bare den utbytete og undertrykte arbeiderklassens rett til selvbestemmelse.»³⁷

Det polske borgerskapet var ifølge Luxemburg et unntak i denne sammenheng fordi det ikke hadde noen økonomisk eller politisk interesse av en polsk nasjonalstat, og følgelig heller ikke stilte seg i spissen for en nasjonal polsk bevegelse. Uten borgerskapets støtte, nasjonalstatens unike forsvarer i en kapitalistisk tidsalder, var det desto større grunn til at et gjenoppstått Polen var fullstendig utopisk.

Rosa Luxemburg sier også nei til en føderal løsning og hevder at en eventuell føderasjon vil stå i motsetning til klassekampen. En føderasjon vil ikke være forenlig med kapitalismens sentraliserende tendens, og denne sentraliseringen er en viktig forutsetning for et fremtidig sosialistisk system. Sosialdemokratiet kan derfor ikke støtte en føderasjon fordi den vil virke bremsende på den kapitalistiske utvikling og dermed også forsinke en sosialistisk utvikling av samfunnet. Luxemburg sier dermed nei til en føderal løsning av Russlands nasjonalitetsspørsmål, men hun sier ikke nei til alle former for lokalt selvstyre innen imperiet. Snarere gjør hun seg til talskvinne for nødvendigheten av lokal autonomi også for Polen: «I nåtiden er dette kongedømmet et unikt eksempel på et land med en høyt utviklet borgerlig økonomi som imidlertid er berøvet alle former for lokalt selvstyre.»³⁸

En sentraliserende tendens og lokalt selvstyre kan løpe sammen i et borgerlig samfunn og akselerere den kapitalistiske utviklingen. Manglende polsk selvstyre kunne derfor være med på å bremse den kapitalistiske utvikling i Polen og følgelig også forlenge ventetiden på et fremtidig sosialistisk system.

³⁷ *Ibid.*: 140.

³⁸ *Ibid.*: 243.

Krig, revolusjon og nasjonenes selvbestemmelsesrett

1. verdenskrig aktualiserte doktrinen om nasjonenes selvbestemmelsesrett på flere fronter og anskueliggjorde på brutalt vis det problematiske forholdet mellom nasjonalstat og klasse. Krigsutbruddet i 1914 kom som et stort sjokk på Rosa Luxemburg, men et enda større sjokk var det at sosialdemokratene støttet opp om krigen og at Den 2. internasjonale falt fra hverandre. Luise Kautsky (1929: 40) hevder i sin minnebok at Rosa Luxemburg var så fortvilet ved utbruddet av krigen at hun vurderte å ta sitt eget liv.

Sosialdemokratene gikk rett og slett med på å innstille klassekampen så lenge krigen varte og inngikk en nasjonal våpenhvile med borgerskapet. Klassekampen fikk således en viktig begrensning, den skulle utkjempes bare i fredstid. Borgerskapet ble fredet i krigstid. Arbeidernes nasjonalstatlige våpenhvile med sine innenlandske borgerskap fikk også den konsekvens at arbeidernes klassesolidaritet på tvers av landegrensene ble erstattet av arbeidernes rett og plikt til å drepe andre lands arbeidere.

Før utbruddet av 1. verdenskrig skrev og talte Luxemburg mye mot krigen og om arbeidernes ansvar i denne forbindelse. Det var ikke bare regjeringenes ansvar hvorvidt kriger brøt ut eller ikke, det var også den enkeltes ansvar å si nei til krigsdeltakelse.³⁹ I februar 1914 ble Rosa Luxemburg dømt til ett års fengsel for sin antikrigsvirksomhet, og hun påbegynte soningen av dommen ett år senere, 18. februar 1915, og satt i kvinnefengslet i Berlin i nøyaktig ett år. Noen få måneder i 1916 var hun fri, men sommeren 1916 ble hun satt i sikkerhetsinternering, som i praksis betydde fengsel. Etter hvert ble hun overført til festningen Wronke og deretter til et fengsel i Breslau. Hun slapp ikke ut igjen før 8. november 1918 og gikk da rett ut i den tyske revolusjonen.

Det er ingen tvil om at utbruddet av 1. verdenskrig naturlig nok påvirket Rosa Luxemburgs verdensoppfatning i pessimistisk retning. I et brev til Sophie Liebknecht våren 1918 ga hun blant annet uttrykk for sin endrede oppfatning av Voltaires *Candide*. Før krigen hadde hun betraktet *Candide* som en ondskapsfull sammenstilling av alle menneskelige ynkeligheter og som en karikatur av menneskets vesen, men etter krigsutbruddet ble den plutselig helt realistisk for henne.⁴⁰ Til tross for krig og fengselsopphold ga hun seg imidlertid ikke helt over, selv om hun også hadde sine svært depressive

39 Luxemburg (1914) *Verteidigungsrede am 20. Februar 1914 vor der Frankfurter Strafkammer* (*Gesammelte Werke*, bind 3: 395–406).

40 Fra Rosa Luxemburgs brev til Sophie Liebknecht, Breslau 2. mai 1918 (*Gesammelte Werke*, bind 5: 382–83).

perioder, men beholdt sin kjempende holdning og evnen til å se gleden i de små og store ting. I et oppmuntringsbrev til sin venninne Luise Kautsky, sendt fra festningen Wronke, skrev hun blant annet:

Også når hele verden går av skinnene, forsøker jeg å begripe, hva og hvorfor det har skjedd, og har jeg gjort min plikt, da er jeg rolig og ved godt mot. Ultra posse nemo obligatur [Ingen er forpliktet til å gjøre mer enn han kan]. Og da liker jeg det som gledet meg tidligere: musikk og maleri, skyer og det å botanisere om våren og gode bøker og Mimi [Luxemburgs katt] og deg og mye annet – kort sagt, jeg er stenrik og tenker at slik skal det fortsette å være inntil døden. Denne fullstendige oppgåen i dagens jammer er meg overhodet ubegripelig og utålelig. Se for eksempel hvordan Goethe med sval ro sto over tingene. (...) Og dersom du kanskje sier: Goethe var nettopp ingen politisk stridsmann, så mener jeg at: En stridsmann må først søke å stille seg riktig i forhold til tingene, ellers synker han ned i alt herk med sin nese (...).⁴¹

Luxemburg nøyde seg heller ikke med å skrive brev under sine fengselsopphold. Hun skrev også blant annet to av sine mest kjente skrifter *Sosialdemokratiets krise* (1916) og *Den russiske revolusjon* (1918) for å se hva sosialdemokratiet kunne lære av henholdsvis sosialdemokratiets fall ved utbruddet av krigen og av erfaringene i den russiske revolusjon.

Rosa Luxemburgs ufullendte pamflett *Den russiske revolusjon*⁴² er først og fremst kjent for å være en kritikk av bolsjevikerevolusjonen, men er mye mer innholdsrik enn som så. Skriftet målbærer riktignok en kritikk av bolsjevikene, men inneholder i like høy grad en hyllest av deres revolusjonære handlekraft. Bolsjevikene berømmes for å ha gjenopprettet det internasjonale proletariats ære. Og de russiske mensjevikene, tyske sosialdemokrater, det internasjonale proletariatet generelt og det tyske proletariatet spesielt kritiseres også i krasse ordelag. Hovedinnvendingen mot alle disse gruppene er at de har sviktet sine revolusjonære oppgaver. De har forrådt den russiske revolusjon og det russiske proletaria- tet.

Rosa Luxemburg var imidlertid ikke like begeistret for alle deler av bolsjevikenes politikk. Hun kritiserte bolsjevikene for deres løsning av jordspørsmålet og for deres manglende demokratipraksis, og hun kritiserte dem for en forkjær oppfatning og løsning av nasjo-

41 Fra Rosa Luxemburgs brev til Luise Kautsky, Wronke 26. januar 1917 (*Gesammelte Werke*, bind 5: 163).

42 Luxemburg (1918) *Zur russischen Revolution* (*Gesammelte Werke*, bind 4: 332–65).

nalitets spørsmålet. Bolsjevikenes støtte til nasjonenes selvbestemmelsesrett var ifølge Luxemburg ensbetydende med Russlands statlige oppløsning. Og hvorfor var bolsjevikene så opptatt av nasjonenes rett til selvbestemmelse når de satte mange andre demokratiske rettigheter til side, rettigheter som var viktige forutsetninger for en sosialistisk utvikling i motsetning til doktrinen om nasjonenes selvbestemmelsesrett? Rosa Luxemburg mente at bolsjevikenes støtte til nasjonens selvbestemmelsesrett måtte være et utslag av en opportunistisk politikk:

Lenin og kameratene hans regnet åpenbart med at det vel ikke fantes noe sikrere middel for å knytte de mange fremmede nasjonalitetene i det russiske riket til revolusjonens sak, til det sosialistiske proletariatets sak, enn i revolusjonens og sosialismens navn å gi dem den ytterste og ubegrensede frihet til å bestemme over sin skjebne. Dette var en analogi til bolsjevikenes politikk overfor de russiske bøndene, hvis jordhunger skulle tilfredsstilles gjennom parolen om den direkte overtakelse av den adelige jorden, og derigjennom skulle bøndene lenkes til revolusjonens fane og den proletære regjering. I begge tilfeller slo beregningen dessverre fullstendig feil. Mens Lenin og kameratene hans åpenbart ventet at de som forkjempere for den nasjonale frihet «helt til statlig løsrivelse» av Finland, Ukraina, Polen, Litauen, de baltiske land, kaukasierne og så videre, skulle gjøre dem til like mange trofaste forbundsfeller for den russiske revolusjon, opplevde vi det omvendte skuespill: Den ene etter den andre av disse «nasjonene» benyttet den nye frihetsgaven til å opptre som den russiske revolusjonens dødsfiende, til å alliere seg med den tyske imperialismen og til under dens beskyttelse å bære kontrarevolusjonens fane inn i selve Russland.⁴³

Og:

Ganske visst er det i alle disse tilfellene i virkeligheten ikke «nasjonene» som bedriver reaksjonær politikk, men bare de borgerlige og småborgerlige klasser som i skarpeste motsetning til de egne proletære masser fordreide den «nasjonale selvbestemmelsesretten» til et verktøy for sin kontrarevolusjonære klassepolitikk. Men – dermed kommer vi rett til spørsmålets kjerne – deri ligger nettopp denne nasjonalistiske frases utopisk-småborgerlige karakter, at den i klasse-samfunnets rå virkelighet, især i en tid med til det ytterste skjerpede klassemotsetninger, tydelig blir et middel for det borgerlige klasseherredømme. Til stor skade for dem selv og revolusjonen måtte bolsjevikene lære at det nettopp under kapitalismens herredømme ikke finnes noen «nasjonenes» selvbestemmelsesrett, at i et klassesamfunn stre-

43 *Ibid.*: 348.

ber hver klasse etter «å selvbestemme» seg på sin måte og at for de borgerlige klasser trer den nasjonale frihetens synspunkter helt tilbake for klasseherredømmet.⁴⁴

Doktrinen om nasjonenes selvbestemmelsesrett ville derfor slå hardt tilbake mot den russiske revolusjon. Og det var bolsjevikene selv som gjennom sin støtte til nasjonenes selvbestemmelsesrett hadde bidratt til Russlands statlige oppløsning og «gitt sine egne fiender kniven i hånden, som de vil støte i hjertet av den russiske revolusjon».⁴⁵

Det ville imidlertid ha vært noe av et under dersom den russiske revolusjon hadde fremstått som feilfri i en så vanskelig situasjon, midt i en verdenskrig og med et internasjonalt proletariat og sosialdemokrati som sviktet totalt. Den russiske revolusjon har satt den sosiale revolusjon og makterobringen på dagsordenen. «Problemet kunne bare reises i Russland. Det kunne ikke løses i Russland, det kan bare løses internasjonalt. Og i denne betydningen hører 'bolsjevismen' til overalt i fremtiden.»⁴⁶ avslutter Rosa Luxemburg skriftet om den russiske revolusjon.

Hun er ikke villig til å skylde på uheldige ytre omstendigheter eller andre sosiale klasser dersom verdensrevolusjonen ikke lykkes. Ansvaret for gjennomføringen av en sosialistisk revolusjon ligger ene og alene hos proletariatet og sosialdemokratiet selv. Verdensrevolusjonen er historisk nødvendig, ikke i betydningen at den nødvendigvis vil komme, men fordi en revolusjon er det eneste som kan redde menneskene fra det borgerlige samfunns utvikling i barbarisk retning og i ytterste konsekvens fra menneskehetens kulturelle undergang.

Betingelsene for kampen om makten er så gunstige for en oppadstrebbende klasse som aldri tidligere i verdenshistorien. Makten kan falle i fanget på proletariatet som en moden frukt. Vanskeligheten ligger i proletariatet selv, i dets umodenhet, og særlig i ledernes, de sosialistiske partienes, umodenhet. Arbeiderklassen reiser seg, den viker gang på gang tilbake i skrekk for oppgavens ubestemte uvisse uhyrlighet. Men den *må*, den *må*. Historien skjærer av alle utflukter for arbeiderklassen – gjennom mørke og redsel skal den føre den vanærede menneskeheten inn i befrielsens lys.⁴⁷

44 *Ibid.*: 348–49.

45 *Ibid.*: 351.

46 *Ibid.*: 365.

47 Luxemburg (1918) *Fragment über Krieg, nationale Frage und Revolution* (*Gesammelte Werke*, bind 4: 373).

På kollisjonskurs med Karl Marx

Rosa Luxemburg var fullstendig på det rene med at hun var på kollisjonskurs med sin læremester Karl Marx i vurderingen av det polske spørsmål. Men Luxemburg var også til fulle klar over at analysene på grunnlag av Marx' metode aldri er dogmatiske og uforanderlige. De historiske, sosiale, økonomiske og politiske betingelser endrer seg, og analysene av et gitt spørsmål må derfor gjøres om og om igjen. Heller ikke det polske spørsmål unnslipper historiens foranderlighet. Det er derfor ikke gitt at Karl Marx ville ha støttet polsk selvstendighet like entusiastisk i 1890-årene og fremover som han gjorde midt på 1800-tallet. Han var som kjent noe lemfeldig i sine analyser av nasjonale spørsmål. For eksempel dømte han den tsjekkiske nasjon til snarlig undergang, en vurdering Rosa Luxemburg medgir var fullstendig feil på lignende måte som hans vurdering av det polske spørsmål. Men, legger Luxemburg til:

Disse historiske feilene trekker ikke en unse fra verdien i Marx' metode. Generelt sett er det ingen forskningsmetoder som a priori er beskyttet mot en feilaktig anvendelse i individuelle tilfeller. Marx hevdet aldri å være ufeilbarlig, og ingenting står i siste instans så i motsetning til ånden i hans vitenskap som «ufeilbarlige» historiske vurderinger. Det var mulig for Marx å ta feil når det gjelder visse nasjonale bevegelser. I 1896 og 1897 prøvde forfatteren av det foreliggende arbeid å vise at Marx' synspunkter angående det polske og det østlige spørsmål var utdaterte og feilaktige. Men det er disse tidligere standpunktene til Marx og Engels angående Tyrkia og sørslaverne, samt tsjekkernes og polakkenes nasjonale bevegelser, som viser ettertrykkelig hvor langt den vitenskapelige sosialismens grunnleggere var fra å løse alle nasjonalitetsspørsmål bare på en måte, på grunnlag av et slagord vedtatt a priori. Det viser også hvor lite de var opptatt av nasjonenes «metafysiske» rettigheter når det var snakk om konkrete, materielle problemer i den europeiske utvikling.⁴⁸

Mange vil mene at Rosa Luxemburg tok feil i sin vurdering av det polske spørsmål, men hvorfor? Anvendte hun kanskje Marx' metode på en feilaktig måte, slik hun påpeker at man aldri har noen garanti for ikke å gjøre, selv ikke Karl Marx? I det polske spørsmål argumenterte Luxemburg konsekvent ut ifra et proletært klassestandpunkt. Det er derfor lite trolig at hun anvendte Marx' metode på en feilaktig måte. Hvorfor gikk det allikevel galt med Rosa Luxemburgs analyse av det polske spørsmål? Et innlysende og

48 Luxemburg (1908–09) *The Nationality Question and Autonomy* (gjengitt i Luxemburg 1976: 118).

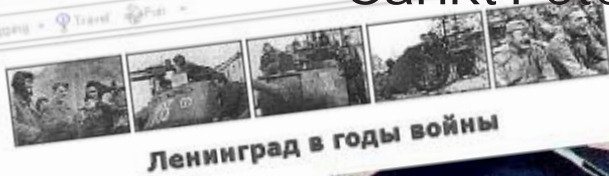
enkelt svar er at Marx' metode er utilstrekkelig i analysen av nasjonale spørsmål, den må i alle fall suppleres med noe mer. En ensidig klasse- og strukturanalyse i et gitt område som Polen er ikke tilstrekkelig for å forstå det nasjonale spørsmål. I særdeleshet vil jeg tro at det er uomgjengelig nødvendig å gå dypere inn i både menneskers og grupperes selvforståelse i det området som studeres. Dette er en særdeles graverende innvending mot Rosa Luxemburg siden hun bodde de første atten år av sitt liv i Polen og således fikk et langt feltstudium i polsk kultur- og nasjonalitetsforståelse. Til Luxemburgs forsvar kan det sies at hun kanskje ikke tok så feil i det polske spørsmål allikevel dersom man ser på hvem som vant mest på Polens selvstendighet i 1918. Det var neppe arbeiderne.

Litteratur

- Arendt, Hannah (1963) *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Davis, Horace B. (1976) «The Right of National Self-Determination in Marxist Theory – Luxemburg vs. Lenin» i Rosa Luxemburg & Horace B. Davis (red.) *The National Question. Selected Writings by Rosa Luxemburg*. New York and London: Monthly Review Press (9–45).
- Ettinger, Elzbieta (1986) *Rosa Luxemburg. A Life*. Boston: Beacon Press.
- Frölich, Paul (1939) *Rosa Luxemburg. Gedanke und Tat*. Paris: Editions Nouvelles Internationales.
- Geras, Norman (1976) *The Legacy of Rosa Luxemburg*. London: NLB.
- Havel, Václav (1978) «De maktløses makt» i Václav Havel (1990) *Forsøk på å leve i sannhet. Essays og taler, 1977–1990*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (21–95).
- Hentze, Jürgen (1975) *Nationalismus und Internationalismus bei Rosa Luxemburg*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Jacobs, Jack (1992) *On Socialists and «The Jewish Question» after Marx*. New York: New York University Press.
- Kautsky, Karl (1922) *Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Leo Jogiches. Ihre Bedeutung für die deutsche Sozialdemokratie*. Berlin: Verlagsgenossenschaft «Freiheit».
- Kautsky, Luise (1929) *Rosa Luxemburg. Ein Gedenkbuch*. Berlin: E. Laubsche Verlagsbuchhandlung GmbH.
- Laschitzka, Annelies (1993) Rosa Luxemburg über nationale Werte und nationalistische Gefahren. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 35 (4): 53–65.
- Laschitzka, Annelies (1996) *Im Lebensrausch, trotz alledem Rosa Luxemburg*. Berlin: Aufbau-Verlag.
- Luxemburg, Rosa (1970–75) *Gesammelte Werke*. Band 1–5. Berlin: Dietz Verlag.
- Luxemburg, Rosa (1982–84, 1993) *Gesammelte Briefe*. Band 1–6. Berlin: Dietz Verlag.

- Luxemburg, Rosa & Jürgen Hentze (red.) (1971) *Internationalismus und Klassenkampf. Die polnischen Schriften*. Neuwied und Berlin: Luchterhand Verlag.
- Luxemburg, Rosa & Horace B. Davis (red.) (1976) *The National Question. Selected Writings by Rosa Luxemburg*. New York and London: Monthly Review Press.
- Luxemburg, Rosa (1973) *Skrifter i utvalg 1 og 2*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Manninen, Virve (1993) Zur nationalen Komponente in Rosa Luxemburgs Revolutionsbegriff in der Zeit der ersten russischen Revolution 1905/06. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 35 (4): 66–71.
- Manninen, Virve (1996) *Sozialismus oder Barbarei? Der Revolutionäre Sozialismus von Rosa Luxemburg 1899–1919*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1848) «Det kommunistiske partis manifest» i Karl Marx (1971) *Verker i utvalg 4*. Oslo: Pax Forlag A/S (61–92).
- Neumann, Daniela (1987) *Studentinnen aus dem Russischen Reich in der Schweiz (1867–1914)*. Zürich: Verlag Hans Rohr.
- Petrus, Joseph A. (1971) The Theory and Practice of Internationalism: Rosa Luxemburg's Solution to the National Question. *East European Quarterly* 4 (4): 442–56.
- Rosa Luxemburg und die nationale Frage. Materialien einer Tagung*. (1993) Potsdam: Brandenburger Verein für politische Bildung Rosa Luxemburg e. V.
- Shelton, Anita K. (1987) Rosa Luxemburg and the National Question. *East European Quarterly* 21 (3): 297–303.
- Stadler-Labhart, Verena (1978) *Rosa Luxemburg an der Universität Zürich 1889–1897*. Zürich: Verlag Hans Rohr.
- Tych, Feliks (1991) Ein unveröffentlichtes Manuskript von Rosa Luxemburg zur Lage in der russischen Sozialdemokratie. *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* 27 (3): 339–57.
- Tych, Feliks (1993) Rosa Luxemburg und die nationale Frage. Motivation und politische Vorschläge. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* 35 (4): 43–52.
- Tych, Feliks (1995) «Die Revolution von 1905–1907» i Theodor Bergmann, Jürgen Rojahn & Fritz Weber (red.) *Die Freiheit der Andersdenkenden. Rosa Luxemburg und das Problem der Demokratie*. Hamburg: VSA-Verlag (79–86).
- Walicki, A. (1983) Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism (1893–1914). *The Slavonic and East European Review* 61 (4): 565–82.
- Wolf, Julius (1924) «Julius Wolf» i Felix Meiner (red.) *Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. Leipzig: Verlag von Felix Meiner (209–47).

Sankt Petersburg på nettet

Ленинград в годы войны

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Наличие и поиск
пропавших

Посвящает

Минигулова Ша

Соп

I 2003 skal Sankt Petersburg feire sin 300-årsdag. Byen ble grunnlagt som Russlands vindu mot vest, og dens etablering var en del av Peter den stores ambisiøse moderniseringsplan. I løpet av kort tid vokste Sankt Petersburg til å bli et av de viktigste russiske handels-, makt- og kultursentra. I to perioder – mellom 1712 og 1728 og mellom 1732 og 1918 – var Sankt Petersburg Russlands hovedstad. Byens betydning avspeiles i befolkningsveksten: I 1725 hadde byen bare 40 000 innbyggere, i 1853 hadde befolkningen vokst til 523 000, og i 1917 bodde det nesten 2,5 millioner mennesker her. I dag bor det 4,8 millioner mennesker innenfor byens administrative grenser.

Det er ikke bare byens utseende som har forandret seg gjennom årene, også navnet har blitt endret og avspeiler Russlands dramatiske historie. Byen ble etablert som Sant-Piterburkh, deretter kjent under det tradisjonelle navnet Sankt Petersburg (Sankt Peterburg på russisk). Etter at krigen mellom Tyskland og Russland brøt ut i

1914, ble navnet «russifisert», og fra august 1914 til januar 1924 het byen Petrograd. Den 26. januar 1924 besluttet sovjetiske styresmakter imidlertid å ære Vladimir Lenin ved å kalle opp byen etter ham. Navnet Leningrad overlevde frem til 1991, da byens og Russlands myndigheter bestemte seg for at den skulle få tilbake det historiske navnet Sankt Petersburg. Ved siden av disse offisielle navnene er Sankt Petersburg også kjent som Nordens Venezia og Nordens Paris – begge to velfortjente tilnavn tatt i betraktning byens urbane preg og kulturelle rikdom.

For å gi leserne bedre innsikt i byens innfløkte historie og guide dem gjennom noen av byens fantastiske severdigheter har vi bestemt oss for å bruke denne utgaven av *Velkommen til Internett* til en nettpresentasjon av Sankt Petersburg.

Sankt Petersburg på nettet

Offisiell informasjon om feiringen av byens 300-årsjubileum finner man på en server med følgende adresse:
<http://www.spb300.com/>

Denne serveren inneholder blant annet en detaljert oversikt over forskjellige evenementer i forbindelse med 300-årsfeiringen:

http://www.spb300.com/cal_main.shtml

En annen server som er viet 300-årsfeiringen, tilhører byens kulturkomité og er etablert ved hjelp av Open Society (Soros Foundation). Adressen er

http://www.300.spb.ru/home_ru.phtml

Den elektroniske portalen Peterburg Online inneholder informasjon om det viktigste som skjer i byen:

<http://www.portal.spb.ru/>

En annen samling av lenker til webbasert informasjon om Sankt Petersburg finnes på

<http://www.catalog.spb.ru/>

Byens offisielle webside, presentert av byens administrasjon, er tilgjengelig på adressen

<http://www.gov.spb.ru/index-win.asp>

Det lokale parlamentet i Sankt Petersburg har også sitt eget nettsted. Det finner man på adressen

<http://www.assembly.spb.ru/>

De ovennevnte serverne er alle russisk-språklige. For engelskspråklig informasjon anbefales Petersburg City på adressen

<http://petersburgcity.com/>

Trenger du hjelp til å orientere deg i byen, finnes det en samling lenker til kart, respektive et interaktivt kart på

henholdsvis

<http://www.spb.ru/index.php?mode=maps>

og

<http://spb.nakarte.ru/>

For en oversikt over Hvem er hvem? i Sankt Petersburg, se

<http://www.ceo.spb.ru/>

Hva gjelder det politiske liv, finnes det en oversikt over regionale og føderale valg i Sankt Petersburg på

<http://www.elections.spb.ru/>

For mer detaljer om de siste valgene i byen, også valget til det regionale parlamentet som ble avholdt 8. desember 2002, anbefales

<http://www.zaks.ru/ru/index.shtml>

For en generell oversikt over det politiske liv i Sankt Petersburg, med en oversikt over partistrukturen, se

<http://www.politics.spb.ru/>

Til slutt ytterligere et par engelskspråklige kilder. *The Sankt Petersburg Times*, byens engelskspråklige avis, holder deg oppdatert på nyhetsbildet. Adressen er

<http://www.times.spb.ru/>

Og for turistene kan «St Petersburg at your fingertips» gi nyttig informasjon om alt fra toll og flybilletter til hotell og sightseeing:

<http://www.cityvision2000.com/index.htm>

Historie og kulturliv i Sankt Petersburg

En nesten fullstendig oversikt over de 222 offisielle museene i Sankt Petersburg finner man på den russiske serveren [museum.ru](http://www.museum.ru) på adressen <http://www.museum.ru/mus/location.asp?map=ru®ion=3&From=0>

Et godt utgangspunkt for en virtuell museumsrunde er Sankt Petersburg statlige museum for historie (som bl.a. inkluderer Peter-Paul-festningen). Museet har omfattende informasjon på engelsk på adressen http://www.museum.ru/museum/gmispb/Engl/GMISPB_En.htm

Hvis du følger lenken «Old Petersburg», finner du en interessant presentasjon av byens historie. Spesielt lenken nederst på denne siden, som fører til et historisk bykart som viser Sankt Petersburg anno 1913, er nyttig. Fra nivå fire (man peker med markøren på bildet og klikker tre ganger for å komme ned på dette nivået) kan man klikke seg direkte inn i ulike historiske severdigheter, se bilder og lese om deres historie.

Blant de viktigste av disse severdighetene er utvilsomt Eremitasjen, museet som åpnet sine dører for publikum i 1852 og som med sine ca. 3 millioner kunstgjenstander i dag regnes som et av verdens viktigste kunstmuseer. Eremitasjen har satset tungt på Internett som formidlingskanal, og resultatet er et spennende nettsted som man finner på adressen <http://www.hermitage.ru/>

Det eldste av de russiske museene er Kunstkamera (Kunstammeret) som ble etablert av Peter den store i 1704. Museet ga opphav til blant annet Det russiske vitenskapsakademi, og dets eldste samling er i dag en del av Peter den stores etnologiske og antropologiske museum. Mer informasjon om museet, dets historie og samlinger finner man på adressen <http://www.kunstkamera.ru/>

Et liten smak av hvordan livet artet seg ved det russiske hoffet før bolsjevik-revolusjonen, kan man få ved å besøke museet i Tsarskoje Selo, som ligger i utkanten av Sankt Petersburg. Tsarskoje Selo var sommerresidens for de russiske tsarene og deres familier fra 1725 til 1917. Til tross for at museet ble plyndret og lagt i ruiner av tyske styrker under 2. verdenskrig, bærer stedet fortsatt preg av den overdådigheten som kjennetegnet livet ved det russiske hoffet. Mer informasjon om museet og Tsarskoje Selo finner man på adressen <http://www.tzar.ru/>

Et annet betydelig historisk minnesmerke i Sankt Petersburg er krysseren Aurora som spilte en viktig symbolsk rolle under Oktoberrevolusjonen i 1917 – en salve fra Aurora var ifølge offisiell sovjetisk historieskrivning startskuddet for hele revolusjonen. I dag er krysseren gjort om til et museum, som også kan besøkes på nettet på adressen <http://www.aurora.org.ru:8101/>

Blant andre historiske hendelser knyttet til Sankt Petersburg er kanskje den

mest dramatiske byens beleiring under 2. verdenskrig. Beleiringen varte i nesten 900 dager – fra 8. september 1941 til 27. januar 1944 – og krevde minst 800 000 menneskeliv. I dag kan man se minner fra beleiringen i Det statlige museum for byens forsvar og blokade. Informasjon om museet finnes på adressen

<http://www.museum.ru/M107>

Mer om blokaden kan man finne på adressene

<http://www.blokada42.narod.ru/blokada.htm>

og

<http://blokada.narod.ru/>

Den russiske marinens historie er tett knyttet til Sankt Petersburgs historie, og det er derfor naturlig at landets marinemuseum er lokalisert til byen. Informasjon om museet kan man finne på adressen

<http://www.museum.navy.ru/index-r.htm>

En annen viktig russisk institusjon som holder til i Sankt Petersburg, er Det russiske nasjonalbiblioteket, *Rossijskaja Natsionalnaja Biblioteka*. Bibliotekets hjemmeside har adressen

<http://www.nlr.ru:8101/>

og for en engelskspråklig versjon, se

<http://www.nlr.ru:8101/eng/>

Det russiske nasjonalbiblioteket har i forbindelse med byjubileet laget en spesiell oversikt over Sankt Petersburg-relaterte temaer:

<http://www.nlr.ru:8101/petersburg/>

Under denne adressen kan man finne en digitalisert samling av historiske postkort med motiver fra byen:

<http://www.nlr.ru:8101/petersburg/spbpcards/>

Byens historie er også uløselig sammenvevd med den russiske litteraturhistorien. Mange av landets mest kjente forfattere har levd og arbeidet i Sankt Petersburg i lange perioder. Allikevel er det kanskje to som det er grunn til å trekke frem spesielt, og som er hedret med egne museer. Aleksander Pusjkin levde i byen frem til sin død i 1837, og Pusjkin-museet i Sankt Petersburg er det viktigste av alle i Russland. Informasjon om museet finnes på adressen

<http://www.museumpushkin.ru/>

Likeledes er Fjodor Dostojevskijs liv og verk uatskillelig fra byens historie. En virtuell tur til Dostojevskij-museet kan man foreta på adressen

<http://www.md.spb.ru/>

God reise!

Bokomtaler

Pains of Partition. Nationalism, National Identity, and the Military in Post-Soviet Russia

Sven Gunnar Simonsen

Oslo: Department of Political Science, University of Oslo 2002

199 s. ISBN 8257047619

Recenserad av **Johan Öhman** [doktorand i historia, Historiska institutionen, Lunds universitet och lärare vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet]

Sovjetunionens sammanbrott drabbade samtiden på många sätt; ett segerrus drog genom de västeuropeiska staterna samtidigt som farhågor om den framtida utvecklingen följde i kölvattnet. «Vad nu då?» var det många som frågade sig i både öst och väst. Vetenskapsmän stod lika mycket utan förklaringar som journalister och folk i allmänhet. Vad som händer med stater och andra samhällen under snabb förändring är fortfarande ett tämligen outforskat område, tillika svårforskat och därför ytterst intressant. Samhällsomvandlingarna i Öst- och Centraleuropa attraherade forskare och frågeställningar som kunde ge samtiden svar på vad som egentligen pågick, samt hur de påverkade aktörerna såväl som åskådare kunde lära sig och förstå.

Det är i denna frågeställning som Sven Gunnar Simonsen tar utgångspunkt i sin avhandling. Fokus är riktat mot Ryssland och ambitionen är att bidra till en fördjupad förståelse av nationalism och nationell identitet i en stat under en period av snabb förändring. Av särskilt intresse för avhandlingen är Rysslands försvarsmakt och hur den, och dess medlemmar som social kategori, reagerade på den kraftiga förändringen under 1990-talet, som bestod i både förändrade statsgränser och en förändrad kontext för etniska identitetsbyggen. En explicit hypotes är att det är i försvarsmakten en förändring och adaptation torde vara mest synlig.

Simonsen önskar göra anspråk på generaliserbarhet i denna kvalitativa fallstudie. Ätminstone de teoretiska resonemangen kring den empiriska undersökningen avses kunna bidra till en generell

förståelse av problematiken eftersom ingen egentlig teori på området existerar. Tack vare att delar av analysen rör sig inom redan kända utarbetade teoretiska ramverk kan empirin fogas till dessa och utveckla dem, enligt Simonsen. Med detta skall man dock inte förstå denna avhandling som en teoribyggande eller teoriprovande produkt som råkar studera Ryssland, utan snarare en avhandling som kan bidra med teoretiska insikter utanför områdesstudierna. Ansatsen blir både ambitiös och allmänt vetenskapligt intressant såtillvida att Simonsen, likt många under 1990-talet, upptäckt att östra Europas omvandling presenterat ett antal allmängiltiga empiriska problem som sträcker sig över hela vetenskapliga discipliner, något som inte minst är en vanlig insikt bland de forskare som ägnar sig åt vad som ibland kallas för «nationalismforskning».

Pains of Partition. Nationalism, National Identity, and the Military in Post-Soviet Russia är en så kallad sammanläggningsavhandling, det vill säga den består i huvudsak av ett antal redan publicerade artiklar, i detta fall sju stycken. Till detta har lagts ett introduktionskapitel som redogör för teoretiska såväl som metodiska och andra obligatorier i en avhandling. De sju artiklarna reproducerade i avhandlingen berör teoretiska ramverk för studien, så som nationalism och nationell identitet i Ryssland, samt mer renodlade fallstudier som militären i politiken eller den ryska Nordflottan. På det hela taget håller Simonsens artiklar en mycket hög klass och behandlar relevanta och intressanta temata på ett skickligt sätt. Men det är i just detta som en av handlingens svagheter visar sig.

Pains of Partition dras nämligen med ett problem som är mycket vanligt för sammanläggningsavhandlingar – att ingen egentlig samlad bild eller analys presenteras. Ur ett perspektiv kan man sluta sig till att detta är en självklarhet eftersom det handlar om ett antal artiklar och inte ett antal analyserande kapitel i en monografi. Helheten blir därför något mindre tydlig. Ur ett annat perspektiv är detta ett större problem. Att skriva artiklar och få dem publicerade är en process som ofta handlar om att exkludera allt som inte är absolut nödvändigt och ibland lite mer. Utrymme ges inte till alla de definitioner och diskussioner som vetenskapligheten alltid skulle kräva. Ett exempel ur Simonsens avhandling rör det centrala begreppet och operationaliseringen av nationalism. I en inledande artikel följer definitionen nära den näst intill klassiska uppdelningen av Hans Kohn i en etnisk nationalism och en civil (s. 33). Detta hade tarvat mer diskussion och utredning än det stycke som det nu får, eftersom uppdelningen spelar en central roll i hela avhandlingen och uppdelningen på inget sätt är oproblematiserad.

Problem som det ovan nämnda hade kunnat undvikas med ett genomarbetat introduktionskapitel som grundligt diskuterat, redogjort för och operationaliserat bakomliggande teoretiska utgångspunkter. I sitt nuvarande skick når behandlingen av dessa spörsmål som bäst en rudimentär nivå, vilket lämnar avhandlingen i läsarens våld med en förhoppning om att denne intuitivt skall förstå vad som avses. Transparensen kan sålunda sägas vara allt annat än god. Ibland får läsaren gissa sig till innebörden av, stundtals centrala, begrepp som «kultur» eller «etnicitet». Detsamma gäller det tillsynes oreflekterade användandet av data utvunnet ur undersökningar genomförda av ryska institutioner och reproducerade i ryska tidningar (exempelvis s. 132). Det är möjligt att det ligger mycket arbete och kritiskt tänkande bakom både begreppsapparat och användande av olika undersökningar. Som kritisk läsare önskar man dock mer insyn i hur eventuellt detta arbete gått till. Nu är man fullkomligt utlämnad till att helt enkelt lita på Simonsens ord.

De resultat som uppvisas i avhandlingen kommer tyvärr inte som någon överraskning. Inte heller kan resultaten sägas kasta nytt sken över den nationella identitetens förändring då statsapparaturen själv är stadd i snabb förändring. Till viss del beror detta på att avhandlingen hela tiden refererar till tidigare studier och teorier men inte lägger till något egentligen kvalitativt nytt. Det egna perspektivet eller den egna teoretiska analysen lyser med sin frånvaro, trots att Simonsen presenterar en tillsynes hållbar och genomtänkt modell för den ryska nationalismens olika karaktärer (s. 36–38, s. 84–86).

Detta tillkortakommande beror på formen av avhandlingen. För i de enskilda artiklarna uppvisas en stor vetenskaplig skicklighet medan samma skicklighet lyser med sin frånvaro i inledningen. Inledningskapitlets slutsatser faller ganska platt och kan inte sägas bidra till en ökad förståelse av nationalism och nationell identitet, något de kanske gjort om avhandlingen genomarbetats och tillåtits transparens.

Kazakhstan – Hvor bjergene er høje og steppen bred

Svetlana Klimenko & Mikael Hertoft (red.)

København: Museum Tusulanums Forlag 2002

176 s. ISBN 8772897317

Omtalt av **Bergljot Hovland** [NORDEM prosjektkoordinator, Norsk senter for menneskerettigheter]

Den danske «Kazakhstanforeningen» vart starta i september 1991. Foreininga var ein grasrotorganisasjon som i fyrste halvdel av 1990-talet arbeidde aktivt for å spreia informasjon om Kasakhstan i Skandinavia og om Skandinavia i Kasakhstan. Kunnskapsutveksling kom til mellom anna gjennom å organisera delegasjonsturar til og frå Kasakhstan. Foreininga var særleg aktiv i økologiske spørsmål, men arbeidde for å fremje alle typar samarbeid mellom Kasakhstan og Danmark. I 1997 fann eg som hovudfagsstudent sjølv vegen til Kasakhstan gjennom Kazakhstanforeningen sitt nettverk, og opplevde der den same «nysgerrighed og fascination overfor dette gigantiske land», samt den kasakhiske gjestfriheten, som sette djupe spor i den første delegasjonen frå foreininga til Kasakhstan i 1991 (s. 15). Foreiningsarbeidet er i dag lagt på is, men nokre av prosjekta som kom i gang i aktivitetstida, i hovudsak dei økologiske, pågår framleis.

At aktivitetane til Kazakhstanforeningen har vore allsidige, er boka *Kazakhstan: Hvor bjergene er høje og steppen bred*, redigert av Svetlana Klimenko og Mikael Hertoft, eit handfast bevis på. Boka er den første større danskspråklege presentasjonen av Kasakhstan. Målet med publikasjonen er i tråd med eit av foreininga sine grunnleggande mål: å spreia informasjon om Kasakhstan i Skandinavia. Ved å gi ein introduksjon til Kasakhstans historie og geografi, illustrert ved reiseskildringar, akademiske analysar, ein journalistisk reportasje, rapportar frå internasjonale miljø- og fiskeriprojekt m.m., ynskjer forfattarane å nå ei målgruppe som famnar alt frå turistar til akademikarar, politikarar og kulturelt interesserte.

Helen Liesl Krag introduserer boka med eksotiske anekdotar frå sine reiser til det sovjetiske Kasakhstan på 1980-talet. Feltskildringar frå Kasakhstan i denne perioden er sjeldne i vestleg litteratur, noko historiene til Krag kan gi ei forklaring på: Kasakhstan låg svært isolert til i utkanten av det sovjetiske området. Det var ikkje så enkelt å koma seg verken til eller frå republikken som vestleg forskar, og tilgang til informasjon var kontrollert og komplisert.

Etter å ha plassert Kasakhstan sikkert på kartet gir Mikael

Hertoft ein oversikt over infrastruktur, industri og demografi før han presenterer lesaren for viktige hendingar på Kasakhstans territorium og i kasakhane si historie. Politisk, økonomisk og økologisk utvikling blir skildra i sovjet- og nåtid. Hertoft gir viktig «basisinformasjon» om Kasakhstan i ei enkel og oversiktleg form. Siste avsnitt byr på oppdatert informasjon frå Kasakhstan fram til 2002.

Karen Odgaard og Jens Simonsen bidrar med sitt antropologiske forskingsarbeid til innsikt i kasakhiske slektskapsforhold og den rolla sosiale nettverk har hatt for organisering og posisjonering blant kasakhane. Dei viser til korleis vestlege analytikarar på 1990-talet har fokusert einsegn på spenningsforholdet mellom russarar og kasakhar og sjeldan på interne kasakhiske skilnader. I forhold til vurdering av konfliktpotensial er dette eit viktig poeng. Artikkelen bidrar også til å skapa forståing for politiske og økonomiske prosessar i Kasakhstan i postsovjetisk tid.

Marianne Øhlers tar for seg Kasakhstans politiske utvikling frå Sovjetunionens samanbrot i 1991 og fram til 1996 – ein turbulent og retningsgivande periode for Kasakhstan. Med president Nursultan Nasarbajev stødig ved roret har styresettet i Kasakhstan gått i ei autoritær retning, illustrert her mellom anna ved dei manipulerte parlamentsvala og folkeavstemninga i 1994 og -95. Øhlers presenterer dei viktigaste politiske kreftene i Kasakhstan dei første åra etter sjølvstendet, og aktuelle politiske saker, som til dømes fokuset på gjenreising av den kasakhiske kultur og nasjon. Dette fokuset på – og etterkvart også favoriseringa av – kasakhar i Kasakhstan fører Øhlers til spørsmålet om kor lenge minoritetane i Kasakhstan (som utgjør bortimot halve folkesetnaden) kan verta tilsidesett før dei begynner å føla seg truga som nasjonale grupper.

Joakim Friebergs reportasje om desemberopprøret i Almaty i 1986 skil seg ut med eit til tider sterkt lada språk. Når ein les om blodbad og massakrar og tal på døde og skada, ser ein akademikar gjerne eit par kjeldereferansar utanom intervjuobjekta. Det finn ein ikkje så ofte i avisartiklar, som Friebergs bidrag er sett saman av, og heller ikkje her. Desemberopprøret er ein viktig historisk milepåle som bør ha ein plass i ei bok som dette. Friebergs innslag er interessant og oppsiktsvekkande lesing, men samstundes ei noko glorifisert framstilling av den kasakhiske nasjonalrørsla på 1980-talet.

Intervjuet som Karen Odgaard og Henrik Jøker Bjerre har gjort med familien Ayobi, ein kasakhisk familie busett i Danmark, gir eit godt innsyn i den kasakhiske diasporaens forhold til det nye og det gamle heimlandet. Utvandringa frå Kasakhstan skjer på 1930-

talet, og går via Afghanistan og Iran til familien i 1985 får tilbud om opphald i Danmark. Den danske familiens kasakhiske kultur vert utfordra i møte med det moderne Kasakhstan. Det kasakhiske språket deira er arkaisk i forhold til det russifiserte, moderne kasakhiske, og det kan vera vanskeleg å kommunisera med slektningane i Kasakhstan. Å få unge og gamle stemmer presentert i sitatform som her er eit forfriskande innslag i boka.

Kurt Bertelsen Christensen og Henrik Jøker Bjerre sin artikkel om Aralsjøens tragedie og om det suksessrike fiskeriprojektet «Fra Kattegat til Aralsøen», starta i 1996 av danske fiskarar med dansk bistandsstøtte, er spanande og inspirerande lesing. Her er pågangsmot og grunn til optimisme. Som eit resultat av innsatsen til foreininga Levende Hav, basert på fiske av skrubb i Lille Aral, har fattige og utdøyande fiskarlandsbyar ved Aralsjøen livna til, og organisert samarbeid for sjølvstendig drift og økonomisk utvikling.

Svetlana Klimenkos bidrag gir eit innsyn i tolken si verd og vanskar. Ho fungerer ikkje berre som språkleg tolk, men også som tolkar mellom kulturar. Klimenko funderer på likskap og ulikskap mellom danskar og kasakhar, og hennar plassering som russar mellom desse. Ho introduserer også lesaren for to kasakhiske litterære storleikar, Abaj og Olsjas Sulejmenov, og presenterer utdrag frå deira filosoferingar over kasakhane sitt forhold til Russland og den russiske kultur. Val av tema og litteratur er igjen knytt til hennar ståstad som russar, og vert kanskje noko unyansert som ein introduksjon av slike storleikar. Samstundes illustrerer Klimenko at nettopp dette temaet har vore høgst aktuelt for kasakhane frå 1800-talet og fram til i dag.

Mikael Hertoft rundar av artikkelsamlinga med å ta lesaren med på ei reise til det nordlege, industrielle Kasakhstan, sørover til Aral og austover til den gamle hovudstaden Almaty. Skildringa frå dagleglivet rundt det tidlegare prøvesprengingsområdet i Semipalatinsk er gripande, og historia kring dei sovjetiske prøvesprengingane fortener minst så mykje plass i ein slik introduksjon av Kasakhstan som boka tar mål av seg å vera.

Kasakhstan blir skildra frå mange vinklar og gjennom ulike stemmer. Artiklane er svært ulike, ikkje berre i innhald, men også i presentasjonsstil og i bruk av kjelder. Innslaga er alle kunnskapsrike – og tidvis analytiske – presentasjonar av eit breitt spekter tema. Den tematiske breidda gir lesaren innblikk i det mangfald av problemstillingar Kasakhstan står overfor i dag, samt bakgrunnskunnskap som bidrar til å forklara utviklinga i det kasakhstanske samfunnet. I tillegg til opplysningsmandat og -funksjon er det på sin plass å peika

på at boka også er ein viktig og verdig dokumentasjon av grasrotarbeid som ber frukter, både for svært mange menneske og med ukjent mange positive resultat. Slik innsatsvilje imponerer.

Russia: More different than most

Markku Kangaspuro (red.)

Series B: 16

Helsinki: Kikimora Publications 2000

328 s. ISBN 9514594231

Recenserad av **Björn Badersten** [universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet]

Det senaste årtiondets samhällsomvandling i Öst- och Centraleuropa har på ett avgörande sätt förändrat förutsättningarna för politiken, såväl vad gäller dess praktiska utövning som sättet att analysera den. Perspektiv har förskjutits, invanda föreställningar har utmanats och traditionella analysmodeller har ifrågasatts. Det unika samhällsvetenskapliga experiment som tog fart i kölvattnet efter de dramatiska händelserna senhösten 1989 har därtill lett till en närmast explosionsartad tillväxt i forskningen kring de fyra öststaterna. Framst kanske till följd av att omvandlingsprocesserna lockade till sig en lång rad forskare som inte förut sysslat med området. Resultatet har blivit att den tidigare relativt homogena sovjetologin och öststatsforskningen successivt kommit att ersättas av en betydande mångfald och pluralism.

Denna utveckling har också haft vetenskapsteoretiska förteckningar. I ljuset av ett dubbelt samhällsvetenskapligt «misslyckande», dels i termer av att man i stort förbisåg utvecklingstendenserna under 1980-talet och att händelseutvecklingen 1989 därför kom som en fundamental överraskning för många, dels i termer av att man haft betydande svårigheter med att få analytiskt grepp om omvandlingsprocesserna och av att man närt en närmast naiv övertro på möjligheten att på kort tid omstöpa de fyra kommunistiska länderna efter förutbestämda ideal, har man tvingats att ompröva många av samhällsvetenskapens sedvanliga förgivettaganden. På så sätt har utvecklingen i Öst- och Centraleuropa inte enbart lett till en förändring av östeuropaforskningen som sådan, utan har också lett till en omvärdering av traditionell samhällsvetenskaplig teoribildning.

En intressant bild av den perspektivrikedom som idag präglar östeuropaforskningen ger den av Markku Kangaspuro redigerade

antologin *Russia: More different than most*. Boken, som innehåller ett tiotal bidrag från företrädesvis finska forskare, är sprungen ur den stora satsning på forskning kring Ryssland och Östeuropa som i mitten av 1990-talet initierades av Finlands vetenskapsakademi. På många sätt var satsningen unik. Ett stort antal forskningsområden, främst inom humaniora och samhällsvetenskap, gavs betydande resurser för att utveckla studiet av det finska närområdet. Sammantaget har 26 projekt med olika inriktning genomförts, vilket resulterat i en lång rad vetenskapliga arbeten. I antologin redovisas endast en liten del av dessa forskningsinsatser, men samlingen ger ändå en god inblick i den finska östeuropaforskningens mångfald och dynamik. Den speglar också på ett tydligt sätt behovet av perspektivpluralism för att nå förståelse för de komplexa omvandlingsprocesserna i Öst- och Centraleuropa. Ämnesbredden i antologin är betydande; vi finner alltifrån litteraturkritiska essäer med historiskt djup till renodlade ekonomiska analyser av utvecklingen under 1990-talet. I centrum står Ryssland och det specifikt ryska, men bidragen i boken hämtar också näring från en vidare öst- och centraleuropeisk kontext.

Antologin är organiserad kring två huvudteman, som tar vid efter en inledande presentation av den finska östeuropaforskningens historia (Kivinen & Sutela). Det första temat är i vid mening humanistiskt och berör kulturella, idémässiga och ideologiska aspekter av omvandlingsprocesserna i Öst- och Centraleuropa. Vi möter här en övergripande analys av den ryska 1900-talskulturen i spänningsfältet mellan modernism och postmodernism (Huttunen, Pesonen & Turoma); vi finner en idéorienterad analys av tjeckiskt samhällsliv i mötet mellan politik och antipolitik, mellan realpolitik och moral (Kivikoski); vi möter ett ryskt utbildningssystem i en pendelrörelse mellan nationell och internationell påverkan (Laihiala-Kankainen); vi får med hjälp av ekonomisk-sociologisk nätverksanalys insikter i det ryska vardagslivets relationella karaktär (Lonkila) och vi möter en problemorienterad analys av sanning och censur i ryska självbiografier (Liljeström).

Det andra temat är mer traditionellt samhällsvetenskapligt och cirklar kring ekonomi och samhällsliv i den post-socialistiska vardagen. Här möter vi en analys av rysk ekonomi i brytpunkten mellan en modern opersonlig marknadsekonomi och en traditionell personaliserad nätverksekonomi (Salmi); vi finner en innovations-teoretisk analys av rysk industristruktur och av problemen med industriell omvandling (Kaukonen, Löfgren & Schienstock); vi möter en komparativ analys av människors överlevnads- och anpassnings-

förmåga i det rurala Ungern och Ryssland (Tykkyläinen); vi finner en institutionell analys av marknadsekonomins haltande framväxt i den ryska hamnstaden Viborg (Kosonen) och vi finner en arbetsmarknadsteoretisk analys av Europeiska unionens östutvidgning (Karppi, Kultulahti & Rantala).

Ämnesområdet som behandlas är följaktligen brett. Variationsrikedomen är stor, både metodologiskt och vetenskapsteoretiskt. Det finns dock två analytiska huvudlinjer som genomsyrar flertalet av bidragen och som ger boken en viss enhetlighet. För det första betraktas omvandlingsprocesserna genomgående i ett nedifrånperspektiv. Den enskilda människan bildar vanligtvis utgångspunkt och vardagslivets ofta motsägelsefulla karaktär sätts i centrum. Skall vi förstå omvandlingen, är den underliggande tanken, måste vi förstå den som en i grunden spontan process, där människor successivt och endast långsamt anpassar sig efter ändrade förutsättningar. Samhällsomvandlingen under 1990-talet i Öst- och Centraleuropa handlar i den meningen inte om att uppifrån iscensätta ett på förhand formulerat ekonomisk-politiskt ideal, utan om en gradvis, närmast evolutionär anpassningsprocess underifrån.

För det andra bildar ett historiskt perspektiv genomgående resonansbotten. Skall vi förstå utvecklingen, är tankegången, måste vi förstå det sätt på vilket historien dagligen gör sig påmind och påverkar människors beteende. Omvandlingsprocessen kan i det avseendet inte studeras i ett historiskt eller kontextuellt vakuum. Här möter vi tydligt den växelverkan mellan kontinuitet och förändring, mellan bevarande och förnyande krafter, som så påtagligt karakteriserat det senaste årtiondets samhällsutveckling i Öst- och Centraleuropa.

Dessa båda analytiska grundperspektiv ger antologin en intressant färgsättning och gör boken till ett viktigt komplement till den delvis tekniska, formalistiska och ahistoriska transitionslitteraturen. Perspektiven sammanflätas därtill på ett fruktbart sätt i den nätverksanalytiska approach som genomsyrar flera av bidragen. Boken ger också högst tankeväckande insikter i framväxten av komplexa «orena» samhällssystem, där tidigare relationsmönster, föreställningar och sociala strukturer lever sida vid sida med nya institutionella arrangemang. I sin helhet är antologin dessutom intressant från vetenskapsteoretisk utgångspunkt, då den illustrerar den förklaringskraft som är förenad med en disciplinärt förankrad mångvetenskap.

Russia: More different than most är en informativ om än något disparat samling av artiklar kring 1990-talets dramatiska utveckling i Öst- och Centraleuropa. Som sammanhållen enhet är boken

möjlig problematisk; ämnesmässigt vetter den åt väl många håll och kvaliteten på bidragen varierar. Men som avspegling av den variation och perspektivrikedom som präglar dagens östeuropaforskning, både sakfrågemässigt och vetenskapsteoretiskt, är den intressant och viktig. Framförallt ger antologin näring åt en vetenskaplig pluralism som jag tror är nödvändig för att vi skall nå en djupare förståelse för samhällsutvecklingen i Öst- och Centraleuropa.

Women after Communism. Ideal images & real lives

Haldis Haukanes (red.)

Bergen: Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Bergen
2001. 158 s. ISBN 8291878048

Omtalt af **Brit Aaskov Kaznelson** [ph.d.-stipendiat ved Center for Russiske og Østeuropæiske studier, Syddansk Universitet]

Antologien *Women after Communism* er med til at slå fast, at der i de nordiske lande findes en bred akademisk interesse og kompetence inden for området post-socialistiske kønsstudier. Bogen indeholder en samling artikler præsenteret ved en workshop på Bergens Senter for kvinne- og kjønnsforskning i efteråret 2000. På nær to bidrag skrevet af inviterede britiske forskere er artiklerne skrevet af norske akademikere, herunder flere yngre af slagsen. Bidragene spænder over forskellige fagdiscipliner dog med en klar overvægt til socialvidenskaberne, særligt antropologi. Det præger den forskningstradition, bidragene er baseret på og dermed helhedsindtrykket.

De to bidrag, der tydeligst skiller sig ud fra mængden er placeret hhv. først og sidst i samlingen. Sue Bridgers indledende artikel omhandler en række centrale aspekter ved det sovjetiske kønssystem, som ideologisk og praktisk har præget kønsmønstrene i hele det socialistiske Øst- og Centraleuropa. Nok så interessant er dog Bridgers problematisering af de vestlige perceptioner af disse. Bl.a. advarer hun mod at betragte det socialistiske kønssystem som statisk og én-dimensionalt, hvilket hun mener, der er en tendens til blandt vestlige forskere. At denne advarsel er på sin plads vidner flere af de efterfølgende artikler desværre om. Men herom senere. Alexandra Leontievas afsluttende litterære artikel fungerer i kraft af sin placering og sin faglige andenhed som en slags kulturel perspektivering til de mange små bidder af levet virkelighed, samlingens øvrige bidrag præsenterer læseren for. Det er glædeligt, at redaktionen har

medtaget dette gode bidrag og derved sat temaet over faglig strøm-linethed. Leontievas diskussion af to sensovjetiske fortællinger om prostitution bevæger sig nemlig præcis som de øvrige bidrag omkring antologiens centrale kerne: forholdet mellem ideal og realitet.

Bogens undertitel *Ideal images and real lives* fungerer som gennemgående tema og rød tråd gennem de geografisk og emnemæssigt meget forskellige bidrag. Uanset om ens interesse overvejende er styret af området eller emnet, skal man være meget kræsen, hvis ikke man kan finde mindst én personlig lækkerbissen. På den anden side betyder det naturligvis også, at ikke alt falder i ens smag. Men sådan er det nu engang med blandede bolsjer. En hurtig indholdsdeklaration lyder: bedstemoderskab i Tjekkiet, dagligliv i Moldova, mad og omsorg i Tjekkiet, gammeltroendes traditioner i Nordrusland, uzbekisk identitet, etniske tilhørsstrategier i det tysk-polske grænseland og elskerinde-kultur i Arkhangelsk. Min personlige favorit er Francis Pines bidrag om moderskab i Polen. Denne artikel udmærker sig ved sin teoretiske tænksomhed og soliditet – kvaliteter, som i en del af de øvrige bidrag er nedprioriteret til fordel for detaljerede beskrivelser af forfatternes konkrete observationer.

Kombinationen af minimalistiske studier baseret på deltagerobservation og østeuropaforskning er mig bekendt forholdsvis ny og derfor i sig selv interessant. Set i forhold til traditionelle studier af Østeuropa sætter den andre fokus på genstandsfeltet og bidrager således med nye perspektiver og ny viden. Det virker dog som om enkelte af bidragerne kommer i klemme mellem den antropologiske metode og deres østeuropæiske case. Ironisk nok sker dette måske især for de mest ambitiøse – nemlig når de konkrete observationer med vold og magt forsøges sat ind i og forklaret inden for en større post-socialistisk sammenhæng. I disse tilfælde bliver man i tvivl om, hvorvidt forfatterne virkelig er i stand til at indfange hele kompleksiteten af den kontekst, deres fortællinger udspiller sig i. De synes ikke at have den nødvendige specialiserede viden om områdets kulturelle og historiske baggrund, og deres generelle konklusioner fremstår som værende draget på et alt for fagligt spinkelt eller forenklet grundlag. Det er her, Sue Bridgers advarsel fra indledningsartiklen viser sin aktualitet internt i samlingen. Og det er synd, især fordi man som læser slet ikke sidder med et behov for at få kabalen til at gå op. Personligt synes jeg, det er meget interessant at få lov at kigge bag de store generelle linjer, der karakteriserer den traditionelle østeuropaforskning, og mere direkte ind i konkrete grupper og familiers forskellige hverdage og virkeligheder gennem

den optik, forfatteren nu engang har valgt.

Women after Communism breder feltet post-socialistiske kønsstudier yderligere ud med sine mange originale bidrag. Den går ikke efter at beskrive det generelle, men viser tværtimod pluraliteten i sit genstandsfelt. Herved skaber den en ret spændende, nødvendigvis fragmenteret, men absolut oplysende mosaik over kvinders (og mænds) dagligliv i dele af det post-socialistiske Europa. Artiklerne er overvejende holdt i en fortællende og beskrivende stil uden for megen teoretisk tyngde. Og trods udsving i kvaliteten er samlingen absolut læseværdig.

Russia's Potential in the 21st Century

Pentti Forsström (red.)

Series 2, nr. 14.

Helsinki: Department of Strategic and Defence Studies, National Defence College 2001

91 s. ISBN 951251251

Omtalt af **Mette Skak** [lektor, ph.d. Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet]

I efterårsnummeret 2001 af det amerikanske tidsskrift *Orbis* slog den sikkerhedspolitiske forsker Rajan Menon til lyd for, at man opgiver den personfikserede ruslandsanalyse og heraf følgende personfikserede ruslandspolitik og i stedet koncentrerer sig om «structural constraints on Russian diplomacy». Uden direkte reference til Menon er det denne tilgang, der præger nærværende publikation.

Bogen er resultatet af et seminar afholdt i marts 2001 i Finland, selve udgivelsen daterer sig til august 2001, altså før terrorangrebet på USA den 11. september og de nye rammer, det har skabt for Ruslands forsvars- og sikkerhedspolitik. Selv om man som udgiver i sagens natur ikke kan gardere sig imod uforudsete begivenheder, er det ærgerligt, at bogens bidragsydere ikke har kunnet tage højde for 11. september-effekten på deres emne, selv om det ikke i alle tilfælde ville have betydet så meget. Som læser kan man imidlertid ikke lade være med at spørge sig selv, om bogen mon var blevet den samme, hvis seminaret havde været skudt blot et halvt år frem i tid. Min fornemmelse er, at nogle forfattere – f.eks. Steven Rosefielde – anslår en for pessimistisk tone vedrørende Ruslands økonomiske formåen og resultater de senere år samt Ruslands videre

stropolitisk handlerum. Efter 11. september tales der jo om Rusland som det nye Saudi-Arabien.

Med denne indledning har jeg antydnet nogle af de problemer, jeg ser i dette forsøg på at kortlægge Ruslands potentialer i det netop påbegyndte århundrede. Det største problem er misforholdet mellem bogens prætentioner og tyngden af den analyse, der foreligger. Bogen er desværre ikke bundet sammen af et samlende koncept ud over titlen. Allerede forordet sår faktisk tvivl om bogens sigte, idet oberst Bo Huldt citerer den russiske militærvidenskabs definition af en stats militære formåen, altså de snævert militærstrategiske potentialer, hvorimod professor Pekka Sutela vistnok havde Ruslands bredere udviklingspotentialer i tankerne, da han foreslog seminaret, jfr. bogens titel. Man får heller intet at vide om diskussionerne på seminaret, hvorfor bogens seks bidrag stritter i hver deres retning med hensyn til emne, metode, stil og relevans.

Vladimir Maljavins indledende kapitel, «Russian National Idea: Native Challenge and Global Message», er en tåget omgang russisk publicistik, der ikke rigtig hører hjemme i denne sammenhæng. Maljavin skriver ud fra megen indsigt i russisk åndsliv, men svigter aldeles sit publikum, ikke mindst med det afsluttende tvetydige budskab om åbenhed, der kan betyde alt fra Karl Popper til russisk imperialisme: «only open Russia will suit the world and only the whole world will suit Russia» (s. 13).

Kapitel 2 rummer Pertti Naulapääs anderledes systematiske analyse af teknologiniveauet i russiske virksomheder i byggesektoren sammenlignet med skandinaviske virksomheder. Emnet er relevant, og netop derfor savner man mere eksplicite koblinger til den kontekst, bidraget er placeret i – det er trods alt en delanalyse af en meget stor og kompleks problemstilling, hvor man også kunne se på Ruslands landbrugspotentialer, uddannelsespolitik osv. osv.

Kapitel 3 er skrevet af Jurij Khromov fra RISI, Ruslands institut for strategiske studier, og er en meget læseværdig analyse af Ruslands eksportsituation, hvor EU-handelens betydning fremhæves. Det næste kapitel er skrevet af den britiske ekspert i russisk forsvarsindustri, Julian Cooper, der tegner et dystert billede af udviklingsmulighederne i denne sektor. Spørgsmålet er dog, om man skal begræde, at det for en gangs skyld tegner lysere for den russiske civile end militære økonomi? Kapitel 5 er skrevet af en professor Suslov fra den russiske generalstab og behandler samme emne som Cooper samt de militære reformer. Det er mindre interessant, da man savner kommentarer til læren fra krigen i Tjetjenien, korrupsionen i de væbnede styrker osv.

Antologiens mest tankevækkende bidrag er det sidste af Steven Rosefielde: «Keynes and Peter: Managing Russia's Economic and Military Vulnerabilities». Som titlen antyder, anbefaler han Putin at slå ind på en statsfinansieret genoplivning af landbrug, handel og «rustbælte»-industri ved at igangsætte store offentlige anlægsarbejder og herved forfordele de parasitiske netværk i «the crony sector». Faren ved dette erkendes åbent på side 89 – nemlig, at det militærindustrielle kompleks ligesom Hitlers hoføkonom Hjalmar Schacht sætter sig på ordrerne og nok en gang forkrøbler økonomien og det russiske samfund til fare for landet selv og omverdenen. Men problemet er ifølge Rosefielde, at hverken det neoliberale alternativ eller den korrupte laden-stå-til vil fungere, og at Rusland derfor forbliver sårbar som stat. Det giver frit spil for Kinas tvetydige ambitioner.

Summa summarum er der tale om en antologi, der begynder svagt, men som får mere damp på og munder ud i en provokerende analyse af Ruslands optioner. Som man kan forstå lever *Russia's Potential in the 21st Century* ved sin mangel på metodisk og empirisk helhed op til den nedsættende betegnelse lagkageantologi. Det er tænkeligt, at den prætentiose titel er kommet i stand som redaktørens desperate forsøg på at finde en tilpas rummelig paraply over en højst uegal samling konferenceindlæg, og at det derfor er uretfærdigt at rive ham i næsen med manglen på koncept og deslige. Men skal man være saglig over for publikummet til denne bog må man konkludere, at der kun er tale om en delvis anvendelig artikelsamling om et meget spændende emne.

Russia and Europe: Putin's Foreign Policy

Yuri Fedorov & Bertil Nygren (red.)

Swedish National Defence College – Acta B23

Stockholm: Department of Strategic Studies, Swedish National Defence College 2002

144 s. ISBN 91-87-136-98-8

Recenserad av **Dr. Timo Hellenberg** [chef, EU-förhållanden, Alexander-institutet, Helsingfors universitet]

Samlingsverket *Russia and Europe: Putin's Foreign Policy*, som redigerats av Jurij Fjodorov och Bertil Nygren, är synnerligen välkommet. Boken behandlar på bred front Rysslands relationer till Europa och Putins utrikespolitiska strategi.

Intressant och analytiskt, men också djärvt realistiskt grupperar Nygren i sin introduktion Putins utrikespolitik i perioder lösryckta från varandra. Den första perioden, fram till år 2000, kännetecknas enligt Nygren av en linjedragning som motsätter sig USA och NATO, och enligt vilken Europa inte bara var ett naturligt substitut för USA utan också en prioriterad strategisk partner.

Den andra perioden, från slutet av år 2000 till september 2001, domineras enligt Nygren av Rysslands orientering mot Asien. Med sitt rätlinjiga och något journalistiska grepp tolkar Nygren den tillsammans med Kina framförda kritiken mot USA:s Kosovo-politik och mot NATO:s strategiska doktrin som ett tecken på Rysslands frieri till Asien. Med sitt tolkningssätt manövrerar han läsarens slutledningar genom att konstatera att Rysslands Asienexkursion inte innebar en undervärdering av Europapolitiken. Detta är ett exempel på den paradoxala balansgång som gör bokens behållning något oklar och ger läsaren intrycket av att författaren ännu inte är på det klara med vilka prioriteringar och tolkningar det vore lämpligt att tillämpa.

Putins tredje utrikespolitiska period börjar enligt Nygren med terrordådet den 11 september, då man satte som mål att grunda «en gemensam antiterroristisk front» tillsammans med USA. Enligt Nygren skadar Ryssland med sin proamerikanska politik sin asiatiska front. Detta stämmer säkert, men en insats-avkastning-kalkyl torde ändå tala för en orientering västerut. Strävan mot en multipolär värld har alltså övergått i ett starkt partnerskap med USA. Undertecknad vågar emellertid kraftigt betvivla den här teorin. I fråga om t.ex. Irak står länderna på motsatta sidor och Ryssland finner sina själsfränder speciellt i Asien – och i Europa. Detta noterar Nygren också, då han nämner Israel, Kina, Iran, Irak och Turkiet som vattendelare i relationerna mellan USA och Ryssland.

I bokens första kapitel «Russia and Europe, or Russia in Europe?» betraktar Nygren Rysslands förhållande till Europa föredömligt analytiskt. Hans utgångspunkt är: Hur europeisk är Rysslands utrikespolitik för närvarande och i vilken mån kan man känna igen denna europeiskhet i Putins övriga prioriteringar? I Nygrens sammandrag fastställs Rysslands identitet som europeisk snarare än asiatisk. Ryssland prioriterar alltså i sin politik sina relationer till Europa och är endast sekundärt intresserad av sina asiatiska partner. Jag menar dock att det inte är fråga om ett nollsummespel utan snarare om klassisk realism, som Putin har förverkligat på ett exemplariskt sätt. I praktiken prioriteras alltså relationerna till Europa och Asien enligt det tema eller problem som är för handen,

och enligt ett på förhand uppgjort manuskript, vilket Nygren antyder.

Sin vana trogen baserar Nygren sin tolkning på uttalanden av Putin så som: «Europe and Russia should strive for pole free Europe in order to establish a foundation for a stable and predictable future.» I skydd av denna fasad har Putin byggt upp sitt nätverk av partner både mot öst och mot väst. Det vore ödesdigert att tolka den här retoriken bokstavligen, vilket Nygren gör. En realpolitisk balansgång kan inte jämföras med en konstruktiv strävan efter att förbättra relationerna till Europa: Konsekvenserna för Kaliningrad av en utvidgning av EU samt kritiken av EU:s *rapid reaction force* vittnar inte om att Rysslands relationer till Europa skulle ha förändrats dramatiskt. Nygrens sammandrag avslutas med en varning för att Putin eventuellt kan gå i samma fälla som Gorbatjov och Jeltsin, dvs. att rätta sig efter USA:s nuvarande hegemoni utan att ens begära en ordentlig kompensation. Detta är en intressant observation, vars trovärdighet dock försvagas av Putins initiativkraft på senaste tiden och av Rysslands oeftergivlighet när det gäller att inleda krigshandlingar mot Irak.

Jurij Fjodorov behandlar på ett föredömligt sätt Rysslands västrelationer i sin artikel «Europe in Russia's security thinking today». Som milstolpe nämner Fjodorov mötet mellan presidenterna Bush och Putin i Slovenien i juni 2001, genom vilket Ryssland startade en konstruktiv dialog om utvidgningen av NATO och om USA:s nationella missilförsvarssystem. Med sitt realistiska synsätt konstaterar Fjodorov att Rysslands nya samarbetsvilja dock inte har inverkat på dess centrala strategiska mål. Enligt Fjodorov strävar Ryssland efter att dra nytta av meningsskiljaktigheterna mellan USA och Europa och att stöda utvecklingen av en europeisk försvarsidentitet. Fjodorov lyckas också på ett utmärkt sätt tolka Rysslands nuvarande strategiska tänkande, som baserar sig på en nationell utrikespolitik som är hård och målmedveten, men undviker risker. Också analysen av den inofficiella koalitionen mellan USA, Europa och Ryssland för motarbetande av extremistiska grupper i u-länderna är intressant att läsa.

I sin artikel «Eurasianism in the Russian mentality and policy towards Europe» pejlar Aleksandr Nikitin in Ryssland på bred front. I ett nötskal är det «eurasiatiska» i hans karakteristik resultatet av ett sekellångt brobyggande mellan Europa och Asien. Enligt Nikitin är Rysslands mångspråkighet och multietnicitet en direkt följd av «förenandet» av flera nationaliteter. Som förenande faktor fungerar den imperiala ideologin. Stormaktsmentaliteten i sin tur är en följd av den starka statsledningen och den imperiala ideologin förstärkt

med den messianska sovjetideologin. Nikitins analys av den ryska utrikespolitikens mål belyser på ett utmärkt sätt de två skolornas tänkesätt: Å ena sidan den politiska idealismen, som är baserad på den nationella ideologins inre styrka och lockelse samt å andra sidan den politiska realismen vars styrka grundar sig på pragmatism och konkreta resurser, militärt och ekonomiskt inflytande samt aktiv propaganda för att sälja «den ryska modellen» till utlandet.

Charlotte Wagnsson stimulerar läsarens tankevärld med en grundläggande och aktuell fråga: Kommer Europa att utmana USA i en nära framtid och placera sig på ledande plats på Rysslands prioriteringslista? I sin artikel «Europe – how prominent a place in the Russian mind?» beskriver Wagnsson grundligt utvecklingen av relationerna mellan EU och Ryssland från Partnerskaps- och samarbetsöverenskommelsen (PCA) år 1994 till EU-toppmötet i Stockholm år 2001. Följande bokens realistiska grundton framhäver Wagnsson också betydelsen av det ekonomiska samarbetet för utvecklingen av relationerna mellan EU och Ryssland. Wagnsson utnyttjar på ett fruktbart sätt den av VTsIOM utförda opinionsundersökningen om Europas roll i ryssarnas ögon. Wagnssons slutsats att EU upplevs som en levande bro som utvecklar relationerna mellan Ryssland och USA och genererar samarbete och kontakter är en slutledning som inte nödvändigtvis hade krävt en omfattande opinionsundersökning.

«Utvecklingen av relationerna mellan EU och Ryssland borde i första hand granskas utgående från konsekvenserna av globaliseringen.» Detta konstaterar Boris Frumkin i sin artikel «The economic relationship between Russia and Europe: current situation and emerging trends». På ett skarpsinnigt sätt konkluderar Frumkin att globaliseringen kommer att utvecklas mycket djupare och mångtydigare än bara till ömsesidigt ekonomiskt beroende. Frumkin är i sin konklusion betydligt försiktigare än andra skribenter, och konstaterar att Ryssland till följd av sin historia och geografiska position kan välja mellan att ansluta sig antingen till det allt mera globaliserade Europa eller till motsvarande nya allianser i Asien. Frumkins analys kommer alltså till samma slutsatser som framställts tidigare i boken, nämligen att Ryssland maximerar sina strävanden efter ekonomisk-politisk integration mot väst, och samtidigt i Eurasien bygger upp strategiska partnerskap. Den intressantaste delen i Frumkins artikel berör de nationella mentaliteternas sammansmältning och uppkomsten av gemensamma socioekonomiska värderingar, vilka till stor del baserar sig på de nya teknologierna, de digitala kontakterna och Internet. Å andra sidan haltar Frumkins jämförelse av

Rysslands ställning som potentiell EU-medlemskandidat med Turkiets – det är klart att Turkiet kulturellt inte står närmare «det europeiska» än Ryssland eller Ukraina. Men varför borde EU välja sina medlemsländer bara på kulturella grunder? Vilken betydelse har geopolitiska faktorer?

De två sista bidragen i boken skiljer sig från de tidigare både tematiskt och metodiskt. Behållningen av dem är för den skull inte mindre, men det blir lite oklart för läsaren varför de här skribenterna och temana har tagits med i det här i och för sig utomordentligt informativa verket. I sin artikel «Organized crime in Russia: domestic developments and international implications» granskar Anatolij Kulikov utvecklingen av den organiserade brottsligheten i Ryssland från enkel småbrottslighet till ett självständigt socioekonomiskt system med avsikt att inverka på ett stort antal frågor inom statsförvaltningen. I sitt sammandrag betonar Kulikov betydelsen av de internationella samarbetsorganisationerna för bekämpningen av den övernationella brottsligheten samt för harmoniseringen av normer och standarder inom lagstiftningen och ett effektivt verkställande av lagen.

I bokens sista artikel «Russia's relationship to Europe in Slavophile thought» beskriver Susanna Rabow-Edling hur slavofilerna lyfte fram skillnaden mellan den europeiska och den ryska bildningen. Rabow-Edlings artikel är intressant i sitt slag, men dess roll med tanke på bokens ursprungliga mål blir tyvärr oklar för läsaren. Bokens rubrik och målsättning ger därför inte rättvisa åt Rabow-Edlings artikel, som skulle röna ett större intresse om den publicerades i ett annat sammanhang.

Trots mitt kritiska perspektiv rekommenderar jag absolut boken för den som är intresserad av Rysslands utrikespolitik och relationer till Europa. Boken är av hög kvalitet och ger en omfattande uppdatering av Rysslands utrikesrelationer i dagens situation. Nygren och Fjodorov har gjort ett gott arbete, även om läsaren emellanåt måste kämpa för att hålla siktet på bokens ursprungliga agenda.

Russia's Attitudes Towards the EU: Political Aspects

Vladimir Baranovsky

Programme on the Northern Dimension of the CFSP nr. 15

Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti 2002

191 s. ISBN 9517691262

Omtalt av **Per Kristian Aale** [Moskva-korrespondent for Aftenposten]

Hvordan Russland skal forholde seg til resten av Europa har vært en pågående debatt i øst i flere hundre år. I *Russia's Attitudes Towards the EU: Political Aspects* tar Vladimir Baranovskij for seg hvordan Russland oppfatter Den europeiske union som politisk fenomen og hvilke holdninger bjørnen i øst har til denne organisasjonen.

Russland har tradisjonelt stilt seg likegyldig overfor EU. Forfatteren mener at årsaken til dette har vært at den politiske eliten i Russland fra midten av 1980-tallet og et tiår fremover hovedsakelig var opptatt av de dramatiske endringene som skjedde innad i Russland; først oppløsningen av Sovjetunionen, men også etter hvert den første Tsjetsjenia-krigen (1994–96). Først i andre halvdel av 1990-tallet begynte russerne å interessere seg mer systematisk for EU og forsøke å utvikle mer faste mekanismer for samarbeid.

Debatten om Russlands forhold til EU har vært dominert av tre retninger. Den første kaller Baranovskij det europeiske paradigmet (Russland hører til resten av Europa), det andre det asiatiske paradigmet (Moskva bør orientere seg mer østover) og det tredje det euroasiatiske paradigmet (Russland er spesielt og skal følge sin egen utviklingsvei). Hvilken leir man hører til vil naturlig nok ha stor påvirkning på oppfattelsen av EU og samarbeidet med organisasjonen.

Forfatteren identifiserer ulike mønstre for hvordan Russland oppfatter EU. Enkelte har sett på EU som en *modell*, for eksempel for hvordan man kan organisere relasjonene mellom de tidligere sovjetrepublikkene i Samveldet av uavhengige stater (SUS). Den mest utviklede tankerekken blant akademikere og politikere er imidlertid EU som *partner*. EU står for 40 prosent av den russiske handelen med utlandet, er den største kilden til utenlandsinvesteringer i øst og er den aktøren som gir størst økonomisk bistand til Russland. Alt i alt er det derfor sterke incentiver for å utvikle samarbeidet med EU.

Selv om Moskva ble mer opptatt av EU i andre halvdel av 1990-tallet, var likevel debatten mer fokusert på Nato. Den russiske eli-

ten mente at Brussel var viktig som en økonomisk samarbeidspartner, men at unionen spilte en begrenset politisk rolle. Samtidig hadde man et mer positivt syn på EU sammenlignet med Nato, ikke minst fordi forholdet til den vestlige forsvarsalliansen ble kraftig forverret på grunn av utvidelsen østover og krigen på Balkan. Resultatet var at EUs plass i Russlands utenrikspolitiske prioriteringer ble betydelig oppgradert. Det ser man ikke minst i et strategidokument for den russiske utenrikspolitikken fra 2000 der EU har blitt gitt høyere prioritet enn alle andre land med unntak av de tidligere sovjetrepublikkene.

Likevel har Kreml hatt visse reservasjoner, og har fokusert mer på å utvikle gode bilaterale forbindelser til de enkelte EU-land istedenfor å forholde seg til EU som en enhet. Særlig har Moskva lagt vekt på samarbeidet med Tyskland, Frankrike og i den senere tid også Storbritannia.

Baranovsky viser at samarbeidet mellom Russland og EU er blitt betydelig forbedret de siste årene, og at flere mekanismer for samarbeid er blitt institusjonalisert. Blant annet skjedde dette ved at man vedtok en partnerskaps- og samarbeidsavtale som trådte i kraft i 1997 som innebærer halvårlige toppmøter i tillegg til jevnlig kontakt på lavere nivåer. På et slikt toppmøte i oktober 2000 ble dialogen også utvidet til å gjelde sikkerhetsspørsmål, og fra 2001 har Russlands utenriksminister og EUs høye representant for utenrikspolitikk jevnlig konsultasjoner.

Russerne har med andre ord fått øynene opp for at Brussel spiller en politisk rolle, ikke minst gjennom unionens forsøk på å utvikle en felles utenriks- og sikkerhetspolitikk, en utvikling som generelt er blitt ønsket velkommen i øst. Forfatteren ser flere muligheter for samarbeid innenfor dette rammeverket og mener at det er viktig at Kreml handler raskt mens den felles utenriks- og sikkerhetspolitikken ennå er i støpeskjeen. Når den er ferdigstilt, vil Russland måtte forholde seg til de spillereglene som er fastsatt, mens Kreml i dag fortsatt har en viss mulighet til å påvirke sluttresultatet.

EU har vedtatt å utvide unionen østover, og Baranovskij peker på at denne utvidelsen vil berøre russiske interesser på en rekke områder. Mens Russland ikke var spesielt opptatt av den siste utvidelsen på midten av 1990-tallet, vil dette ikke være tilfelle denne gangen. Forfatteren argumenterer allikevel for at den russiske utenrikspolitikken er pragmatisk, og at man ser på utvidelsen som uunngåelig. Istedenfor å jobbe mot den, fokuserer Moskva derfor heller på de praktiske konsekvensene.

Når det gjelder den forestående EU-utvidelsen, er det særlig

Kaliningrad Kreml har uttrykt bekymring for, og Baranovskij mener at det kan bli en prøvesten på samarbeidet mellom Moskva og Brussel. Den sterke russiske bekymringen skyldes ifølge Baranovskij en eksistensiell usikkerhet om fremtiden til Kaliningrad og hvorvidt enklaven i fremtiden vil forbli en del av Russland, selv om det er få politikere som tør si dette åpent.

Det siste temaet Baranovskij behandler, er terroraksjonene i USA i 2001, og hvordan disse kan påvirke samarbeidet. Etter 11. september hadde Moskva og Brussel sammenfallende syn i en rekke saker. For eksempel var de begge enige i USAs militæraksjon, men de var også begge bekymret for hvilken karakter aksjonen ville få. Til tross for sammenfallende syn ble imidlertid dette ikke omsatt i praktisk samarbeid. Det er det to årsaker til, mener forfatteren. For det første mente Moskva at de enkelte medlemsland var viktigere enn EU som enhet i krigen mot terror. Dessuten fokuserte Kreml mer på samarbeid med Washington enn med Brussel, ikke minst på grunn av sin egen kamp mot terrorisme.

Uansett førte 11. september til en ny debatt i Russland om forholdet til Vesten, herunder også til EU. Baranovskijs bok gir et viktig bidrag til å forstå Russlands syn på Den europeiske union.

Regionernes Rusland

Lars P. Poulsen-Hansen & Niels Erik Rosenfeldt (red.)

København: Dansk Udenrigspolitisk Institut 2001

349 s. ISBN 8790681347

Omtalt av **Helge Blakkisrud** [leder for Senter for Russlandsstudier, NUPI]

Inntil Sovjetunionens oppløsning var studiet av russiske regioner nærmest ikke-eksisterende. I den grad Sovjetunionen ble behandlet som noe annet enn en monolittisk enhet, var studiet av regional variasjon begrenset til unionsrepublikkene. Hva som foregikk på lavere administrativt nivå, ble dels sett på som uinteressant (jf. den fremherskende totalitaristiske forståelsen av sovjetisk politikk og samfunn), dels som et uforkbart felt på bakgrunn av problemer med kildetilgang. Med desentraliseringsprosessen som skjøt fart på 1990-tallet, ble det imidlertid snart klart at Russland var noe mer enn Moskva. I takt med Moskvas overføring av makt og ansvar til Den russiske føderasjonens 89 regioner utviklet regionale ledere raskt egne politiske aspirasjoner. Det mest iøynefallende eksemplet var selvfølgelig Tsjetsjenia, men dette var langt fra det eneste

stedet regionale identitetsentreprenører forsøkte å gi lokale særtrekk politisk innhold. Den politiske monolitten Russland fremsto snart som et kaleidoskop av regioner som spente fra reformbastionen Novgorod til det kommunistiske reservatet Uljanovsk.

I takt med denne utviklingen begynte det internasjonale forskersamfunnet i stigende grad å interessere seg for den russiske regionaliseringsprosessen. Forskere som Vladimir Gel'man og Kathryn Stoner-Weiss ble banebrytere for studiet av russiske regioner i andre halvdel av 1990-tallet. Også her hjemme begynte man å fokusere på denne utviklingen. Fra norsk og finsk hold dukket det snart opp en rekke studier av de russiske nærområdene, i første rekke henholdsvis Murmansk og Karelia. Det foreliggende danske verket *Regionernes Russland* er imidlertid ganske annerledes ambisiøst. Under ledelse av Lars P. Poulsen-Hansen og Niels Erik Rosenfeldt har en gruppe på åtte danske forskere satt seg som mål både å spenne opp det politiske og økonomiske bakteppet for regionaliseringsprosessen og å presentere utviklingen i de enkelte regioner.

Bokens innhold er todelt. Første del gir en grunnleggende introduksjon til det føderale rammeverket. Gjennom fire kapitler presenteres vi for de innenrikspolitiske, økonomiske, etniske og sikkerhets- og utenrikspolitiske dimensjonene ved sentrum–periferi-relasjonene. Poulsen-Hansen åpner med en solid innføring i den politiske og juridiske rammen for regionaliseringsprosessen. *Regionernes Russland* har blitt til i en brytningstid mellom Jeltsins ad hoc-desentralisering og Putins forsøk på å stramme tøylen og strømlinjeforme føderasjonen. Poulsen-Hansens bidrag fanger på en fin måte opp dette sentrale kursskiftet, selv om kapitlet av og til ikke er helt à jour med den juridiske utviklingen (jf. s. 25 og 37).

I kapitlet om den etniske dimensjonen belyser Erik Kulavig de nasjonale utfordringene innenfor Den russiske føderasjonen. Til tross for at Russland er en av de etnisk sett mest homogene av de sovjetiske arvtakerstatene (over 80 prosent av befolkningen er etniske russere), valgte man å opprettholde etnisk selvstyre. Kulavig gir en oversiktlig presentasjon av de mange – og mangslungne – etniske minoritetene som er hjemmehørende innenfor føderasjonens grenser. Her finner man åtte republikker hvor titulærnasjonen(e) bekjenner seg til islam, tre buddhistiske republikker og et jødisk selvstyrt fylke. Her finner man gamle kulturfolk som tatarerne og «primitive» urfolk som de mange små folkeslagene på tundraen i nord. Et vell av grupper (i folketellingen i fjor høst opererte man med over 180 etniske kategorier), og Kulavig snubler av og til, som når han på

s. 84 påstår at 80 prosent av nenetserne bor utenfor eget område (ifølge offisiell statistikk bor tvert imot nesten 90 prosent av dem i de tre nenetsiske autonome kretsene), eller når det russiske innslaget i Sakha og Nord-Ossetia blåses opp til 70 respektive 80 prosent av den samlede befolkningen (mens de korrekte tallene, 50 respektive 30 prosent, er gjengitt i kapitlets tabell 1). Dette er imidlertid for smårusk å regne i et ellers innsiktsfullt kapittel.

Karsten J. Møller behandler regionenes ambisjoner hva angår russisk – og ikke minst egen – utenrikspolitikk. Ved oppløsningen av Sovjetunionen var det 27 føderasjonssubjekter som med ett fikk en av sine tidligere i hovedsak betydningsløse administrative grenser oppgradert til statsgrenser. Dette har i løpet av 1990-tallet ført til en rekke endringer både på godt og vondt. Møller trekker spesielt frem det potensial de nye grenseregionene har som mulige innfallsporter for internasjonal handel og samarbeid. Avslutningsvis oppsummerer han kort resultater og mulige konsekvenser av regionale aktørers økende interaksjon med forsvaret innenfor deres respektive føderasjonssubjekter.

Størst forventninger hadde kanskje undertegnede til kapitlet om den økonomiske dimensjonen. Desentralisering av forvaltningen av naturressurser, kontroll over utfallet av privatiseringsprosessen og de uklare reglene for omfordeling av midler mellom fattige og rike regioner har alle vært viktige drivkrefter i utformingen av russisk føderalisme på 1990-tallet. Samtidig er dette feltet så langt mindre belyst i forskningslitteraturen enn de øvrige rammebetingelsene. Stor var derfor skuffelsen da det viste seg at Claus Vastrup i all hovedsak begrenser sin analyse til de makroøkonomiske reformene på føderalt nivå og i liten grad gir seg i kast med dynamikken i de økonomiske relasjonene mellom Moskva og regionene.

I bokens andre del beveger vi oss ned på regionsnivå. Med totalt 89 føderasjonssubjekter sier det seg selv at forfatterne umulig kan dekke alle enhetene. Redaktørens grep – som fungerer utmerket – er å dele Russland inn i seks regioner (disse sammenfaller i hovedsak med de syv makroregionene Putin innførte våren 2000). Innenfor hver region presenteres to til fem føderasjonssubjekter, til sammen tyve enheter. Her møter vi ikke bare kjente konfliktområder som Tsjetsjenia og Tatarstan, men også mer «ordinære» russiske regioner som Tjumen og Orjol. Dette er etter min mening noe av bokens absolutte styrke: at leserne også får stifte bekjentskap med utviklingen i de mindre problematiske og fargerike regionene.

Hvis det er noe som trekker ned helhetsinntrykket, er det hånd-

teringen av kildematerialet. Riktignok finnes det en tematisk organisert og fyldig litteraturoversikt i slutten av boken, men bortsett fra denne er boken kjemisk fri for referanser. Selv enkelte direkte sitater forblir anonymiserte (jf. s. 31). Dette setter selvfølgelig klare grenser for etterprøvbareheten ved de ulike bidragsyternes argumentasjonsrekker. I det store og hele synes jeg allikevel forfatterkollektivet bringer prosjektet vel i havn. Niels Erik Rosenfeldt beskriver i innledningen oppbyggingen av Den russiske føderasjonen som «ganske komplisert og ikke alltid like gjennomskuelig». Etter å ha lest boken, skimtes konturene av regionenes Russland tydeligere enn før.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Andersen, Birte

Marias hymne: en guide til russisk ikonteologi

Frederiksberg: Alfa 2002

136 s. ISBN 8791191017

Andersen, Jakob & Oleg

Gordievsky

De røde spioner – fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup

København: Høst & Søn 2002

809 s. ISBN 8714298562

Christensen, Inge

Ukraine

Aalborg: Højes Forlag 2002

64 s. ISBN 8791111048

Hansen, Kenneth Schmidt (red.)

Stabilitet på Balkan?

København: Dansk

Udenrigspolitisk Institut 2002

145 s. ISBN 8790681460

Hove, Peder

Terminus: Dragsbæklejren og de sidste flygtninge fra anden verdenskrigs tid i Danmark

Herning: Poul Kristensens Forlag

2002

148 s. ISBN 8778511615

Hækkerup, Hans

Kosovos mange ansigter

København: Lindhardt & Ringhof
2002

336 s. ISBN 8759520205

Jensen, Bent

GULAG og glemsel: Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede

København: Gyldendal 2002

523 s. ISBN 8702013886

Jensen, Camilla

Foreign direct investment and technological change in Polish manufacturing, 1989–98

Odense: Odense Universitetsforlag 2001

261 s. ISBN 8778386322

Jung, Wolfgang

Prag – med insider tips

Oversat af Edel Boysen

København: Folia 2002

128 s. ISBN 8790812573

Kertész, Imre

Kaddish for et ufødt barn

Oversat af Peter Eszterhás

Roskilde: Batzer & Co 2002

154 s. ISBN 8790524357

Kropotkin, Pëtr

Gensidig hjælp

Oversat af Emmy Drachmann

Fredriksberg: Introite 2002
248 s. ISBN 8790820029

Lauritsen, Birthe

Albanien: geografi og samfund

København: Alinea 2002
63 s. ISBN 8723003618

Miljøsamarbejde i Østersø-regionen

København: Miljøstyrelsen 2001
178 s. ISBN 8779444466

Paldam, Martin

Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum

Århus: Aarhus Universitetsforlag
2002
318 s. ISBN 8772889381

Petersen, Peter H.

Slovenien – et land i Europa

Risskov: Klematis 2002
64 s. ISBN 8779056377

Riishøj, Søren

Det andet Europa: om EU's ansøgerlande fra Øst og Syd

Valby: Vindrose 2002
88 s. ISBN 8774566679

Rudez, Milena

Den blinde rejsende fra Sarajevo

Tosproget digtsamling (dansk og serbokroatisk)
Vordingborg: Attika 2002
95 s. ISBN 877528394

FINLAND:

Aaltonen, Ursula, Ali Arsalo & Minna Sinkkonen (red.)

Being Positive: Perspectives on HIV/AIDS in the EU's Northern Dimension and Finland's Neighbouring Areas

Helsinki: Stakes 2002
215 s. ISBN 951331345X

Baranovsky, Vladimir

Russia's attitudes towards the EU: political aspects

Programme on the Northern Dimension of the CFSP No. 15
Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti
2002
191 s. ISBN 9517691262

Geust, Carl-Fredrik & Gennadiy Petrov

Red Stars. Vol. 4: Lend-Lease Aircraft in Russia

Tampere: Apali 2002
224 s. ISBN 952502623X

Hellenberg, Timo

Challenging Disasters: Natural Disaster Reduction in the Context of Intergovernmental Relations

Kikumora Publications Series A7
Helsinki: Aleksanteri Institute
2002
262 s. ISBN 9521007419

Kivinen, Markku & Katri Pynnöniemi (red.)

Beyond the Garden Ring: Dimensions of Russian Regionalism

Kikumora Publications Series B25

Helsinki: Aleksanteri Institute
2002
264 s. ISBN 9521005440

Kreem, Enn

Estonia in a Nutshell: A New Travel Guide

Helsinki: Tallinn Publications
2002
96 s. ISBN 9525293157

Lauchlan, Ian

Russian Hide-And-Seek: The Tsarist Secret Police in St Petersburg, 1906–1914

Studia Historica No. 67
Helsinki: Finnish Literature Society
2002
405 s. ISBN 9517463561

Medijainen, Eero & Vahur Made

Estonian Foreign Policy at the Cross-Roads

Kikumora Publications Series B26
Helsinki: Aleksanteri Institute
2002
170 s. ISBN 9521007540

Pautola-Mol, Niina

The Baltic States' Integration into the European Union: Institutional Approach

Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis A 196
Helsinki: Helsinki School of Economics and Business Administration
2002
210 s. ISBN 9517916574

Pietiläinen, Jukka

The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia: Society,

Press and Journalism in the Republic of Karelia, 1985–2001

Tampere: Tampere University Press
2002
532 s. ISBN 9514454545

Ruotoistenmäki, Riikka & Evgenia Babykina

The Actors and the Financial Affairs of the Northern Dimension

VATT-tutkimuksia No. 86
Helsinki: Government Institute for Economic Research
2002
94 s. ISBN 9515613965

Stark, Laura

Peasants, Pilgrims, and Sacred Promises: Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion

Studia Fennica Folkloristica No. 11
Helsinki: Finnish Literature Society
2002
229 s. ISBN 9517463669

The Arctic Treasure: Facts and Figures on the Undiscovered Barents Region

Helsinki: Statistics Finland
2002
112 s. ISBN 951727985X

Tiusanen, Tauno, Sirpa Vinni & Jari Jumpponen

The Investment Climate in Russia. Part II: Case Studies

Studies in Industrial Engineering and Management No. 19/2002
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology
2002
133 s. ISBN 9517646631

Tuomi-Nikula, Jorma & Päivi Tuomi-Nikula

**Kejsaren i skärgården:
den ryska tsarfamiljens
sommarmästelser i Finland**

Esbo: Schildt 2002
246 s. ISBN 9515012929

Vehviläinen, Olli & Attila Pók (red.)

**Hungary and Finland in the 20th
Century**

Studia Historica No. 68
Helsinki: Finnish Literature Society
2002
201 s. ISBN 9517463766

NORGE:

Bakke, Elisabeth (red.)

**Sentral-Europa og Baltikum
etter 1989**

Oslo: Samlaget 2002
261 s. ISBN 8252159168

Beevor, Antony

Stalingrad

Oslo: Spartacus 2002
348 s. ISBN 824300236

Brandvoll, Jorunn

**From Apparatchik to President –
from Businessman to Khan:
regime transition and consoli-
dation in the Russian Republics
of Kalmykia and Buryatia**

NUPI Report No 271
Oslo: Norsk Utenrikspolitisk
Institutt 2002
114 s. ISBN 8270021792

Chrisp, Peter

Stalin

Oversatt av Gro Stangeland

Risør: Esstess-forlag 2002
64 s. ISBN 8291101523

Gogol, Nikolaj

Petersburgnoveller

Oversatt av Marit Bjerkeneg
Oslo: Cappelen 2003
180 s. ISBN 82 02222435

Holm-Hansen, Jørn (red.)

**Environment as an issue in a
Russian town**

NIBR-rapport No. 11
Oslo: Norwegian Institute for
Urban and Regional Research
2002
116 s. ISBN 8270713791

Kasekamp, Andres & Martin Sæter

**Estonian Membership in the EU.
Security and Foreign Policy
Aspects**

Oslo: Norsk Utenrikspolitisk
Institutt 2003
54 s. ISBN 8270021814

Kundera, Milan

Uvitenheten

Oversatt av Kjell Olaf Jensen
Oslo: Cappelen 2003
148 s. ISBN 82 02213193

**Norge – Russland/Sovjetunio-
nen. Årbok for Arbeiderbeve-
gelsens Arkiv og Bibliotek**

Oslo: Arbeiderbevegelsens Arkiv
og Bibliotek 2002
242 s. ISBN 8290759193

Odojevskij, Vladimir

Russiske netter

Oversatt av Erik Egeberg
Oslo: Bokvennen forlag 2002
293 s. ISBN 8274880595

*Pavlakovic, Vjeran, Sabrina Petra
Ramet & Philip Lyon*

**Sovereign law vs. sovereign
nation: the cases of Kosovo and
Montenegro**

Trondheim studies on East
European cultures & societies No. 11
Trondheim: Program on East
European Cultures and Societies
2002. 80 s.

Pelevin, Viktor

Generasjon P

Oversatt av Isak Rogde
Oslo: Cappelen 2003
292 s. ISBN 02206804

Ravna, Øyvind

**Kampen om tundraen.
Nenetserne og deres historie**

Kautokeino: Nordisk Samisk
Institutt 2002
180 s. ISBN 8273670082

Tolstoj, Lev

Kosakkene

Oversatt av Steinar Gil
Oslo: Cappelen 2003
179 s. ISBN 82 02222443

SVERIGE:

Ajgi, Gennadij Nikolaevic

Bugning för sången: dikter

Översättning av Annika Bäckström
Tollarp: Ariel/Lund: Ellerström
2002

54 s. ISBN 9197421146

Arapovic, Borislav

**Krigsdimmor: från Kroatien och
Bosnien-Hercegovina 1991–
1995**

Stockholm: Codices 2002
312 s. ISBN 9163124998

Fedorov, Yuri & Bertil Nygren (red.)

**Russia and Europe: Putin's
foreign policy**

Försvarshögskolans Acta B
Stockholm: Försvarshögskolan,
Institutionen för säkerhet och
strategi 2002
144 s. ISBN 9187136988

Håkansson, Paula

**Civilreligion med ett mänskligt
ansikte: president Václav
Havels tankar om individ,
religion och samhälle**

Lund studies in sociology of
religion vol. 1
Lund: Studentlitteratur 2002
271 s. ISBN 9162854028

Hultén, Peter

**Managing a cross-institutional
setting: a case study of a
Western firm's subsidiary in the
Ukraine**

Studier i företagsekonomi, serie
B46. Umeå: Umeå universitet
2002
237 s. ISBN 9173053031

Kadic, Sevko

Bosnien och bosnierna

Översättning av Biljana Kadric
Värnamo: S. Kadric 2002

164 s. ISBN 9163127059

Kaspersson, Eva, Ewa Rabinowicz & Sylvia Schwaag Serger

EU milk policy after enlargement: competitiveness and politics in four candidate countries

Lund: Swedish Institute for Food and Agricultural Economics 2002
107 s. ISSN 16500105

Koivisto, Mauno

Den ryska idén: min syn på Rysslands historia

Översättning av Håkan Forsgård
Stockholm: Atlantis 2002
254 s. ISBN 9174866397

Küng, Andres

Ett liv för Baltikum: journalistiska memoarer

Stockholm: Timbro 2002
351 s. ISBN 9175665301

Leth, Göran & Torsten Thurén

Revolutionen i Belgrad 2000: fakta och förklaringar i några svenska medier

Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 2002
130 s. ISSN 14012383

Lundberg, Johan

I am you: Kosovo 2002: facing the future

Parallelltext på engelska, albanska och serbokroatiska
Stockholm: Olof Palme International Center 2002
120 s. ISBN 9163127520

Moshes, Arkady & Bertil Nygren (red.)

A Slavic Triangle? Present and future relations between Russia, Ukraine and Belarus

Försvarshögskolans Acta B
Stockholm: Försvarshögskolan, Institutionen för säkerhet och strategi 2002
128 s. ISBN 9189683161

Musli, Dzenita

Bosnien och Hercegovina – ett land på Balkanhalvön: en kulturhistorisk översikt

GUSLI rapporter No.11
Göteborg: Institutionen för slaviska språk, Universitetet i Göteborg 2002
227 s. ISBN 9186094475

Nilsson, Torsten M.

List och styrka och andra ryska sagor

Återberättade av Torsten M. Nilsson
Vaxholm: Uppsjö 2002
174 s. ISBN 9187943522

Noreen, Erik (red.)

Hot, identitet och historiebruk: det säkerhetspolitiska språkets utveckling i Baltikum under 1990-talet

Lund: Studentlitteratur 2002
109 s. ISBN 9144024096

Olsson, Tom & Patrik Åker (red.)

Jag har sett framtiden – och den fungerar inte: journalisterna och främlingarna i öst

Stockholm: Carlsson 2002
182 s. ISBN 9172034548

Pereswetoff-Morath, Alexander

**A Grin without a Cat. Vol. 2:
Jews and Christians in Medieval
Russia: Assessing the Sources**

Lund Slavonic Monographs
Lund: Institutionen för Öst- och
Centraleuropastudier, Lund
Universitet 2002
163 s. ISBN 9197020117

Malmö: Råmus Förlag 2002
96 s. ISBN 9163122685

Poulsen, Torben

Krigets skuggor

Översättning av Ulf R. Ohretall
Västerås: Författarhuset 2002
223 s. ISBN 9189390245

Schlecht, Neil

Polen

Översättning av Bo Rydén
Berlitz reseguide
Stockholm: Wahlström &
Widstrand 2002
192 s. ISBN 9146183795

Sobis, Iwona

**Employment service in transi-
tion: adaptation of a socialist
employment agency to a market
economy – a case study of Lodz,
Poland 1989–1998**

Göteborg studies in sociology
Göteborg: Sociologiska
institutionen, Göteborgs universi-
tet 2002
232 s. ISBN 9197410675

Topol, Jáchym

En utflykt till järnvägsstationen

Översättning av Hagar William-
Olsson

Forord

Sankt Petersburg – 300 år

Peter Ulf Møller og Rikke Haue

Sankt Petersburgs grunnleggelse og tidlige historie

Hans Bagger

**En politikk basert på minner: St. Petersburgs
trehundreårsjubileum**

Pertti Joenniemi og Vjatsjeslav Morozov

Sankt Petersburg – en by af føderal betydning

Lars P. Poulsen-Hansen

Demokrati och nostalgi i Central- och Östeuropa

Joakim Ekman och Jonas Linde

**Rosa Luxemburg, nasjonalitetsspørsmålet og
polsk selvstendighet**

Tanja Storløkken

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005